

T.C
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

İBN HALDUN VE OSWALD SPENGLER'İN TARİH FELSEFESİ
ANLAYIŞLARI

Hazırlayan
Şengül DOĞAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kamil ŞAHİN

2018
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Dr.Öğrl. Üyesi Kamil ŞAHİN danışmanlığında Şengül DOĞAN tarafından hazırlanan "İbnü Haldun ve Oswald Spengler'in Tarih Felsefesi Anlayışları" adlı bu çalışma jüri tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

31/05/2019

(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

(İmza)

Prof. Dr. Sema ÖNAL (Başkan)

[İmza]

Prof. Dr. Şamî ÖÇAL

[İmza]

Dr. Öğrl. Üyesi Kamil ŞAHİN (Danışmanı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.../.../20...

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**İbnü Haldun ve Oswald Spengler'in Tarih Felsefesi Anlayışları**" adlı çalışmamın, tarafından bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğum beyan ederim.

U.ŞS/2018

Şengül DOĞAN

ÖNSÖZ

Tarih, çağlar boyunca farklı algılanmıştır. Her toplum kendi yaşam alanları çerçevesinde toplumsal yaşantılarını dikkate alarak kendi tarihleri hakkında yorumlarda bulunmuştur. Örneğin; Grek dünyasında insani toplumsal yaşam doğal hayatın bir uzantısıydı. Bu uzantı rastlantısal uzantı olarak kendisi göstermekteydi. Aristoteles'in devlet şekillerinin döngüsel olarak birbirlerini izlediklerini ifade etmekteydi. Tarih, çembersel bir döngü içerisinde kendisini göstermekteydi. Bu döngü insani toplumsal geçmiş ve gelecek arasında gerçekleşmiş ve gerçekleşecektir ve ayrıca bu sürekliliği olmayan bir döngüydü. Tarih Antik Yunan dünyasında tekerrürden yani tekrardan ibaretti.

Ortaçağa gelindiğinde tarih algısı değişme gösterdi. Aziz Augustinus bu değişimin başrolünü oynadı. Ona göre tarih döngüsel değildi. Başlangıcı ve sonu olan, amaçsallık güden bir yapıya sahipti. Augustinus, tarih tekerrürden ibarettir sözünü ortadan kaldırmış, çizgisel zaman anlayışı sergilemiştir. Ona göre tarih, bir defalık bir süreçti, ilk günden başlayıp, Tanrı mahkemesi olan eskatonda son bulacak bir gidişata sahipti.

İslam dünyasında İbn Haldun tarih felsefesi alanında önemli yol kat etmiştir. Yazmış olduğu Mukaddime adlı eserinde umran ilminden söz ederek toplumu bu bilimle irdelemeye çalışmıştır. Bugünkü adı sosyoloji olan toplum biliminin temellerini atmıştır. Tarihi, hikâye etmek, aktarmaktan çıkarıp, açıklama, izah etme alanına yöneltmiştir. Ayrıca asabiye kavramının önemini vurgulayarak asabiyenin toplumsal bilinç ve dayanışma duygusu olduğunu ve bu duygu ile toplumların ayakta durduğunu ifade etmiştir.

Oswald Spengler, yaşadığı dönemin etkisiyle kaos halinde olan toplumların bir gün son bulacağı görüşündedir. Çünkü toplumlarda ayrışma söz konusuysa o toplum bir gün yok olacaktır. O toplumu, kültürü organizmaya benzetir ve doğup gelişeceğini ve bir gün yok olacağını ifade eder. Bu açıdan kaderci bir anlayış sergilemiştir. Spengler'e göre toplumların, milletlerin ruhları yok olursa o milletin devam etme durumu söz konusu değildir.

Sonuç olarak baktığımızda tarih anlayışı, farklılıklarıyla, benzerlikleriyle kendisini göstermiştir. Her dönemin kendisine has tarih anlayışı vardır. Yaşadıkları dönemin etkileriyle bunu belirten filozoflar bunun en açık örneğidir.

Tez çalışmamın gerçekleşmesinde emeği geçen danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Kamil Şahin'e teşekkür ederim.

ÖZET

Bu çalışmada, Tarih metafizikleri konusundan yola çıkarak, Antikçağda başlayan döngücü tarih tasarımının, Ortaçağ'da çizgisel tarih tasarımına dönüşmesi ele alınmıştır. Ayrıca Rönesans ile birlikte tarih algısının başka bir boyuta geçişi irdelenmiştir. Özellikle Batı dünyasında ve İslam dünyasında Tarih felsefesine katkıda bulunan düşünürlerin fikirlerine de yer verilmiştir.

Tarih felsefesine fikirleriyle katkıda bulunan İslam dünyasının önemli düşünürü İbn Haldun'un "Mukaddime" adlı eseri incelenmiştir. Asabiyet kavramı ve umran ilmi kavramı üzerinde durulmuştur. İbn Haldun toplumlar arasındaki farklılıkların yaşayış biçimlerinden kaynaklandığını ifade etmektedir. İbn Haldun toplumu organizmaya benzetmektedir. Toplumların büyüyüp gelişip birgün öleceğini ifade eder. İbn Haldun toplumu ayakta tutan gücün milli birlik ve beraberlik olduğunu belirtmiştir.

Batı dünyasının önemli düşünürü Oswald Spengler'in "Batının Çöküşü" adlı eseri incelenip fikirleri ele alınmıştır. Spengler, Batı dünyasının fonksiyonel yapısının zamanla bozulduğunu ifade etmiştir. Oswald Spengler, Batı dünyasını organizmacı bir yaklaşımla ele almış ve toplumun canlı bir organizma gibi bir gün yok olacağını ifade etmiştir.

İnsan toplumsal bir varlık olduğu için yaşadığı toplumun şartlarından etkilenmektedir. Bunun neticesinde görüşleri ele alınan İbn Haldun ve Oswald Spengler'in yaşadıkları dönemin, fikirlerini oluşturmada önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu iki önemli düşünürün yaşadıkları döneme bağlı olarak oluşturdukları düşünceler bağlamında, görüşlerindeki benzerlikler ve farklılıklar çalışmanın ana konusudur.

Anahtar Kelimeler: Tarih Felsefesi, İbn Haldun, Oswald Spengler, Kültür, Organizma.

ABSTRACT

In this study, starting from the subject of history metaphysics, the transformation of the history of the revolutionary history, which started from the Antiquity, into the design of the linear history in the middle ages. In addition, the transition of history perception to another dimension was examined along with Renaissance. Particularly in the western world and in the Islamic world, ideas of thinkers contributed to philosophy of history.

The most important philosopher of the Muslim World, Ibn Khaldun whose ideas contributed to the History Philosophy is dealt through his work *Muqaddimah*. It focuses on the notions of *Asabiyya* and *Umran* discipline. Ibn Khaldun believes that the different life styles accounts for the difference in societies. Ibn Khaldun likens society to organism. Expresses that societies will grow and develop and die one day. Ibn Khaldun has stated that the power that keeps society alive is national unity and solidarity.

The most important philosopher of the West World Oswald Spengler. “The Collapse at the West” and “Human and Technical”, his works were examined and his ideas were discussed. Spengler says that the functional structure of the Western World has deteriorated over time. He treated the Western World with an organismal approach. He says it will be destroyed like a living organism.

Human is influenced by the conditions of the society in which it lives because it is a social entity, the views of Ibn Khaldun and Oswald Spengler seem to be an important factor informing the idea of the times when they lived. The similarities and differences between the views of these two important thinkers in relation to their survival were also included in the study.

Keywords: History Philosophy, Ibn Khaldun, Oswald Spengler, Culture, Organism.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geen eser

ev. : eviren

s. : Sayfa

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY.....	I
KİŞİSEL KABUL SAYFASI	II
ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
İÇİNDEKİLER	VIII

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH TERİMİNİN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVEDA ANALİZİ

1.1.Tarih Terimi, Tarih Felsefesi ve Tarih Bilimi Hakkında Bilgi	4
1.2.Antik Yunan, Ortaçağ İslam ve Batı Dünyasında Tarih Anlayışları.....	12
1.3.Tarih Metafizikleri	19
1.3.1.İlerlemeci Tasarımlar	20
1.3.2.Döngücü Tasarımlar	22
1.3.2.1.Sonsuz Döngü Hakkında Bilgi.....	23
1.3.2.2.Kültür Döngüsü Hakkında Bilgi	25

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN TARİH FELSEFESİ ANLAYIŞI

2.1.İbn Haldun'un Hayatı ve Eserleri.....	30
2.2.İbn Haldun'un Tarih Anlayışı	31
2.3.İbn Haldun'un Toplum Anlayışı	35
2.4.İbn Haldun'da İlmi Umran ve Asabiye Kavramlarının Yeri.....	39
2.5.İbn Haldun'un Etkilendiği ve Etkilediği Düşünürler	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSWALD SPENGLER'İN TARİH FELSEFESİ ANLAYIŞI

3.1.Oswald Spengler'in Hayatı ve Eserleri	46
3.2.Oswald Spengler'in Kültür ve Medeniyet Anlayışı	47
3.2.1.Oswald Spengler'de Batı'nın Tekniği ve Çöküşü	55
3.3.Oswald Spengler'in Etkilendiği ve Etkilediği Düşünürler	65
SONUÇ	67
KAYNAKÇA	72

GİRİŞ

İnsan, bilinçli ve irade sahibi bir varlıktır. Bu özellikleriyle kendisinin diğer canlı ve cansız varlıklardan farkının olduğunu bilebilme özelliğine sahiptir. İnsan toplumsal olarak yaşama içgüdüsüne doğası gereği sahip olan ve diğer insanlarla yardımlaşma, birlik, beraberlik, paylaşma ve dayanışma duygularıyla yaşayan canlıdır. İnsanın oluşturabileceği yapılardan biriside tarihidir. İnsanın toplumsal olarak yaşaması onu kökenini araştırmaya itmiştir. Çünkü merak eden, araştıran irdeleyen yapıya sahip olan insan kendi kaynağını da merak etmiştir. Bu yüzden kendi tarihine yönelmiştir.

İnsan yaşadığı süreç zarfında yapıp ettikleri ile çoğu zaman kendi yaşam alanı ile ilgili önemli gelişmeler meydana getirmiştir. Tarih bu süreçleri kayıt altına alabilen ve gelecek kuşaklara aktarmamızı sağlayabilen önemli bir araç durumundadır. Tarih ve toplumun geçmişi dolayısıyla ondan ayrılamaz parçadır. Çünkü insanlar hayatlarındaki çoğu deneyimleri yaşantıları gelecek nesillere, toplumlara aktarmaya ihtiyaç duyarlar. Aktarılan kayıt altında olan çoğu önemli olaylar aslında insanın geleceğini düşünce yapısının ilerlemesini belirleyen önemli etkenlerdir. İnsanoğlu esasında kendi kökenlerinin nereden, kimden, hangi toplumdan geliyor düşüncesine kapılıp kökenini irdelemeye çalışmıştır. Bunun neticesinde yöneleceği ilk unsur kendi tarihleri olmuştur.

Tarihsel süreçler içerisinde insanlar kendi değerlerini meydana getirirler. Tarih, insan olmanın gerekliliğidir. Toplumun olduğu yerde tarih ve kültürde vardır. Tarih kültürel bir yapıya sahiptir. Toplum, tarih ve kültür birbirleriyle bağlantı halinde olan geçmişten günümüze süregelen unsurlardır. Bu üç unsur döngüsel olarak birbirleriyle etkileşim içerisinde.

Geçmişte pek çok düşünür yaşamın amacı, insan olmanın neleri sağladığını, insanın diğer canlılardan hangi açılardan farklı olduğu konusunda pek çok düşünce ileri sürmüştür. Bunlardan kimi diğer filozofların fikirlerine katılırken kimi olumsuz yönde eleştirip başka fikirler ortaya koymuştur. Ayrıca Tarih felsefesi ve Tarih bilimi arasında benzerlikler ve farklılıklarda ortaya koyulmuştur.

Tarih felsefesi, geçmişte yaşamış toplumların durumlarını ve koşullarını dönemin çerçevesinde ele alıp anlamaya ve yorumlamaya çalışan bir disiplin olarak ele alınmıştır. Bu durumda tarih felsefesinin amacı geçmişin hissiyatını o dönemde değerlendirmek ve anlamlandırmak olmuştur.

Tarih felsefesini bu çalışmada Antik Yunan Felsefesinde tarih anlayışı, İslam Felsefesinde tarih anlayışı ve Batı Dünyasının tarih anlayışı şeklinde ele alınacaktır. Tarih her ne kadar belirli toplumların geçmişten günümüze oluşturduğu yapıya sahip olsa da aslında medeniyetler arası etkileşimi de kapsamaktadır. Örneğin; İslam dünyasında oluşan bir düşünce Batı dünyasını etkileyebilir. Tarih böylece toplumların etkileşim serüvenini ortaya koymaktadır.

İnsan yaşayarak, tecrübe ederek kendi dünyasını oluşturur. İnsanın diğer canlılardan farkı kültür dil, din, ahlak, tarih gibi unsurlar üzerinde bir yapı kurmasıdır ki bu da insan olmanın verdiği belirgin özelliştir

Tarih felsefesi adına önemli düşünürlerden İbn Haldun ve Oswald Spengler'in Tarih felsefesi anlayışları tarihin hangi ortamlarda nasıl algılandığını açıkça göstermektedir. İnsanlar düşünce sistemlerini oluştururken yaşadıkları toplumun olaylarından koşullarından etkilenmektedirler. Meydana getirdikleri düşünceler yaşadıkları dönemin tarihsel sürecinde oluşan olayların insanların kendi dünyalarının nasıl oluştuğunu açıkça belirtir.

İbn Haldun'un yaşadığı dönem genel anlamda İslam coğrafyasında düşünce üretiminin durduğu dönemdir. O, Klasik Felsefe geleneğinden ayrılarak kendine özgü düşünce yapılarını ortaya koymuştur. İbn Haldun kendi farklı görüşleriyle ayrı bir yol çizmiş ve böylece geleneksel yapıdan ayrılmıştır. İbn Haldun İslam düşüncesindeki kelimeler, fıkıh, tasavvuf gibi konulara eleştirel yaklaşımlar sergilemiştir. Yaşadığı dönemdeki olayları kendi düşünce sistemi çerçevesinde yorumlamıştır.

Oswald Spengler'in Tarih felsefesini ele aldığımızda öncelikle yaşadığı dönemin Avrupa için kaos hali olduğu belirtilmelidir. Yaşadığı dönem siyasi akımların ortaya çıktığı çatışma halinde olan dönemdir. O dönemde Avrupa'daki imparatorluklar yıkılmış toplum düzeni bozulmuştur. Oswald Spengler toplumları organizmalara benzetmiştir. Çünkü toplumların organizmalar gibi doğup, gelişip ve

bir gün öleceğini ifade etmektedir. Bunun neticesinde Avrupanın da dinamik yapısının bir gün sona ereceğini, yok olacağını düşünmektedir.

Sonuç olarak insanın toplumsal ve kültürel yapısının İbn Haldun ve Oswald Spengler'in tarih felsefeleri incelendiğinde dşnrlerin yaşadıkları toplum ve çağa göre düşüncelerinde birtakım farklılıklar sergilediği ortaya çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİH TERİMİNİN KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVEDEN ANALİZİ

1.1.Tarih Terimi, Tarih Felsefesi ve Tarih Bilimi Hakkında Bilgi

Tarih sözcüğü geçmişte kalan insani ve toplumsal olayların yekûnunu yani yaşanmış geçmişi ifade ederken kullanılan bir terimdir. Geçmişte kalan insani toplumsal olaylar olarak tarihe, “res gestae”, bu olayları konu alan disipline “historia rerum gestarum” adı verilmiştir. Filozofların pek çoğu hem yaşanmış geçmişi isimlendirirken hem de bu geçmişi konu alan disiplini ifade ederken historia terimini kullanmışlardır.¹

Tarih sözcüğünün tüm karşılıkları, Grekçe istoria, istorien kelimesinden gelmektedir. İon lehçesinde bildirme, haber yoluyla bilgi edinme anlamlarına gelmektedir. Platon ise bu kelimeyi İonyalı doğa filozoflarının doğa hakkındaki düşüncelerini aktarırken; geçmişte kalmış düşünceleri haber verme anlamında kullanmıştır.²

Tarih insanın geçmiş ve gelecekteki bağlantısını sağlamaya yarayan köprü görevindedir. İnsanoğlu yaşamı boyunca pek çok soruyla karşı karşıya gelmektedir. Bunlardan en önemlisi özünün nereden kimlerden geldiğine yönelik olmuştur. İnsan tarihin yardımıyla kendi geçmişi hakkında bilgi edinmektedir. Bu açıdan tarih geçmişte yaşandığı için kanıtlar ve belgeler ışığında incelenir. Tarih düşünceyle doğrudan ilişkilidir.

Tarihte, geçmişteki olaylara ve verilere tam nüfuz edilememekle birlikte, geçmişten gelen bilgilere ve düşüncelere dolaylı veya kısmi olarak ulaşma imkânı sağlar. Tarihi olaylar bir bilinç varlığıdır. Tarihi olaylar ve olgular tek tek taş misali üst üste koyunca bir anlam ifade ederler. Tarih aynı zamanda bir sanat ürünüdür. Tarihi sanatçıya tarih ise kimi zaman sanata benzetilir.³

¹ Doğan, Özlem, **Tarih Felsefesi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2001, s.13.

² Kasım Şulul, “Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 2002, s. 111-112.

³ Bekir Biçer, **Tarihe Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008, s. 24-25.

Tarihin bir çeşit araştırma ve soruşturma olduğu tanımı pek çok düşünür tarafından kabul edilmektedir. Tarihi kimi düşünür bir bilim olarak da görmektedir. Tarih geçmişi bilmekte önemli bir araçtır. İnsan, geçmişini bilerek yaşadığı çağ ve gelecek dönemler hakkında fikirler üretebilmektedir. Tarihin nesnesi; res gestae şeklinde ifade edilir. Diğer bir deyişle tarihin nesnesi insanların geçmişteki yaptığı eylemlerdir. Tarihin işleyişi ise tarihi kanıtların anlamlandırılması, yorumlanması şeklindedir. Kanıt, geçmişteki olayların belgeler halinde, tarihçinin yorumlamasına açık sunulardır. Tarih insan için yapılan bir araştırmadır. Kendimizi bilmemiz geçmişten yola çıkarak ne olduğumuzu bilmemiz anlamına gelmektedir. Tarihin değeri insanın ne olduğunu öğretmesidir.⁴

Takiyettin Mengüşoğlu insanın yapıp etmelerinin onun tarihselliğini meydana getirdiğini ifade etmektedir. Mengüşoğluna göre tarihe ontolojik açıdan bakılmalıdır. Ayrıca Mengüşoğlu insanın yapıp etmeleriyle elde ettiği başarılarının aslında tek bir millete ait olmadığını insanlığın ortak ürünü olduğunu savunmuştur. Elde edilen bu başarıların aslında bir miras olarak algılanması gerektiğini ve insanlığın bu ortak mirasının sürekli bir devredilme ve devralma içerisinde olduğunu belirtmiştir.⁵

Tarih felsefesi, tarih sözcüğünün çifte anlamlılığına göre iki anlamı olan bir kelimedir. Tarih, hem geçmişte kalan insani ve toplumsal olaylar topluluğunu hem de yaşanmış geçmişi konu edinen bilim yani tarih bilimini ifade etmektedir. Bu çifte anlamlılığa koşut olarak tarih felsefesine, geçmişte yaşanmış olayların anlamını sorgulamayla başlayan daha sonra insanlığın yaşanmış geçmişine yönelen bir felsefe dalıdır diyebiliriz. Bu felsefi yöneliş tüm insanlık tarihine bir üst bakış hatta tüm insanlık tarihine yönelik kapsayıcı bir felsefi sistem kurmaya kadar giden bir yapıdır.⁶

Antikçağ döneminden bu yana tarih üzerine yapılan araştırmalar, çeşitli tarih anlayışlarını meydana getirmiştir. İnsanın, tarihteki yerini irdelemek, tabiat varlığı olarak nasıl bir konuma sahip olduğunu öğrenmeye çalışmak, sorgulamak tarih felsefesinin oluşmasına temel sağlamıştır.

⁴ R.G Collingwood, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s. 28-29.

⁵ Doğan Özlem, **Tarihe Felsefeyle Bakmak**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, 2015, s. 140.

⁶ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 13.

Felsefi açıdan istorik bilgi hakkında fikirde bulunan ilk düşünür Herakleitos olmuştur. Ona göre bu bilgi çokluğun bilgisiydi. Herakleitostan sonra yaşamış olan Heredotos istoria'yı insanların ve insan topluluklarının başından geçen olayların kaydedilmesi yoluyla edinilen bilgi olarak ifade etmiştir. Thukydides istoria sözcüğünü hem tabii olgular hakkında tanıklık bilgisi hem de insani toplumsal olaylar hakkında elde edilen bilgi olarak ifade etmiştir.⁷ Aristoteles binlerce yıl etkili olacak olan tarih hakkındaki fikirlerini ortaya koymuştur. Aristoteles tarihi ilk anlamıyla yani doğal olayların bilgisi olan istoria'yı emperiai (doğrudan gözlem bilgisi) içerecek şekilde ifade etmiştir. İkinci anlamında istoria'ya tarih yazıcılığı adını vermiştir. Onu bir edebiyat türü olarak şiir sanatının altına yerleştirir.⁸ Aristoteles'e göre tarihsel süreç, çeşitli devlet formlarının rastlantısal bir şekilde tekrar eden bir döngü içerisinde, birbirinden bağımsız olaylardan oluşan bir durumdur.

Ortaçağ'da ise Augustinus döneme damgasını vurmuştur. O, tarih anlayışını Hristiyan teolojisinin ışığında geliştirdi. Augustinus'a göre Tanrı zamanın dışında (öncesiz ve sonrası), onun yarattığı her şey de zamanın içinde önceli ve sonralıydı. Ona göre zamanı ise artık var olmayan geçmiş, bir boyuttan yoksun şimdi, daha var olmamış olan gelecek arasında bulunan ve bu yüzden ancak şimdi yaşamakta olan kişinin anımsaması (geçmiş) ve beklentisi yani gelecekle anlam kazanan durumdur. Tanrı insanı özgür yaratmıştır. İnsan Âdemden beri günah işlemiştir. Hep kötüye yönelmiştir. Onu ancak Tanrının inayeti kurtarabilir. İnsan dünyanın sonunda kurulan Eskaton'da yargılanıp Tanrının adaletine göre de ödül ve ceza alacaktır. Augustinus'un ifade ettiği bu tarihsel süreç bir defalık oluşan döngüsel olmayan bir anlayıştır.⁹

Saint Augustinus'a göre tarih, Tanrı tarafından meydana getirilmiş dünyanın bir görünümüdür. Tarih tüm insanlığın yaşamını kuşatmaktadır. Augustinus, yerel tarih anlayışı yerine evrensel bir tarih anlayışını benimsemiştir. Ona göre bir yaratım

⁷ Şulul, "Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 112.

⁸ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 23.

⁹ A.g.e., s. 29-30.

işî olarak tarihin kökeni, başlangıcı, amacı ve doğrusal bir ilerlemesi söz konusudur.¹⁰

Hristiyan tarihçiler, kendilerini tarihin başlangıcı ve sonu hususunda iyi bilgi sahibi bireyler olarak görmekte-dirler. Bu yönden diğ-er tarihçilerden kendilerini ayrı tutmuş-lardır. Onlara göre Hristiyan olan bireyler tarihin sonu ve başlangıcı hakkında bilgi sahibi olabilirlerdi. Diğ-er taraftan bu görüşe bağı- olarak Hristiyan olmayanların tarihin anlamını bilemeyeceğini hatta imkânsız olduğunu ifade etmişlerdir. Kitabı Mukaddesin yaratılış kıssasına bağı- olarak, Tanrının Krallığına inanan Hristiyanların tarihin bütünlüğü açısından belirli görüşlere hâkim olacakları ileri sürülmüştür. Hristiyan tarihçiler tarihin döngüsel olarak değı- bir gaye doğrultusunda ilerlediğini savunurlar. Bu da modern dönemde ortaya çıkacak olan tarih metafiziklerinin önemli bir noktasının nüansını oluşturmuştur.¹¹ Bu dönemde Kilise ve Hristiyan babaları olarak sıfatlandırılan din adamlarının önem arz ettiğı- bir dönemdi. İncil'e bağı- kalınarak tarihin başlangıcı ve sonu hakkında bilgi verilip, Hristiyan teolojisi ışığı-nda tarihin gidişatıyla ilgili yorumlar yapılyordu.

Rönesans hareketlerinin başlamasıyla skolastik düşünce yerini özgürce düşünmeye bıraktı. Rönesans hareketleriyle insan dogmalara değı- kendi düşüncesine, aklıyla fikir yürütme yoluyla, kendisini, evreni sorgulayabilecekti. Bu dönemin sloganı “Daha çok insan daha çok Tanrı”ydı. İnsan, birey olabilmek için dogmalara bağı- kalmamalı, kendi akıl yetisini kullanmalıydı. Historia bu dönemde okullarda bir ders haline gelmişti. Retorik ve şiir sanatının yanında yer alan edebi bir türdü.¹² Rönesans hareketleriyle birlikte dogmalara bağı- kalmayan, özgür ruhlar tarihte rol oynuyordu. Birey kilisenin istediğı-, buyurduğı- kalıplaşmış düşüncelerden çıkıp hür bir şekilde düşünebilen akıl yetisini kullanarak eleştirebilen, sorgulayabilen insana dönüşmüştü.

Rönesans'la birlikte, tarih Tanrı ile olan bağı-ndan koparılmış, laikleşmiş, bağımsızlığını ilan etmiştir. Ortaçağ'ın evrenselliğine karşı bu dönemde bireysellik üzerinde durulmaya başlanmıştır. 18. Yy modern anlamındaki tarih felsefesini ilk olarak geliştiren çağdır. Ortaçağdaki tarihin dini boyutta ele alınıp yorumlanması Yeniçağ'ın başından beri uzak durduğı- bir konuydu. Tarih bu dönemde akıl yoluyla

¹⁰ Hans Mayerhoff, **Zamanımızda Tarih Felsefesi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s. 25.

¹¹ Ayhan Bıçak, **Tarih Felsefesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 34.

¹² Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 46-47.

anlaşılmaya çalışılmıştır. Tarihin önemli konularına eleştirel bakışla yaklaşıyor olaylar nedenler ile birbirine bağlanıyordu. Tarihin amacı, insanlığı karanlıktan kurtarıp, onu bilgi ve özgürlüğün ışığına vardırabilmek, hedef olarak da ilerlemeyi göstermekti. Leibniz böyle bir hedefin ilk temelini atmıştır. Ona göre tarih, usun gitgide olgunlaşmasıydı karanlık bir başlangıçtan ışıktanmayla adım adım yükselişiydi.¹³

J.J. Rousseau, insanın doğuştan iyi olan doğasının toplum haline gelmesiyle bozulduğunu, tarihin aslında bu bozuluşunun tarihi olduğunu ifade etmektedir. İnsan, toplum halinde yaşayarak doğallığını yitirmiş ve kültür varlığı olmaya başlamıştır. Bu durumunu terk edemez hale gelmiş olup, tekrardan başa dönemezdi. Rousseau'ya göre insan, doğal haline dönmek yerine özgürlük ve eşitlik ilkelerine dayalı bir hukuk devletini gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Rousseau'ya göre tarih, insanın doğallıktan kültür varlığı olmaya doğru gitmesiydi. Ayrıca insanların tarihe kendi özgür iradeleriyle yön verebileceklerini ifade etmiştir.¹⁴

Tarih felsefesi tabirini ilk kullanan Voltaire'dir. Ona göre yapılması gereken tarihin eleştirel açıdan ve bilimsel açıdan ele alınmasıdır. Bu adlandırma Hegel ve diğer 19. yy filozofları tarafından da kullanılmıştır. Tarih felsefesine dünya tarihi adını vermişlerdir. Voltaire göre tarih, bilimsel ve eleştirel açıdan incelenmelidir.¹⁵

Tarih felsefesi, toplum hayatında yer alan geçerli yasaları ve etkin kuvvetleri bulmak, büyük toplumsal olayların biçimlerini, felsefi açıdan anlamak ve yorumlamaktır. Tarih felsefesini bağımsız bir konu şeklinde ele alan kişi İtalyan Giovanni Battista Vico olmuştur.¹⁶

Vico tarihi çağlara ayırmış ve bu çağları Tanrılar çağı, Kahramanlar çağı ve İnsanlar çağı olarak üç kısımda incelemiştir. İlk dönem hayal gücünün güçlülüğü bakımından çok yaratıcı olan şiirsel bir tabiattı. İkincisi kahramanlarının kendilerini Tanrısal kökene sahip olmalarına inanmalarından kaynaklanan kahramansal tabiattı. Üçüncüsü ise zeki ve bu nedenle de ılımlı, iyi kalpli akıllı kanunların bilincinde olan görev sorumluluğu bilen insan tabiatıydı. Tanrılar çağı akıl yerine hayale dayanan bir çağdır. Bu açıdan bakıldığında yaratıcı zekâları ile fikir oluşturabildikleri dönemdir.

¹³ Macit Gökberk, **Kant ile Herder 'in Tarih Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 105.

¹⁴ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 59-60.

¹⁵ M. Hanifi Macit, Alper İplikçi, **Tarih Felsefesi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017, s. 6-7.

¹⁶ Bıçak, **Tarih Felsefesi**, , s. 52.

Çok Tanrıçılık egemendir. İnsanlar hayal edebilme yetilerinden dolayı pek çok varlığa kutsallık atfetmişlerdir. Vico'ya göre insanların vahşi yönlerini sınırlandırmada en önemli araç dindir. Diğer önemli husus ise dinleri yaymakla görevli olan din önderlerine duyulan saygıydı.¹⁷

Kahramanlar çağında yaratıcı zekâ gerilemeye başlar. Bu aklın ön plana çıkacağı dönemdir. İnsan aktifleşir bu çağda. İnsanlar çağında ise akıl, tamamen hayal gücünün yerini almaktadır. Görev sorumluluğunu bilen insan devreye girmiştir.¹⁸

Vico, tarihsel sürecin döngüsel bir nitelik taşıdığını bu süreç içerisinde ortaya çıkan kültürlerin sürekli bir şekilde doğup, geliştikleri ve sonrada öldüklerini düşünür. Bu umutsuzluk durumu değildir. Bu döngü insanları bozulmaktan kurtarmaktadır.¹⁹

G. Vico'ya göre tüm çağlar kendi içerisinde döngüsel bir hareketlilik gösterirler. Bu kurallı gidişat, anarşiden düzene, ilkel ve kahramanca göreneklerden akılcılaştırılmış ve sivilleştirilmiş göreneklere doğru geçilmektedir. İlerleyen bu süreçte geriye dönüşe de geçilmektedir. Bunun sonucunda yeni bir barbarlık ortaya çıkar. Bu barbarlık ilerleyen süreçte yeniden yükselişe geçer ve sonuç olarak çöküş kaçınılmaz bir durum almaktadır.²⁰

Tarih felsefesi adına bir diğer önemli düşünür; Robin George Collingwood'tur. Ona göre tarih ile doğa bilimi arasındaki fark oldukça belirgindir. Doğa bilimlerinde sonuca ulaşılabiliriyorsa tarihte de sonuca varılabilir. Bu yönden tarihin bir bilim olduğu fikrini benimsemiştir. Tarihçi başka bir yere varabilmek için başka zihinleri bilmelidir. Bütün tarih ona göre aklın tarihidir. İnsanların zihinlerinde oluşan tarihtir. Bilimsel tarih olarak adlandırdığı durum aslında amaçlılığa dayalı bir anlayıştır. Anlama ona göre nedenselliği de kapsamaktadır. Tarihçinin aradığı ona göre düşünce süreçleridir. Tarihçi ne olup bittiğinden haberdar olursa yani bilirse

¹⁷ Giambattista Vico, **Yeni Bilim**, çev. Sema Önal, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s. 406-407.

¹⁸ A.g.e., s. 406.

¹⁹ Kubilay Aysevener, **Tarih Felsefesi**, Say yayınları, İstanbul, 2015, s. 39.

²⁰ Mustafa Cihan, "Giambattista Vico: Tarihsel Bilgi ve İnsan Doğası Sorunu" **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı 4/3, 2015, s.1348-1349.

neden olup bittiğini de anlamış olur.²¹ Collingwood tarihi, zihinden bağımsız bir şekilde var olan bir olgu dünyası olarak görmektedir. Tarih, tarihçinin düşüncesi tarafından oluşturulmayan bir dünya, tarihin tarihi kendisinden başka bir şey değildir.²²

Tarih felsefesi, dünya tarihine yönelik felsefi bir bakış olup aynı zamanda insanların yapıp etmelerinin felsefi anlamda eleştirel olarak yorumlamalarıdır. Tarih felsefesinin gayesi olayların oluşmasında etkili olan yasaları etkenleri bulmak buna bağlı olarak gelecek hakkında yorumlar yapıp önerilerde bulunmayı amaçlar. Tarih felsefesinin en önemli görevi tarih yasalarının keşfedilmesidir.

19. Yy'da tarih, tabiat bilimleriyle birlikte, bilim olarak kabul edilmiştir. Tarihin bilimselliği tarihi olgulara dayanılarak ortaya koyulmuştur. 19. Yy olguların yüzyılı olarak ele alınmıştır. Bu nedenle tarihçiler olgulara yönelik çalışmalar yapmışlardır. Ünlü düşünür Ranke tarihçinin asıl görevinin hakikatte ne olduğunun ortaya çıkarması olduğunu ileri sürmüştür. Bu tavsiye ile birlikte tarihin bir bilim olduğu görüşünü savunan pozitivistler arasında ilerlemiş ve bunun sonucunda olgular ön plana geçmiştir. Pozitivistler kendi sistemlerine göre hedef aldıkları görüş ise tarihte ilk olarak olguları belirle ardından bunlardan sonuç çıkar biçiminde kendini göstermektedir.²³

Her bilim gibi tarihte ilk olarak olayları olgulardan ayırmayla işe başlar. Tarihçi bir olaya bilimsel bakabilmesi için bunu yapmalıdır. Tarihçi ya olayı dışlayıp olguyu ele alacak ya da olayı olguya götürecektir. Olguyu olaydan ayırmak veya bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayırmak her bilimde zorunlu bir durumdur fakat bu ayırım tarih için daha da zorlaşan bir durumdur. Yani; ilk olarak olay, olgu değeri taşıdığı zaman tarihsel araştırmanın konusu olabilecekti. Olay ayrı bir boyuttur. Üzerinde durulmayan, sıradan bir anlatıdır. Bilim için üzerinde durulması gereken her şey olgudur. Sonuç olarak tarihçi olgu değeri taşıyan olayla, olgu değeri

²¹ Utku Yapıcı, Merve İrem Yapıcı, "Robin George Collingwood'un Tarih Tasarımı: Tarih Felsefesi ve Tarih Yazımı Süreçleri Üzerine Bir Tartışma", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, 2015, s. 154-253.

²² Kubilay Aysevener, **Collingwood'un Tarih Felsefesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 35-36.

²³ Fatma Acun, "Tarihte Objektiflik Tartışması", **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Sayı 7, 2006, s. 111.

taşımayan olayı birbirinden ayırt edecek ve bunun sonucunda olayın bilimsel nitelik taşıyabilecek duruma erişmiş olduğunu gösterecektir.²⁴

Sosyal bilimlerdeki çoğu kavram gibi tarih biliminin herkesin kabul edeceği genel geçer bir tanımını yapmak pek mümkün olmamaktadır. Çünkü tarih bilimi değişkeni ve çok sayıda bilinmeyi ifade etmektedir. Bu yüzden tanımlamak kolay değildir. Benzer görüşleri ele aldığımızda tarih; insanların geçmişteki faaliyetlerini zaman ve yer çerçevesinde sebep sonuca dayalı belgelerle kanıtlanan ve bilimsellik ışığında inceleyen disiplindir.²⁵

Tarihin modern anlamda bilim dalı olması yeni bir gelişme sayılmaktadır. 18. ve 19. Yüzyıllarda liberal düşünce sisteminin yaygınlaşmasıyla eski tarihçilik yerini bilimsel anlayışa bırakmıştır. Bilim insanın hem dünya hakkındaki bilgisine hem de fiziksel yapısına katkıda bulunmuştur. Böylece insanın toplum hakkındaki bilgisi de artmıştır. Tarih ise olayların neden ve nasıl oldu yapısına araştırılarak oluşan bir alan haline gelmiştir.²⁶

Tarihin bilim olmasında önemli bir atak pozitivistlerden gelmiştir. Pozitivizm Tanrı yasalarını ortadan kaldırmış onun yerine doğa kanunlarını ortaya koymuştur. Comte'nin in ortaya koyduğu görüşe göre toplumsal ilerleme en son pozitif toplum aşamasına varacaktır.²⁷ Bu açıdan insanlık tarihi ilk olarak teolojik evreden geçmektedir ve bu evrede dini boyut kendisini göstermektedir. İnsanlık tarihinin ikinci boyutu metafizik evredir. Bu evre soyut gücün önem arz ettiği evredir. Son olarak ise pozitif (olgusal) evre kendisini göstermektedir.

Karl Marx'ın tarih ile ilgili görüşlerini ele alırsak; Marxa göre tarih, tarih dışı güçlerle değil tarih içi olgularla ele alınmalıydı. Tarih, bireyin doğayla etkileşimi sonucu meydana gelmektedir. Tarih insanın isteklerini doyurmak ve yeni isteklere kaynak olmak için yani üretim için vardır.²⁸

20. yüzyıl önemli tarih felsefecilerinden Oswald Spengler'e göre ise tarih, kör bir doğa oyununa benzemektedir. Bir filizden yeşerip, evrensel güçle yetişen büyük kültürlerin çoğu bir tarla üzerinde gelişen, yetişen çiçekler gibi ulu bir ereksizlik

²⁴ Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi 1**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30.

²⁵ Bekir Biçer, **Tarihe Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15.

²⁶ Biçer, **Tarihe Giriş**, s. 60-61.

²⁷ Cihan Ballıkaya, "Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyojik Düşünceye Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 33, 2015, s. 88.

²⁸ Kubilay Aysevener, **Tarih Felsefesi**, Say Yayınları, İstanbul, 2015, s. 103-104.

içinde büyürler ve boy atarlar. Tarihe güvenilir bir yaklaşım sergilenecek ise insani bir durum olarak erek idesinin tarihle bağlantısını kurmaktan vazgeçilmesi gerektiğini ifade eder. Tarih yaşanmış olandır. Bizim beklentilerimize göre şiirleştirilen bir şeydir ve şiirleştirilmelidir.²⁹

Spengler'e göre nedensellik bağlantısıyla tarihe yönelemeyiz. Tarih rastgele yeşeren çiçekler yani kültürler tarlasıdır. Bu yüzden erek taşımaz. Kör güçlerin etkili olduğu kadersel bir zorunluluktan bahsedilir. Oswald Spengler'in kaderden kastı ise gelişigüzel yetişen sonrada sararıp solan bitkilerin yaşama tarzıdır.

Spengler, dünya tarihinde filizlenip, yeşerip solan sekiz tip kültür çevresi olduğunu bu kültür çevrelerinin üç değişik gelişme basamağından geçtiğini söylemektedir. Bunların ilki metafiziksel-dinsel yüksek kültür, ikincisi simgeci erken kültürler ve son olarak ise sivil geç kültürlerdir. Sonuç itibariye kültürler gelişigüzel ortaya çıksa da bu evrelerden geçip son olarak çöküş dolayısıyla yok olmayla karşı karşıya gelmektedirler.

Arnold Toynbee'ye göre bilim olarak tarih, antropoloji ve şiir arasında bir yerdedir. Tarihin obje birimi kültürdür. Kültürler dinamik şeylerdir. Toynbee'ye göre biz olumlu yahut olumsuz değerlendirmeler yapmıyoruz sadece anlamaya çalışmaktayız. Yine Toynbee kültürlerin gelişimi meydan okuma ve cevap verme yoluyla gerçekleşir düşüncesindedir. Bu açıdan kültürler insanların doğaya meydan okumaları ve ona egemen olmaları sayesinde ortaya çıkarlar. Daha sonra meydan okuma diğer kültürlerle karşı yapılır. Kültürler yükselme, gelişme ve çöküş dönemlerini bu süreç içerisinde yaşarlar.³⁰

1.2.Antik Yunan, Ortaçağ İslam ve Batı Dünyasında Tarih Anlayışları

Grekçede istoria terimiyle tabir edilen tarih insanın geçmişi ve kendisi üzerine düşünüp yorumlar yapması anlamına gelmektedir. Platon İonyalı doğa filozoflarının doğayla ilgili düşüncelerini aktarırken “geçmişte oluşan düşüncelerin haber verilmesi, bildirilmesi” anlamında bu terimi kullanmıştır. Ayrıca İstoria kelimesi doğa olaylarından hariç insanın kendi geçmişi hakkında bilgi edinme ve bunu kaydetme düşüncesi olarak ilk önce Heredotos tarafından kullanılmıştır.

²⁹ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 220-221.

³⁰ A.g.e., s. 222-223.

Thukydides ise tarihi insanlığın başından geçen olayları anlaması yorumlaması ve kaydetmesi anlamında ifade etmiştir. Yine Herkleitos istoria'yı tanıklık edilen bilgi olarak ele alıp bunun ötesinde istoria ve istorik bilgiyi hakiki bilgi ve akıl bilgisi şeklinde ayırmaktadır.³¹

Yunanistan'ın oluşumuna kadar o döneme teokratik tarih ve mitos hâkim olmuştur. Teokratik tarihte, insan krallar Tanrılara, Tanrılar insan krallara benzetilmiştir. Kral ve Tanrı arasındaki bağlantı ise kralların halkı yönetmekle görevli olması ve Tanrılarında kralları ve şefleri yönetmesi biçimindedir. Teokratik tarihte, insan önemli bir unsurdur. Çünkü insan, Tanrılara ait kaydedilen olayların konusu ve aracısı durumundadır. İkinci tarih biçimi ise mitostur. Mitosun teokratik tarihle benzeyen yanı yoktur. İnsanların yaptıklarıyla da alakası yoktur. İnsan tamamen dışlanmış olup hikâyenin kahramanları Tanrılardır. Herodotos ve Thukydidesle tarih başka bir boyuta erişmiştir. Yunanlılar tarihin bir bilim olduğunu ve olabileceğini hem de tarihin bilinçli bir şekilde insanla ilgisi olduğunu bilmeye başlamışlardır. Herodotos'a göre tarih insanların ne yaptıklarını bilmektir. Onun tarihe başka bir boyut vermesi tarihin babası unvanının sahibi yaptı. Thukydides ise Herodotos'un izinden giderek tarihin insani amacı olduğunu ve bunu açığa vurma özelliğinin bulunduğunu ifade etmektedir.³²

Tarihin bilim olarak Yunan kökenli bir disiplin olduğu adının Yunanca history kelimesinden geldiği bunun apaçık kanıtıdır. Kelime araştırma, irdeleme ve soruşturma anlamlarına gelmektedir. History kelimesini yapıtının başlığında kullanmış olan Herodotos'tur. Bu kelimeyi ilk olarak o kullandığı için tarihin babası olarak nitelendirilmektedir. Tarih Herodotos'a göre teokratik veya mitsel olmaktan öte insanla alakalıdır. Bu açıdan tarihin temel amacı insanın yapıp etmelerini anlatmaktır. Diğer amacı ise insanın insanı bilmesi ve geçmişi hakkında bilgi edinmesiydi. Herodotos Historiai adlı eserini kaleme alırken insanın eylemlerini ve bu eylemlerinin nedenlerini gerekçelerini de dikkate almıştır.³³

³¹ Şulul, "Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 108-109.

³² Şulul, Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, s.113-114.

³³ R. C. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, s. 57.

Herodotos'un halefi olarak adlandırılan Thukydides psikolojik tarihin babası olarak adlandırılmaktadır. Psikolojik tarih bir doğa bilimi olarak adlandırılmıştır. Bu bilimin amacı psikolojik yasaları doğrulamaktır. Bu yasa olaylar arasındaki bağlantıları yöneten bir yapıya sahip olup aslında tarihten bir nevi ayrıldığı düşünülmektedir.³⁴ Herodotos ve Thukydides'in ardından tarihe ilişkin olarak geçmişi hissettirebilen ve geçmişte yaşananları bir bütünlük içinde ele alan ardıl düşünürler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Polybius'tur. O, historia sözcüğünü özgün ve genel anlamıyla soruşturma irdeleme türünden öte tarihi modern anlamında kullanmıştır. Polybius, tarihi düşüncenin diğer düşünürlerden farklı olarak evrensel bir boyutu olduğunu dile getirir. Polybiusla birlikte tarihsel düşünce sistemi Roma'nın eline geçmiştir.³⁵

Aristoteles felsefi açıdan istorik bilgiyi hem birinci hem de ikinci anlamından farklı tutup hakiki bilgiden ve akıl bilgisinden ayırmıştır. Aristoteles ilk anlamında istorik bilgiyi emperiyayı da içerecek şekilde ele almıştır. İkinci anlamında istoria'ya tarih yazıcılığı adını vermektedir. Ona göre tarih yazıcılığı bireysel ve rastlantısal insani olayları edebi bir dille anlatırken genellik boyutuna ulaşmaz. Aristoteles'e göre toplumsal ve doğal olaylara yönelik bilgi, birikim veyahut doğrudan gözlem bilgisi olsun genele vardırılmaz.³⁶

İslam Dünyasında da önemli tarihçiler bulunmaktadır. Çünkü her dönemde insanların geçmişine yönelik merakı bulunmaktadır. Özellikle dönemin düşünürleri belirli fikirlerin gelişimi değişimi veyahut belirli yolları kat etmesinin altında yatan gerekçeleri merak ederler. En önemli merak ise insanın soyunu, kökenini, geçmişini merak etmesidir. İslamiyet'in kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'de insanoğlunun varlığının ana unsurunun arkhesinin, toprak olduğu dile getirilmiş ve insanlığın tekrardan toprağa döneceği bildirilmiştir. İnsanlığın soyunun ise Hz. Âdemden geldiği bildirilmiştir. Bu açıdan kutsal metinlerde bile insanların geçmişleri ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Yine geçmişte yaşamış olan birtakım kavimlerin kıssaları vasıtasıyla kutsal metinlerde günün yaşayan insanlarına öğütler verilmektedir. Bu durum geçmişin bilinmesi ve merakının insan için doğal bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

³⁴ A.g.e., s. 69.

³⁵ A.g.e., s. 76-77.

³⁶ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 23.

İnsanın yeteneğinin, iradesinin ve akıl sahibi olmasının bilincinde olan Biruni İslam dünyasının önemli tarihçilerinden birisidir ve fikirlerin netliğinin ancak deney, gözlem yoluyla yani tecrübeyle netleşeceğini ifade etmiştir. İnsanı ele alırken objektif olarak değerlendirme yapılması gerekliliğini ifade eden Biruni tarih meselelerini ele alırken, arkeoloji, ekonomi ve jeolojiden yararlanmıştır. Efsanevi durumlarla tarihin ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre tarih irdelenirken hangi dine, ırka mensup olunursa olunsun tarafsız bir bakış açısıyla ele alınması gerekmekte hatta tarihi olaylar ele alınırken mukaddes kitapların bilgileri doğrultusunda yapılacak tespitler tarafsızlık ilkesine gölge düşürecektir.³⁷ Bu açıdan Biruni çağının düşünürlerine göre daha özgür bir zihniyet yapısına sahiptir. Bu zihniyet yapısıyla olayları kendi gözlemlerine göre yorumlayıp ifade etmeye çalışmıştır. Dini hislerin etkisinde kalmamış ve olaylara objektif yorumlar getirmeye çalışmıştır.³⁸

İslam dünyasının tarih felsefesi konusundaki bir diğer önemli düşünürü İbn Haldun'dur. Ona göre tarih belirli dönemler ve periyotlara ayrılır ve tarihin içindeki bu belirli dönemler organizmalara benzemektedir. Organizmacı bakış açısıyla Haldun insan ve insanların oluşturduğu toplum ve devletleri insan gibi doğar, çocukluk, ergenlik, yaşlılık evrelerinden geçer bu süre zarfında gelişmelerde bulunur ve devletlerde insanlar gibi ölür düşüncesine sahiptir. Oda, Biruni gibi akla önem vermektedir. İnsanların akıllarını kullanmaları gerektiğini ileri sürmektedir.³⁹

Hristiyanlıkta ise tarih belli bir amaca göre yönelmiştir. Başlangıcı ve bitimi olan kendi içerisinde süreklilik sağlayan teolojinin, Batı düşüncesine bıraktığı sürekli bir miras olarak, tarihsel zamandan başka bir şey değildir. Wartenburg'a göre tarih, geleceğe yönelik bir beklenti ile geçmişi tanıma bilme anlamına gelmektedir. Hristiyanlık, bir kavim dini olan Yahudilikten evrensel bir din çıkarmak istemiştir. Tanrıyı da o kavmin Tanrısı olmaktan öte evrensel nitelik taşıyacak şekilde insanlığın Tanrısı yapmaya çalışmıştır. Hristiyanlık iki bakımdan tarihsel bir din oluyordu. Buradan anlaşılan düşünce Hristiyanlığın belirli bir dinin zamansal süreci içinde ortaya çıktığı ve aynı zamanda onun zamansal gidişatında serpilip gelişen bir

³⁷ Ermamat Ergeshov, "İslam Dünyasında Tarihi Doğru Anlama ve Yazmayla İlgili Önemli Bazı Şahsiyetlerden Biruni", İslam Medeniyetinin Yapı Taşları V, **Geçmişten Günümüze İslami İlimlerde Usul/ Metodoloji Arayışları Öğrenci Sempozyumu**, 2015, s. 6-7.

³⁸ Tuncer Baykara, **Tarih Metodu**, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 203.

³⁹ A.g.e., s. 204-205.

tarihi olduğu ifade edilmiştir. İkinci olarak ise Hristiyanlığın, Tanrının oğlu olarak gösterilen İsa'nın kendisini zamansal süreçte maddi bir varlık olarak göstermiş ve İncili dünyaya bırakmıştır daha sonra gelecekte ise tekrar cisimsel boyuta gelip tekrardan yeryüzünde görünecektir. Hristiyanlık bu düşünceyle aslında insanlığı başı ve sonu olan bir zamansal süreç içerisinde ele almıştır.⁴⁰

Yahudi ve Hristiyan tarih anlayışında geçmiş, geleceğe verilen bir sözdür. Yani geçmişin yorumu, geçmişı geleceğe yönelik bir hazırlık olarak sunarak geriye doğru giden bir kehanettir.⁴¹

Hristiyanlığın tarih yazımının ana esasları bulunmaktadır. Hristiyan ilkelerle yazılmış her tarih zorunlu olarak evrensel, vahiyli ve dönemli bir yapıya sahip ve insanın kökenine geçmişine inen evrensel bir tarih olacaktır. Tarihin, insan ırklarının nasıl oluştuğunu, uygarlık ve milletlerin nasıl meydana geldiğini irdeleyen amacı bu şekilde ortaya çıkacaktır. Ayrıca Tanrı tarafından seçilmiş bir toplumun tarihini irdelemek yerine Kayralı tarih anlayışı yer alır. Kayralı tarih anlayışında tarihin akışının belirlenmesinde Tanrının inayeti, takdiri ile temel unsurdur. Böylece Kayralı tarih anlayışında Tanrının belirli bir kavmi önemsemesi yerine insanlığı ele alan bir yapıya yer vermesi gündemdedir.⁴²

Hristiyanlığın önde gelen azizlerinden Augustinus, dünyada olan her şeyi Tanrı Devleti adlı eserinde Tanrı-şeytan kavgası şeklinde ele almıştır. Ona göre tarihte olup bitenler bu iki karşıt gücün kavgası şeklinde yorumlamıştır. Sonuç olarak da zafer Tanrının olacaktır. Aquinolu Thomas 8. Yy'a gelindiğinde yapılan mücadelenin sonuç vermemesinin aslında umutların kaybedilmemesi gerekliliğine ve bu sürecin uzayacağı bilgisine dalalet ettiğini düşünmektedir. Bu düşünce aslında bütün Hristiyanlığa ait olmayıp Katoliklerin felsefesi ait olup, tarih denen olaylar silsilesinin bir ilahi hükümlerlik tarafından oluşturulduğuna inancı göstermektedir. Tanrı devletinin başında papa vardır. Kendilerinden olmayanlara şeytan adını vermişti. Teokratik felsefe İslam tarihçilerinde Katolikler kadar güçlü değildir. İslam da Allah'ın mutlak iradesi konusu ve tarihteki gidişatın sebepleri hususunda kader

⁴⁰ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 27-28.

⁴¹ Karl Löwith, **Tarihte Anlam**, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23.

⁴² Collingwood, **Tarih Tasarımı**, s. 93-94.

formülünü bulunmuştur. İslam'ın kader anlayışında her şer Allah'ın iradesiyle vücuda gelmekte ve Allah her şeyi belirli kanunlara göre yapmaktadır.⁴³

Dini boyutta olan Ortaçağ düşünce tarihi genelde azizlerin, papaların kilisenin aktif olduğu dönemi kapsamaktadır. Bütünsel ve çizgisel bir tarih anlayışı olan Augustinus'a göre Tanrı dışındaki her şey zamanın içindedir. Tanrı insanı hür iradesine bırakmıştır. İnsanlar ise sürekli günah işlemişlerdir. Bu kötü yapılanmadan Tanrının inayeti ile kurtulabilirler. Dünya hali aynı zamanda bir sınav yeridir. İnsanlar işledikleri sevaplar ve günahların bedelini kıyamet gününde vereceklerdir. İnsanların yaşamlarının tekrarı olmadığından yaşadıkları süreci iyi değerlendirmeleri gerekmektedir. Çünkü kıyamet günü Tanrı Devletine sığınmaları için günahattan kaçınmaları gerekmektedir. Augustinus'la birlikte Hristiyanlık tarihi bir başlangıcı ve sonu olan sadece bir kez gerçekleştirilen çizgisel bir süreç olarak belirlemiştir. Tüm insanları Âdemden gelen bir nesil olarak göstermekte ve böylece bütünsel bir tarihten bahsetmektedir.⁴⁴

Ortaçağ, İsa'nın yeryüzündeki varoluşundan Eskatona kadar sürecek olan ve Tanrının belirlediği tarihsel süreç anlayışı geliştirirken, diğer yönden historia kavramını Antikçağın konumladığı şekilde bireysel, rastlantısal olayların anlatımı olarak edebi bir tür olduğu anlayışı devam etmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Ortaçağ'ın teolojik yoldan geliştirdiği çizgisel tarih anlayışı içerisinde teolojiden yola çıkarak Antikçağın koyduğu felsefe tarih karşıtlığını aşmak istediği görülmektedir.⁴⁵

Ortaçağ'da her şeyin Tanrı tarafından belirlenmiş olduğu görüşü hâkimdi. İnsan etken değil edilgen bir yapıya sahipti. Temeli 14. Yy'a kadar inen Rönesans hareketi Tanrı egemenliğini dünya anlayışından sıyırıp, insanı edilgen durumdan çıkma arayışında olmuştur, ayrıca bu amaç doğrultusunda çeşitli akımlar kendisini göstermiştir. Bu önemli akımlardan birisi de hümanizm'dir. Kendisini edilgen bir varlık olarak gören insan artık bir birey olarak kendisini ortaya koyma çabası gütmüştür. Bu anlayış Hristiyan dogmalarını reddetmeden, baskısı altında kalmadan insan sorununu ele almaya ve insanın mahiyetini araştırmaya çalışmıştır. 16. Yüzyıl

⁴³ Baykara, **Tarih Metodu**, s. 206-207.

⁴⁴ Şener Aksu, **Hegel ve Tarih Felsefesi**, Anı Yayınları, Ankara, 2006, s. 25.

⁴⁵ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 35-36.

reform yılı olarak kendisini göstermiştir. Bu dönemde ayrıca tarih yazıcılığında bir laikleşme dönemine girilmiştir.⁴⁶

15. ve 16. Yüzyıllar, aynı zamanda icat ve keşifler dönemi olarak kendisini göstermektedir. Bu dönemlerde Avrupa, Yakındoğu ve Uzakdoğu ülkeleriyle ilişkiye girmiş ve bu sayede onların tarihlerini de tanımıştır.⁴⁷ 17. Yüzyıl tarih yazıcılığının, teolojiden giderek uzaklaşmaya ve bağımsızlaşmaya başladığı dönemdir.

Wartenburg'a göre Batı düşüncesinde tarih felsefesine olanak sağlayan en önemli neden tarih kavramının Hristiyanlıkla gelen ve Greklerde rastlanmayan yeni bir anlam ifade etmesi olmuştur. Grek düşüncesinde insani geçmiş şimdi ve gelecekle bağlantısı olmayan bir yapıya sahipti. Yahudilik ve Hristiyanlık insani geçmişe yönelik yeni bir anlayış geliştirmiştir. Belirli bir gayeye yönelmiş, geçmiş, şimdi ve gelecekle bağlantılı ve süreklilik arz eden, başlangıcı ve sonu belirli olan bir zaman anlayışı sergilenmiştir. Bu anlayış Batı dünyasını da etkilemiş ve Hristiyanlık, döngüsel tarih anlayışı yerine çizgisel tarih anlayışını benimsemiştir. Tarih tekrar eden olaylardan ibaret değil olayların bir defalık olma durumundan ibaret olan bir yapıydı. Tarih felsefesi teriminin ilk kez kullanıldığı 18. Yy'da Yeniçağ adına tarih felsefesi denilebilecek nitelikte tarih hakkında yorumlar yapılmaya başlanmış ve Jean Jacques Rousseau tarihte doğallıktan kaçınılmaz bir şekilde kültürel oluşuma yönelik bir gidişat olduğunu ifade etmiş ve insanların tarihe kendi özgür düşünceleriyle yön verebileceği fikrine öne sürmüştür.⁴⁸

Tarih felsefesi adına yeni fikirler üreten önemli düşünür Giambattista Vico, tarihsel süreci insanların kendilerinin kurup geliştirdiği bir süreç olarak ele almaktadır. Ona göre tüm bilimsel çalışmaların gayesi hakikate erişmektir. Bu da ancak insanın yarattığı alanda mümkün bir durumdur. Vico'nun getirdiği en önemli disiplin kavramı yeni bilimdir. O, insanın özne olduğu ve başrolde bulunduğu bir alana odaklanmayı tercih etmiştir. Vico insanların, toplulukların, çağların hep aynı aşamalardan geçtikleri, döngüsel bir yapısının olduğunu dile getirir ve böylece İbn Haldun düşüncesiyle örtüşen bir yapı ortaya koyar. İbn Haldun gibi Vico da tarihsel gelişmeyi organik bir süreç olarak görür. Tarihin gelişme, büyüme çökme ve bir gün

⁴⁶ A.g.e., s. 45-46.

⁴⁷ A.g.e., s. 47.

⁴⁸ Şulul, "Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 118-119.

çürüme döngüsüyle sonuçlanan birbiriyle ilişkili çağlarla aşama aşama ilerlediğini ifade eder.⁴⁹

Eski Ahit ve Hristiyan dogmalarından etkilenen Vico, insanlığın tarihini Tanrının inayetinin açılımı olarak görmektedir. Tarihin ilk arkesi ilahi inayettir. İnsanın yaratılışında Tanrıdan aldığı bir parça vardır. İlahi inayet, insandaki bu Tanrısal tarafın tarihte oynadığı roldür. Tarihte ana rol insandadır. Tanrı doğrudan etken taraf, müdahaleci taraf değildir. İnsan, ilahi inayet bir yönünü ortaya koyduğu, sergilediği sürece kültür ve tarihin mimarı olabilmektedir.⁵⁰

1.3.Tarih Metafizikleri

Metafizik kavramı Yunanca bir ifade olarak fizikten sonra gelen anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram Aristoteles'in çalışmalarının belli bir bölümünü diğer çalışmalarından ayırmak için Andronikos tarafından kullanılmış olan bir terimdir. Aristoteles metafizik terimini ilk bilim olarak adlandırmıştır. İlk bilim, konu itibariyle mantıksal açıdan diğer şeylerden önce gelen diğer bilimler tarafından mantıksal olarak varlığı önceden kabul edilen bilimdir. Aristoteles bazen onu bilgelik olarak bazen de Tanrının doğasını açıklayan bir bilim olarak ifade eder.⁵¹

Tarih metafizikleri kavramını ise tarihi bir varlık alanı olarak kendisine konu edinen bir alan olarak ifade edebiliriz. Tarihi bir araştırma alanı olarak görmek ve onun yasalarını ve ilkelerini keşfetmek, bu metafizik araştırmanın bir amacıdır. Tarih metafiziklerinde sorun iki gidişat üzerinde ele alınmıştır. Tarihin kendisini tekrar eden bir süreç olarak gösterdiği döngücü tasarımlar ve tarihin kendisini tekrar etmeyen bir erek doğrultusunda giden ilerlemeci tasarımlar şeklinde iki gidişat vardır.⁵²

Tarihin bu gidişatları Antik Yunan da, Ortaçağ ve İslam dünyasında pek çok düşünür tarafından ele alınıp bu hususta fikirler ortaya atılmıştır.

⁴⁹ Cansu Güleç, "Descartesciliğe Karşı Vico: Yeni Bilim ve Tarih", **Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 2015, s. 8.

⁵⁰ Sema Önal, "Giambattista Vico'da Sosyal Bilimlerin Temel", **Beytulhikme An International Journal of Philosophy**, Sayı 2, 2016, s. 319.

⁵¹ Aysevener, **Tarih Felsefesi**, s. 18.

⁵² A.g.e., s. 19- 20.

1.3.1.İlerlemeci Tasarımlar

Batı düşüncesinde tarih felsefesini olanaklı kılan en önemli etken, tarih kavramının Hristiyanlıkla gelen ve Greklerde rastlamadığımız yeni bir anlama sahip olmasıdır. Grek düşüncesinde insani geçmişin, şimdi ve gelecek ile sürekli, nedensel ilişkisi yoktur. Geçmiş, şimdi ve gelecek üçlemesi sadece haklarında bilgi edinilebilen zaman kesitleridirler. Kozmos olarak adlandırılan doğada belli bir döngüsel düzen varsa doğanın rastlantısal uzantısı olarak görülen toplumsal yaşamda da belli devlet tiplerine göre biçimlenen döngüsel bir düzen vardı. Yahudilik ve Hristiyanlık insani toplumsal yaşama yönelik Antikçağın tarih anlayışına benzemeyen bir zaman anlayışı getirmiştir. Batı'da bu zaman anlayışı, tarih felsefesine yönelik yapılan çalışmaların çoğunun temelini oluşturmuştur.⁵³

Eski Ahit (Tevrat), evreni ve yaratılışı tek Tanrıya bağlamaktadır. Yahve adı verilen bu Tanrı yeryüzündeki kavimlerden birisi olan Yahudi kavmini seçmiştir. Bu seçilmiş kavim Tanrı tarafından sınanmaktadır ve gelecekte yine Tanrı tarafından yargılanacaktır. Bu kavmin geçmişte, şimdi ve gelecekte yapmış olduğu, yapmakta bulunduğu ve yapacak olduğu eylemlerden dolayı Tanrı huzurunda yargılanıp, eylemleri neticesinde cezalandırılacak veya ödüllendirilecektir. Bu kavme gönderilen kitap yani Tevrat'ta seçilmiş kavmin geçmişi anlatıldığı gibi geleceğe yönelikte haberler bulunmaktadır. Zaman, insanın ceza ve ödül alacağı belirli başı ve sonu olan gelişen, süreklilik kaydeden özelliklere sahiptir. İnsan, Tanrı tarafından belli bir gaye ile kurtuluşa ermek için geçmişi ve geleceği bir anda düşünüp, bu doğrultuda eylemlerini sergilemelidir.⁵⁴ Yahudilerdeki bu zaman anlayışı daha sonra Hristiyanlara geçmiştir. Hristiyanlık tarihi ele alırken sadece tek bir kavmi ele almak yerine dünya tarihini yani insanlık tarihini ele almış ve böylece dinsel inancı gereği evrensel bir perspektif geliştirmiştir.

Yunanlı tarihçiler, büyük siyasi olayları merkeze alarak pragmatik bir tarih anlayışı ortaya koymuşlardır. Kilise babaları ise Yahudi kehanetinden ve Hristiyan eskatolojisinden, tarih üstü yaratım, vücut bulma ve tamamlama olaylarına odaklanarak bir tarih teolojisi geliştirmişlerdir. İlkçağın ve Hristiyanlığın önemli

⁵³ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 26.

⁵⁴ A.g.e., s. 26-27.

kavramları olan döngüsel hareket ve eskatolojik yön tarih anlayışına olan temel yaklaşımları tüketmişlerdir.⁵⁵

Önemli kilise babalarından biri olarak ifade edilen Augustinus ile birlikte Hristiyanlık, tarihi başlangıcı ve sonu olan olayların sadece bir kez gerçekleşeceği çizgisel bir süreç olarak ele almış ve bu tarihi İnsanların soyunun başlangıcı olan Âdem'le başlatarak kıyamet günü ile sonlandırmıştır.⁵⁶

Ortaçağ da kilise babaları Hristiyanlığı merkeze alarak, dini temel alan yapılar çerçevesinde yaşantılara yön vermeye çalışmışlardır. Bilimsel gelişmenin geri planda kaldığı, insanlığın din, kilise merkezli şartlarla kurtuluşa erebileceğinin düşünüldüğü bir dönemdir.

Hristiyanlık iki bakımdan tarihsel bir din olmak durumundadır. İlk olarak Hristiyanlığın belirli bir dinin zamansal süreci içinde ortaya çıktığı ve aynı zamanda onun zamansal gidişatında serpilip gelişen bir tarihi olduğunu ifade edilmektedir. Hristiyanlık, Yahudi dininin süreci içerisinde ortaya çıkmıştır. Fakat Yahudi inancı tarihi Tanrının seçmiş olduğu kavim olarak kendilerinde başlatmışlardır. İkinci olarak ise Hristiyanlığın temel inancı olan Tanrının oğlu olarak gösterilen İsa kendisini zamansal süreçte maddi bir varlık olarak göstermiş ve İncili dünyaya bırakmıştır. Gelecekte ise tekrar cisimsel boyuta gelip tekrardan yeryüzünde görünecektir. Hristiyanlığın bu düşüncesi aslında tüm insanlığı, başı ve sonu olan bir zamansal süreç içerisinde ele alması anlamına gelmektedir.⁵⁷

Hristiyanlıkta yer edinen çizgisel zaman anlayışı tarihsel tekerrürü reddeden bir anlayıştır. Bu anlayış insanlığı bir bütün olarak ele alır ve zamansal boyutta başı ve sonu olan, insanlığın tek bir soydan geldiği düşüncesiyle zamanın döngüsel olarak tekrar başa sarmayacağını ve insanların sonun Tanrı huzuruna çıkacağı kıyamet günü olduğunu ifade eder.

Yahudi, Yunan ve erken Hristiyanların miraslarına dayanmaktadır. Yahudiler ve sonra Hristiyanlar, geçmişin olayları üzerine bir önem, yapı ve süreç anlayışı

⁵⁵ Löwith, **Tarihte Anlam**, s.37.

⁵⁶ Şener Aksu, **Hegel ve Tarih Felsefesi**, s. 25.

⁵⁷ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 27-28.

yüklediler. Onlara geçmiş, bugün ve gelecek içiçeydi. Değişmez bir şekilde, bir dizi kesin ve bilinebilir hedeflere doğru hareket ediyordu.⁵⁸

1.3.2.Döngücü Tasarımlar

İnsanlar kendi kökenlerine ilişkin her dönemde “Nereden geldik, nereye gidiyoruz?” şeklinde sorular sorup cevaplarını bulmaya çalışmışlardır. Her çağın kendi yaşam şartları, düşünce stillerine göre sorulara farklı açılardan cevaplar bulunmaya çalışılmıştır ve tam bir cevap ortaya koyulamamıştır. Bu sorulara yönelik birbirleriyle tezatlık gösteren birçok görüşler ortaya atılmış ve bu görüşler belirli gerekçeler ile kanıtlanmaya çalışılmıştır. Genel olarak nereden geldik? Nereye gidiyoruz? Sorularına kimileri tarihte bir gaye vardır ve bu gayeyi geçmişe dönerek belirleyebilirsek geleceğe yönelik varsayımlar ortaya koyabiliriz biçiminde cevaplar verirken kimileri de tarihte ereksizlik olduğunu ve bu yüzden gelecek hakkında konuşmanın mümkün olamayacağını savunmuşlardır. Bazı düşünürler tarihte ilerleme olduğunu savunurken, bazıları tarihin tümüyle ilerlemeci bir yapısının olmadığını belirli periyotlarda ilerlemenin olabileceğini ifade etmişlerdir. Genel anlamda toparlarsak tarih, kimi düşünürler için *çizgisel* olarak belirli ereğe doğru bir süreç olarak işlerken kimileri için ise tarih belirli dönemlere göre devinip duran *döngüsel* bir süreç olarak kabul edilir.⁵⁹

Tarihin döngüsel bir süreç olduğu fikri eski medeniyetlerin oluşum öykülerine kadar uzanmaktadır. Doğanın döngüsel düzeninden, toplumsal hayatın döngüsel düzenine bu geçiş diğer bir anlamda dünya merkezli bir evren tasavvurunun yansıması olarak karşımıza çıkar. Doğanın düzenli, uyumlu, ölçülü ve devamlı tekrarının toplumsal sahaya aktarılması insan bedeninin kurtulamadığı ve onun doğal ve mecburi yasalarına boyun eğdiği bir görüşün neticesi olarak, bu durum doğal düzenin ve toplumsal yaşamın belirleyici olduğu bir tarihsel durumdur. Döngücü tasarımlar iki şekilde ele alınır; ilki sonsuz döngü diğeri kültür döngüsüdür.⁶⁰

Grekler için doğa düzenli bir oluşumdur. Diğer bir deyişle kozmostu. Felsefi ilgide düzenli sabit değişmeyen şeylere ve bunların niteliklerine yöneliktir. Felsefe varoluş, meydana geliş nedenini kalıcı, değişmeyen şeylerde bulabilirdi. Greklerde

⁵⁸ Mark t. Gilderhus, **Tarih ve Tarihçiler Tarih Yazıcılığına Giriş**, çev Emine Sonnur Özcan, Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s. 23.

⁵⁹ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 15-16.

⁶⁰ Aysevener, **Tarih Felsefesi**, s. 20-21.

insani toplumsal yaşam doğal yaşamın rastlantısal bir uzantısıydı. Platon ve Aristoteles Aristokrasi, Oligarşi, Demokrasi gibi çeşitli devlet ve yönetim şekilleri ortaya koymuşlar ve bu devlet, yönetim biçimlerini yetkin, tek, kalıcı bir devlet formunun görüntüleri olarak belirlemişlerdir. Aristoteles'e göre bu devlet tiplerinin hiçbiri yetkin değildi. Sadece aralarında kıyaslandığında birisi diğerinden daha iyi veya daha kötü niteliğine sahip olabilirlerdi. Wartenburg'a göre "yeni hiçbir şey içermeseler de her zaman geçerliliklerini koruyacak niteliktedirler" ifadesi bu devlet tiplerinin döngüsel bir tablo oluşturduklarını ortaya koymaktadır. Bu döngüsel süreçler çerçevesinde yaşayan insanlar toplum halinde yaşadığı sürece bu devlet, yönetim şekilleri birinden diğerine geçerek döngü halinde ortaya çıkacaktır. Sonuç itibarıyla insanların ve toplumların geçmişleri ve gelecekleri bu formlar yoluyla rastlantısal olarak dönen ve sürekliliği olmayan tiplerdir. Bu anlayış çerçevesinde tarih tekerrürden ibarettir.⁶¹

1.3.2.1.Sonsuz Döngü Hakkında Bilgi

Sonsuz döngü kuramının belirtilerine M.Ö. 2000 yıllarında Mezopotamya da rastlamaktayız. Bu görüş, göksel cisimlerin düzenli hareketleri ile ilgili gözlemlerin, yeryüzünde olup biten olaylarla ilişkilendirilmesiyle ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Güneşin günlük hareketinden çıkarılan sonuçlar, Güneş Tanrısının ölümü ve doğumu gibi mitolojik anlatılara dönüşmüştür. Cairns, bunun sebebini eski insanların kendisi ile doğal nesnelere arasındaki bağlantının öznel, estetik, duygusal olmasıyla açıklar. Eskiden insanlar doğa olaylarının işleyişiyle kendi işlerinde yardımcı olan dost yahut düşman güçler olduğunu düşünüp bunları kendi aralarında sınıflandırmışlardır. Var olan her şey Tanrının muhteşem eyleminin bir sonucu olarak görülmüştür.⁶²

Doğa olayları ve doğadaki varlıkların, insanların yaşamlarıyla ilişkilendirilmesinin bir örneği Gılgamış Destanında yer almaktadır. Destanda arkadaşının ölümünden etkilenen Gılgamış, ölümsüzlüğü bulmaya çalışmıştır. Bunun için tufandan sonra Tanrılar tarafından ölümsüzlük verilen Babil Nuh'u Utnapiştim'in yanına gitmiş. Onun yanına giderek ölümsüzlüğün sırrını vermesini istemiştir. Verdiği sırda denizin dibinde yetişen bitkide bulunduğunu ve onu yemesi

⁶¹ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 24-25.

⁶² Kubilay Aysevener, E. Müge Barutça, **Tarih Felsefesi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 15.

gerektiğini söylemiştir ve bunun üzerine Gılgamış o bitkiyi bulmak için denize dalmış ve bitkiyi bulmuştur. Gılgamış, yorgun düşünce kıyıda uyuyakalmıştır, yanına gelen yılan bitkiyi yutmuş bunun sonucunda oracıkta derisini dökmüş ve yaşamını yenilemiştir.

Yılanın derisini dökerek yaşamını yenilemesi bazı ilkel kabileler arasında devamlılığını sürdürmektedir. Hint'ten Mısır'a, Yunan'dan, Roma'ya kadar çeşitli eski kültürler yılanı sonsuz zamanın simgesi olarak görmüşlerdir. Örneğin; Eski Yunanlı ve Romalı sanatçılar zamanın sonsuz döngüsü ifadesini kuyruğunu yutmakta olan yılan şekliyle açıklamaya çalışmışlardır.

Yunan felsefesi öncelikle bir doğa felsefesidir. Yunanlılar doğada kendini yenileyen, değişmeyen yapıları bulmaya çalışmışlardır. Yunan felsefesi içerisinde insan doğanın uzantısı olarak görülmüştür. İnsanın zaman içerisindeki yapıp etmeleri zorunlu yasalara göre devinen evren sürecinin gelip geçici biçimlenmeleri olarak anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda Antikçağ düşünürleri, tarihin anlamı ve gelişme süreci üzerinde durmayıp, doğanın değişmeyen yapısının düzenlilik ile devindiği görüşünü tarihe aktarıp, tarihi sonsuz bir döngü içerisinde, döngüsel süreç olarak algılamışlardır.⁶³

Tarihte sonsuz döngü fikrini savunan Grekler tarihin döngüsel bir şekilde devam etmesini toplumsal yaşamın doğal yaşamın bir uzantısı olduğu düşüncesiyle ilişkilendirmişlerdir. Bu açıdan sonsuz döngü fikrini savunan Platon, diyaloglarında doğal felaketler sonucu yok olan insan soyunun daha sonra kendisini yeniden yaratması ile ilgili anlatımlarda bulunmuştur. Evrenin işleyiş yasalarını Yunanlıların tarihine uygulayıp, tarihte devamlı bir yok olmayla yeniden varlığa gelişini anlatmıştır. Platon, idealar kuramında ifade ettiği düzenliliği, değişmezliği, gökyüzünün dairesel şekilde düzenli deviniminden yola çıkarak, evrenin sonsuzca dönüp duran, kendini yenileyen düzenine indirgemıştır.⁶⁴

Eskiler spekülasyonlarında ölçülüydüler. Dünyayı anlamaya ve onun anlamını keşfetmeye ihtimal dahi vermediler. Görünen doğadan, düzenden etkilenmişlerdir ayrıca gelişmenin ve çürümenin evrensel yasası aynı zamanda onların tarih anlayışının modeliydi. Yunanlıların dünya görüşüne göre her şey

⁶³ A.g.e., **Tarih Felsefesi**, s. 18.

⁶⁴ A.g.e., s. 19.

tekerrürle hareket eder, güneşin doğuşu ve batışı, yazdan sonra kışın gelmesi gibi örneklerden hareketle kendi dünya görüşlerini evrenden hareket ederek ortaya koymuşlardır. Bu görüş onlar için ikna ediciydi. Yunanlılar tarih Tanrıyla ve tarihin anlamıyla ilgilenmek yerine evrenin logosu ile ilgilenmişlerdir.⁶⁵

1.3.2.2.Kültür Döngüsü Hakkında Bilgi

Toplumların organizmalar gibi doğup, gelişip ve bir gün yok olacağını ifade eden kültür döngüsü düşüncesi, toplumların organizmaya benzeyen bir yapıyla sahip olduğunu savunur. Kültür döngüsü düşüncesine göre toplumların kendilerine ait kültürleri bulunmaktadır ve bu kültürler birbirlerinden farklılık gösteren bir yapı arz etmektedir.

Kültür döngüsünü savunan düşünürler toplumların ve aynı zamanda toplumların sahip olduğu kültürlerin kendi içlerinde canlı birer organizmaya benzediğini belirtmektedirler. Bu görüş çerçevesinde kültür döngüsü düşüncesini savunan düşünürler organizma analogisini kimi zaman bir insan organizması kimi zaman hayvan organizması kimi zaman da bitki organizması üzerinden kurmaktadır.

İnsan topluluklarının ilişkilerini düzenlemek için meydana getirdikleri gelenek, görenek, yönetim şekilleri, üretimleri, ürettiklerini başkalarıyla paylaşma şekilleri ve onları korumak için geliştirdikleri örgütlenme biçimleri eski dönemlerden beri dikkati üstüne toplayan bir durumdur. Bunun sonucunda farklı toplumların da benzer aşamalardan geçtikleri konusunda fikirler beyan edilmiştir. Bu fikirleri öne süren düşünürler medeniyetleri veya kültürleri canlı organizmalara benzetip onlar gibi doğup, gelişip ve ölen varlıklar olarak ele almışlardır. Bu kuramı savunan düşünürlerin başında İbn Haldun, Vico, Spengler ve Toynbee bulunmaktadır.⁶⁶

Kültür döngüsü fikrini savunan düşünürlerden İbn Haldun'a göre toplumlar asabiye duygusuyla yani birlikte yaşama, birliktelik hissiyatıyla ayakta dururlar. Uygarlıklar ve kültürler tıpkı bir canlı gibi doğar, gelişir ve ölürlür. Her kültürü

⁶⁵ Löwith, **Tarihte Anlam**, s.20-21.

⁶⁶ Aysevener, **Tarih Felsefesi**, s. 29.

bekleyen son, yok oluştur. Her toplum kendi içerisinde döngülerinin farklı dönemlerini yaşıyor olabilir. Bir toplum gelişirken diğeri yok oluşa geçmiş olabilir.⁶⁷

İbn Haldun tarih araştırmalarını nesnel sonuçlara ulaşmak bakımında hangi yöntemlerle yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ana ölçüt akla yatkın olmasıdır. Akla uygun olmayan bilgi doğru kabul edilmemektedir. Bir toplumun mevcut durumu ile ilgili araştırma yapmak topluluğun üyelerinin neleri yapabileceği hakkında doğru bilgiye bizi ulaştırabilir. Toplulukların nasıl bir araya geldiklerinden nasıl dağıldıklarına, bütün bir süreci ele alırken aşamalı bir şekilde gelişim ve gerileme dönemi içerisinde toplumsal yapının belirli özellikleri içerisinde çözümlenmeler yaparken bir tarihsel perspektifte oluşturulmuş olur.⁶⁸

İbn Haldun'un 14. Yy'da ortaya koyduğu fikirler ile medeniyetlerin oluşum ve gelişim mekanizmalarını saptamaya çalışmış ve mevcut durumdan hareket ederek toplumların gelişmişlik düzeyleri, yükseliş, alçalış dönemlerindeki olup biten şeylerle ilgili öndeyilerde bulunma imkânı açmıştır. Bunun önemi ise toplumsal yapının işleyişiyle ilgili hareketlerinden yola çıkarak ussal çıkarımlar yaparak medeniyetler ve kültürler hakkında belirleyici, nesnel yargılar oluşturulmasına imkân verilmiş olmasıdır. Tarih ve toplum araştırmaları ancak bu şekilde bilimsel bir yol kat edebilir. İbn Haldun bu bilimsel yoldan toplumu, tarihi inceleme alanının ilmüne Umran adını vermiştir.⁶⁹

Kültür döngüsü fikrini savunan diğeri düşünür Vico'dur. Vico, İbn Haldun'un görüşlerinden etkilenmiştir. O, Descartes'in gerçekliğin ölçütü olarak gördüğü açıklık ve seçiklik ilkesini eleştirerek gerçekliğin öznel ya da psikolojik bir ölçüte dayanması gerektiğini ifade eder. Vico'ya göre tasarımların açık ve seçik olması onların doğruluklarının değil ancak kişinin onların öyle olduğu inancının kanıtıdır görüşünü savunur.

Vico da medeniyetlerin tıpkı insanlar gibi çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinden geçtiğini söyler. Ona göre bu dönemlere karşılık gelen çağlar ilk olarak Tanrıların çağı, sonra Kahramanların çağı, son olarakta İnsanların çağı biçiminde üç kısma ayrılır. Tarihin hedefi ona göre yükseliş ve batıştır. Tarihsel akış,

⁶⁷ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 41.

⁶⁸ Aysevener, **Tarih Felsefesi**, s. 31.

⁶⁹ A.g.e., s. 36-37.

ilerleme ve geriye dönüşlerle gitmektedir. Vico'ya göre, Tanrılar çağı aile monarşisinin yükseliş dönemi, kahramanlar çağı aristokrat bir ailenin yönetiminden geçen dönemdir. İnsanlık çağı ise özgür bir halkın meydana geldiği sivil bir monarşi dönemidir. Tarih ilkinde Birin yönetimiyle başlar, ikincisinde Birkaçın yönetimiyle sürer ve son olarak insanlık çağında Çok olur ve yeniden sivil monarşi içerisindeki Bire döner.⁷⁰

Vico'ya göre tüm çağlar kendi içerisinde döngüsel bir hareketlilik gösterirler. Bu kurallı gidişat, anarşiden düzene, ilkel ve kahramanca göreneklere akılcılaştırılmış ve sivilleştirilmiş göreneklere doğru ilerleyen bir süreçtir. Bu süreçte sürekli akılcılaştırma ve toplumsallaştırma anlamında sürekli bir ilerlemeden söz edilemez. Ancak şöyle bir durum söz konusu da olabilir. İlerleyen bir süreçten bir geriye dönüşe de geçilir. Bunun sonucunda yeni bir barbarlık ortaya çıkar. Bu barbarlık daha sonra yeniden yükselişe geçer. Ama sonuç olarak çöküş kaçınılmazdır.⁷¹

Oswald Spengler kültür döngüsü fikrini savunan bir diğer düşündürdür. Spengler'e göre tarih yaşanmış olandır ve tarihi bir bilim olarak ele alamayız, onu anca şiirleştirerek, bizim ilgi ve beklentilerimiz doğrultusunda açıklayarak ele alabiliriz. Yine ona göre tarih gelişigüzel yetişen kültürlerin tarlasıdır. Tarih erek taşımayan gelişigüzel yetişen ve sonradan solan bitkilerin yaşama şekilleri şeklinde açıklamıştır.⁷²

Spengler'e göre kültürler gelişigüzel doğar, gelişir ve yok olurlar. Kültürler farklı tarlalarda bağımsızca yeşerir ve solarlar. Ona göre dünya tarihinde yeşerip solan sekiz tür kültür çevresi ortaya konulabilir. Bu sekiz tip kültür kaderin zorunluluğu etrafında yetişir ve solarlar. Bu sekiz kültür tipi üç değişik gelişme basamağına ayrılır. İlki, metafiziksel dinsel yüksek kültürler ikincisi simgeci erken kültürler ve son olarak sivil geç kültürlerdir. Comte'nin üç hal yasasını andıran bu yapılarda her kültür kendi içerisinde doğar ve sonra çöker. Spengler Batı kültürünün çöküş içerisinde olduğunu söyler.⁷³

⁷⁰ Aysevener, Barutça, **Tarih Felsefesi**, s. 23-24.

⁷¹ Mustafa Cihan, "Giambattista Vico: Tarihsel Bilgi ve İnsan Doğası Sorunu", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı 4/3, 2015, s. 1348-1349.

⁷² Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 221.

⁷³ A.g.e., s. 222.

Spengler'e göre tarih ve kültür, belli ruh durumlarının bir dışavurumudur. Bu ruh durumları mantıksal olarak çıkarsanabilir ve bilimsel olarak açıklanabilir durumlar değildir. Kültür, daima mistik edim ve yönelişlerin bir ürünü olmuştur. Spengler çeşitli kültürleri çiçeklere benzeterek açıklama yapar. Kültürler birdenbire çiçek gibi açarlar. Serpilirler ve daha sonra solarlar. Kültür bilimsel yolla kavranamaz. Tarih ve kültüre yönelecek araç bilim değildir, şiir ve şiirleştirmedir.⁷⁴

Kültür kuramının savunucularından bir başka düşünür Arnold J. Toynbee'dir. O da diğer düşünürler gibi inceleme merkezine kültürü koymuştur. Kültürel yapılar ona göre daha verimli ve daha belirgin özellikler taşımaktadır. Ona göre toplum insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağıdır. Toplumu oluşturan insanlardan öte insanlar arası ilişkilerdir. Toynbee tarihsel incelemenin alanını toplumlar ve bunun uzantısı olarakta medeniyetler olarak belirler. Toynbee medeniyet oluşturmanın ana esaslarını meydan okuma ve tepki ifadeleriyle anlatır. Ona göre elverişli bir ortamın varlığı topluma bir meydan okumadır. İnsanların bir çatışma karşısındaki tavırları bir neden değil tepkidir.⁷⁵

Meydan okuma ve tepki bir olayda neden ve sonuca benzerler. Fakat dizinin karakteri aynı değildir. Tepki sonuca benzemez çünkü önceden belirlenmiş bir durum değildir. Önceden tahmin edilecek yanı da yoktur. Toynbee'ye göre olay örgüleri çatışma içermektedir.

Toynbee, insanlar arası bağlantıları sonuç oluşturan nedenler olarak değil, tepki oluşturan meydan okumalar olarak ifade edeceğini ve Platon'un yolundan gideceğini, mitolojinin diline kulak verebilmek için bilimin formüllerinden uzaklaşacağını ifade eder. Toynbee'ye göre mitoloji mantıktan daha elverişlidir.⁷⁶

Toynbee, tekrar vuku bulan, kültürel doğuşun ve gelişimin, çöküşün ve dağılımın kalıcı bir modelini tekrar eden bir hayat döngüsü kurmaya çalışmıştır. Aynı zamanda bu doğal tarihsel süreçten kesin bir amaç ve anlam kurmayı hedefler. Batının çöküşü Toynbee için önemli bir sorundur. Ona göre bir medeniyetin kaçınılmaz seyrinin sefaletini görmesine sebep olan durum, tekerrür eden döngülerin

⁷⁴ Doğan Özlem, **Kültür Bilimleri ve Felsefesi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008, s. 204.

⁷⁵ Aysevener, **Tarih Felsefesi**, s. 50-51.

⁷⁶ Aysevener, Barutça, **Tarih Felsefesi**, s. 29.

kozmetik yasası değil, kendi kendisini yok etmesidir. Çünkü tarih meydan okumanın ve karşılık vermenin daimi bir çevre insan etkileşimidir.⁷⁷

⁷⁷ Löwith, **Tarihte Anlam**, s. 30.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HALDUN'UN TARİH FELSEFESİ ANLAYIŞI

2.1.İbn Haldun'un Hayatı ve Eserleri

İbn Haldun, soylu bir ailenin ferdi olarak 1332 yılında Tunus'ta dünyaya gelmiştir. İbn Haldun'un babası, dönemin önemli âlimlerinden olduğu için İbn Haldun'un donanımlı bir şekilde yetişmesini sağlamıştır. Eğitimine ilk olarak Kuran ezberlemekle başlamış olup daha sonra başka ilimlere yönelmiştir. İlerleyen yıllarda İbn Haldun, Hafsi Devletinde sultanın “alamet kâtipliğini” yapmıştır. O dönemlerde Kuzeybatı Afrika'nın en güçlü devleti olan Merinilerin sultanı Ebu İnan'ın daveti üzerine başkent Fas'a geçmiş ve orada sultanın ilim meclisini oluşturan âlimler arasında yer almıştır. 1362'de Endülüs'e tekrar giderek Granada şehrinin sultanı tarafından Kastilya kralı Zalim Pedroya siyasi ilişkileri belirli bir düzene oturtmak için elçi olarak gönderilmiş ve daha sonra Hafsi devletinde önemli mevkilere gelmiştir. Buradan da ayrılarak altı yıla yakın süre Biskera'da kalarak oradaki göçebe toplumlarla diyaloglarda ve gözlemlerde bulunmuştur.⁷⁸

İbn Haldun ilerleyen zamanlarda Tilimsana geçerek inzivaya çekildi Beni Selame Kalesinde dört yıl boyunca her şeyden uzak yaşadı. Burada kaldığı dönemde El-İber adlı eserini kaleme aldı. Eserini yazmak için farklı kaynaklara ihtiyacı vardı bunun için Tunus'a geçti. Burada eserini bitirdi ve dersler vermeye başladı. 1382'de hacca gitmek için İskenderiye'ye gitti. Yirmi dört yıl boyunca Mısır'da kaldı. İbn Haldun ailesini Tunus'tan İskenderiye'ye getirmek istedi ve ailesi gemi yolculuğunda çıkan kasırga da hayatını kaybetti. Daha sonra İbn Haldun, Moğolların, Memluk Devleti sınırları içerisinde yer alan Suriye'ye saldırmasıyla Memluk ordusu ile birlikte Şam'a gitti. Şehri kuşatan Timur'la görüşme yaptı yaklaşık bir ay onun yanında kaldı. Buradan Kahire'ye gitti. İbn Haldun 1406'da Kahire'de vefat etmiştir.⁷⁹

İbn Haldun'un yaşadığı dönemin siyasi çalkantıları, pek çok şehre yaptığı yolculuklar ve özellikle devlet yöneticileri ile birebir görüşme yapması ona siyaset,

⁷⁸ Kamil Şahin, “İbn Haldun”, **Türk İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri**, Ed. Murat Akçakaya, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s. 236-237.

⁷⁹ A.g.e., s. 238.

yöneticilik, yöneten ve yönetilen ilişkisi açısından tecrübe kazandırmıştır. İbn Haldun Mukaddime, Kitab El Mantık, Kitab El Hisab, Lubabul Muhassal gibi eserleri kaleme almıştır.

2.2.İbn Haldun'un Tarih Anlayışı

Hristiyan tarih teolojisi Augustinus'la birlikte döngüsel tarih anlayışının yerini çizgisel bir tarih anlayışına bırakmıştır. İslamiyet'in de çizgisel bir tarih anlayışına sahip olduğu bilinmektedir. İslam dininde de insan, kendi yaşamının Hristiyanlıkta olduğu gibi yaratılıştan Kıyamet gününe kadar Tanrının planına göre giden bir zaman anlayışını benimsemiştir. Tarihin Tanrı tarafından belirlenmiş olduğu durumda, vahye inanan insan için geçmiş ve gelecek açıkça Tanrı tarafından bilinebilir ve bu yapı bir düzen sergiler. Böyle bir tarih teolojisinden hareket eden İslam tarihçileri, tarihin Tanrı tarafından belirlenmiş ve onun belirli bir amacına göre seyrettiğini ifade ederler. Geçmişteki olayları Kuran ve Hz. Muhammed'in hadislerinden yola çıkarak belirlemeye çalışmışlardır. İbn Haldun'u diğer İslam tarihçilerinden ayıran en önemi husus geçmişteki olayları ele alırken dini ön yargılardan bağımsız, nesnel bir tutumla ele almaya çalışmış olmasıdır.⁸⁰

Hristiyanlığın ve İslamiyet'in tarihin gidişatı konusunda hemfikir olduğu yukarda belirtilmiştir. Her iki semavi din özü gereği belirli bir gayeye doğru giden, Kıyamet gününde yaşamın son bulacağı inancını taşıyan ortak görüşe sahiptirler. Her iki din tarihin, Tanrı tarafından belirlenmiş bir plana doğru giden çizgisel bir zaman anlayışını benimsemişlerdir.

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinin başlarında tarih ilmini eleştirmeye yönelik giriş yapmıştır. Tarih ilminin eleştirilmesi çerçevesinde karşımıza çıkan böyle bir çalışmaya İbn Haldun döneminde ve öncesinde rastlanılmamaktadır. İbn Haldun olaylara yönelirken olayları derinlemesine ele almış ve olayları neden sonuç çerçevesinde değerlendirmeye çalışmıştır. İçinde bulunduğu siyasi ve sosyal koşullar onun iyi bir gözlemci olmasını sağlamıştır. Ona göre tarihçi olayları neden sonuç ilişkisi içerisinde incelemelidir. Bu işlem yapılmazsa tarihin özüne inmenin mümkün olamayacağını ifade eder.⁸¹ İbn Haldun kendisinden önceki çoğu tarihçinin, tarihten

⁸⁰ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 36-37.

⁸¹ Recep Yumuk, "İbn Haldun'da Devlet Görüşü", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Sayı 1-2, 1978, s. 230.

anladığı durumun olan biten olayların kendisinden sonraki nesillere nakledilmesi idi. Bu konuda farklı bir bakış açısı geliştiren İbn Haldun'a göre; tarih irdelenmeden, eleştirilmeden, olaylar arası nedensellik kurulmadan, belirli akıl süzgeçlerinden geçirilmeden doğrudan nakledilmemeliydi.

İbn Haldun tarih alanına yapacağı çalışmada öncelikle olanla, olması gerekeni ayırarak incelemelerde bulunmuştur. Tarihin bir bilim olarak kabul edilebilmesi için öncelikle olgulara dayanması gerektiğini ifade etmiştir. Rivayetlere dayanan bilgilerle güvenmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Bu yüzden olayların neden sonuç çerçevesinde ele alınması gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Tarihçi, ele aldığı haberler üzerinde düşünmeli, araştırmalı, yanlış gördüğü durumlara başkaldırmalı, sanılara ve kuruntulara sürüklenmemelidir.

İbn Haldun "Mukaddime" adlı eserinde "umran ilmi" adıyla yeni bir ilim ortaya koymuştur. Umran'ın kelime anlamı, inşa etmek, yerleşik düzende yaşamak gibi anlamlara gelmektedir. Umran, toplumsal yaşamı, toplumsal yaşam biçimlerini (grup, örgüt, kurum, kuruluş vb.) kapsamaktadır. Umran ilmi aslında bugünkü adı sosyoloji olan terimle örtüşmektedir. İbn Haldun, böyle bir ilimin yöneldiği konuyu nesnel bir tutumla ele alması gerektiğini, ahlaksal ve dinsel önyargılardan uzak bir şekilde olayları ve durumları değerlendirmenin gerekli olduğunu öngörür. Onun ifade ettiği bu yöntem aslında onu teoloji altında çalışmalar yapan diğer İslam ve Hristiyan düşünürlerinden ayırmıştır. O, toplumu diğer doğal varlıklar gibi incelemek istemektedir. İnsan toplumunun ne olması gerektiği konusuna odaklanmayıp, ne olduğu konusuna odaklanmıştır. İbn Haldun bu düşüncesiyle toplumsal olayları açıklamak için empirik yöntemlere başvurmak istemiştir. Olay ve olgular arasındaki ilişkileri inceleyerek tümevarım yöntemiyle yasalara ulaşma amacı gütmüştür.⁸² Bu özelliklerinden dolayı İbn Haldun sosyal alanın bir bilim olması bağlamında sosyal bilimin babası sıfatını hak etmektedir.⁸³ İbn Haldun ihtimallere ve hayallere tarih araştırmalarında yer verilmesi taraftarı değildi. Somut olanı yani toplumları gözlemleyip onların üzerlerinden fikirlerini temellendirmeye çalışmıştır.

İbn Haldun'a göre tarih ilmi amacı şerefli, yararları çok olan, önemli bir disiplindir. Bu ilim geçmişteki kavimlerin, toplulukların ahlakını, peygamberlerin

⁸² Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 38.

⁸³ Barbara Stowasser, "İbn Khaldun'un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 39, Sayı 1, 1984, s. 174.

dönemlerini, hayatlarını, hükümdarların yönetim şekillerini, siyasi mücadeleleri hakkında bilgi edinmemizde önemli bir unsurdur. Tarih, sağlam kaynaklara ve bilgilere sahip olması gereken hata ve yanlışlardan da uzak durması gereken ilimdir. İbn Haldun'a göre tarihçilerin hatalarının sebebi kendilerine nakledilen olayları sorgulamadan, eleştirmeden olduğu gibi kabul etmeleri sonucu yanlış düşüncelerini bununla beraber yalan durumunun tarihi olaylara karıştığını ifade etmektedir.⁸⁴ Toplumsal hayattaki gelenek ve görenekler, siyasi ilkeler, geçmişteki medeniyetlerin kendilerine özgü özellikleri dikkate alınmazsa ve o dönemin koşulları göz önünde bulundurulup olaylar değerlendirilmezse meydana gelen haberlerin doğru olup olmadığı belli olmamaktadır.

İbn Haldun'a göre tarih ilmi, bütün toplumların ve nesillerin önem verip ilgilendiği alandır. Herkes tarihe yönelir bu ilgi sıradan insanlardan hükümdarlara kadar herkesi kapsamaktadır. Görünüş itibarıyla tarih geçmişteki medeniyetlerden, dönemlerden, olay ve olgulardan şimdiki yaşayan insanları haberdar etmektedir. Bu konularda pek çok şey nakledilir. İbn Haldun'a göre anlatılanların doğru olup olmadıklarına yapılan temellendirilmeyle, olayların neden sonuç ilişkisiyle değerlendirilmesi ve olayların tüm derinliğiyle ortaya konmasıyla varılmaktadır.

İbn Haldun iyi bir tarihçinin her şeyden önce hazır bilgileri olduğu gibi kabul etmemesi gerektiğini düşünmektedir. Tarih rastgele ele alınıp ifade edilmemeli, sağlam temellere oturtulmalı ve farklı kaynaklara yönelmek gerekmektedir. Olaylar, geçmişteki yaşantılar sistematik bir şekilde temellendirilerek ele alınmalıdır. İbn Haldun bütün olayların tesadüf eseri olmadığını bütün olayların bir yasalar sistemi, belirli nedenler açısından oluştuğunu ifade eder.

İbn Haldun tarihi haberlere yalan durumunun karıştığını ve bu yalanların çeşitli nedenlerden ötürü olaylara dâhil olduğunu ifade etmektedir. Bu durumlardan biri, çeşitli fikirlere, mezheplere, ideolojilere aşırı derecede bağımlı olma haliydi. Böyle bir düşünceyle hareket eden tarihçi kendi yararına uygun düşen haberi ele alır ve onu kabul eder. Bir diğer durum, haberi nakledenlere güvenmek olayları irdilemeden kabul etmektir. Tarihçi eleştiri yapmadan herhangi bir haberi doğrudan kabul ederse yalan haberler meydana gelmektedir. Bir diğer durum, haberi nakledenlerin olaylar hakkındaki düşüncelerini önemsemeyen, tarihçinin kendi

⁸⁴ İbn Haldun, **Mukaddime**, Hzl. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2017, s.165.

fikirleri doğrultusunda haberi yorumlaması da yanlış durumları meydana getirir. Diğer husus güçlü, nüfuzlu insanlara yaranma isteğinden dolayı tarihi çalışmalar yapanların, onları övmek için gerçek olmayan yalan haberleri yaymalarının da tarih ilmi için hatalı durumların oluşmasına sebebiyet vermektedir.⁸⁵ Tarihçiler belirli ideolojilerin bağımlısı, taraftarı olmamalıdır. Çünkü bu durum herhangi bir olayı aktarırken kendi ön yargılarına esir düşerek ele alınan olayın nesnel bir şekilde değerlendirilmesine gölge düşürmektedir.

Tarih ilminde yalan konusunun olaya dâhil olması, tarihi verinin gerçekliğine dair şüpheye düşmeye neden olmaktadır. Tarihçi, ilmi bir çalışma yapacaksa nedensellik bağlantısıyla, ön yargı ve düşüncelerden bağımsız hareket ederek, olayın yaşandığı koşullar göz önünde bulundurularak hareket etmelidir.

İbn Haldun'a göre tarihte başarılı ve geniş çalışmalara yer vermiş pek çok düşünür vardır. Bunlardan en önemlisi Mesudi'dir. Bu tarihçiler kuşağı göçüp gidince geride kalanların çalışmalarının başarısız olduğunu savunmuştur. Onları başarısız, çömez, taklitçi sürüsü şeklinde betimlemiştir. Bu tarihçilerin en önemli kusuru önceki tarihçilerin verdiği bilgileri aynı şekilde tekrarlamaları, taklit etmeleri, olayları eleştirel bir bakışla ele almamaları, eserlerde yazan bilgilerin doğru veyahut yanlış olduğu bilgisini irdelememeleridir.⁸⁶

İbn Haldun tarih alanına getirdiği tenkit usulüyle tarihsel olayların gerçek olup olmadığına dair tarihçilere yol göstermiştir. İbn Haldun, kendisinden önceki İslam Tarihçilerinin tarihsel haberleri doğru ve yanlış nasıl ayırt ettiğini inceleyerek çeşitli yöntemler geliştirmiştir.

İbn Haldun'dan önceki tarihçiler, tarihsel bir olayı ele alırken sadece kişi eleştirisi yöntemine başvurmaktaydılar. Yani sadece haberi nakleden kişinin doğru, dürüst ve güvenilir olmasına bakılıyordu. Haberi nakleden raviler güvenilir, tutarlı, sağlam görüşler ortaya koyuyorsa olayın doğru olduğuna inanılıyordu. İbn Haldun tüm bu incelemeleri göz önünde bulundurarak tarihe vaka eleştirisi yöntemini de getirmiştir. Olay eleştirisinde aktarılan haberin ortaya çıkmasındaki imkânına, gerçeklik durumuna bakılması önemliydi. Fakat İbn Haldun bu yöntemin tarih ilmi için yeterli olmadığını düşünmektedir. Çünkü tarihsel olayın mümkün olup

⁸⁵ A.g.e., s. 199-200.

⁸⁶ Ahmet Arslan, **İbn Haldun**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 40.

olmadığına bakılması onun için önemli bir unsur olsa da tek başına bu eleştiri yöntemi de yeterli değildi. İbn Haldun için hem kişi eleştirisi hem de olay eleştirisi tarihi alanda kullanılmalıdır.⁸⁷

İbn Haldun'un tarih alanıyla ilgili yaptığı tüm çalışmalar o döneme kadar ki pek çok düşünürün ortaya koyamadığı önemli ifadelerdir. O, tarih alanına getirdiği bu değerlendirmeleri ile tarihsel olayların imkânlı olup olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun içinde bahsettiğimiz yöntemleri tarihi olaylara uygulamıştır.

2.3.İbn Haldun'un Toplum Anlayışı

İnsan özü gereği diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. Doğal yapısı gereği insanlar birbirleriyle yardımlaşma, dayanışma, alışveriş, diyalog kurma vb. gibi etkileşimlerde bulunarak hayatını geçirmelidir. Çünkü insanın özü bunları gerektirmektedir. Tanrı insanı, akıl ve irade sahibi kılmıştır. Tanrının insanı donanımlı halde yaratmasıyla, dünyada pek çok şeyi yapabilecek nitelikler yüklemesiyle insan bu hayatı sürdürebilir hale getirmiştir.

İbn Haldun'a göre insanların toplum halinde yaşamaları şart olan gerekli olan bir durumdur. Allah insanı yaratmış, insana verilen akıl ve irade ile kendi besinini kendisinin bulması, üretmesi durumlarını onun fitratına yerleştirmiştir. İnsanın tek başına besinini elde etmesi, üretmesi, işlemesi mümkün değildir. Yaşamını devam ettirebilmesi için beslenmesini sağlayacak gıdaların asgari olan kısmını bile birey tek başına sağlayamazdı. Örneğin; buğdayın ekilmesi un haline getirilmesi ve sonra ekmek şeklini alması tek başına yapılabilecek bir durum değildir. Farklı zanaatların ortaya çıkması gerekmektedir. Böyle bir durumda ise diğer bireylerin yardımına desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. Allah insana el ve fikir vererek yaşamının kolaylaşmasını sağlamıştır. İnsanın kendini koruması içinde diğer bireylerin yardımına ihtiyacı vardır. Çünkü çeşitli hayvanlardan korunmak için gerekli aletleri üretebilmeleri Allah tarafından verilen el ve fikir sayesinde, diğer bireylerle yardımlaşarak ortaya koyulabilmekteydi. Yine insan tek başına olduğunda neslini, türünü sürdüremez. Toplumsal yaşam insan hayatı için kaçınılmaz bir durumdur.

⁸⁷ Haldun, **Mukaddime**, s. 202-203.

İnsanlar toplum halinde yaşamasalardı ortaya medeniyetler çıkaramazlardı ve bu durumda Tanrının istediği hayat çizelgesi vücut bulamazdı.⁸⁸

İnsan yaşamı boyunca diğer bireylerle etkileşim halindedir. Akıl ve irade sahibi bir varlık olan insan yaşamında diyalog kurma, alışveriş yapma, fizyolojik ihtiyaçlarını karşılama koşuluyla ömrünü devam ettirebilirdi. Bu yüzden diğer bireylerle toplum halinde yaşayarak, iş bölümü yaparak çeşitli zanaatlarla uğraşarak birbirlerine yardım ve dayanışma sağlayarak toplumsal bir varlık olarak yaşamalıdır.

İbn Haldun bedevi ve hadari olmak üzere iki toplumsal yapıyı ele almıştır. Bedevi toplum, göçebe hayat süren, yerleşik yaşam şekli olmayan, ilkel bir yapı sergileyen toplumdur. Bedevi toplumlardaki insanların ekonomik gelişimleri, karmaşık şehir hayatına karşıt olarak, insanın en temel zorunlu gereksinimlerini beslenme, giyinme, barınma şeklindeki ihtiyaçlarını karşılamaya yeten ekonomiyi ifade etmektedir. Bu toplum yapısı insanların hayvancılıkla uğraştığı yaşam şeklidir. Bedevi yaşam şeklinde siyasi örgütlenmenin ilk örneklerine rastlanılmaktadır. Bu açıdan yönetimi, kabile reisi diye adlandırılan kişiler yapmaktadır. Hadari yaşam şeklinde ise insanlar artık zorunlu ihtiyaçlarının dışında çeşitli ekonomik faaliyetler de sergilemektedirler. Bu yaşam şekli ekonomik açıdan ticaretin ve sanayinin geliştiği yaşam şeklidir. Hadari yaşamda daha merkezi ve güçlü devlet yapısı kendini göstermektedir.⁸⁹

Bedevi ve hazari umran arasında oldukça farklılıklar bulunmaktadır. Bedevi umran çölde yaşayan, ilkel, ekonomik olarak sadece fizyolojik ihtiyaçlarını giderebilecek nitelikte olan, ekonomik faaliyetlerin gelişmediği durağan bir yapıyı temsil etmektedir. Hadari umran ise şehirli hayat süren ekonomik faaliyetlerin arttığı, sanayi ve ticaretin önemli gelir kaynağı olduğu toplumsal yapıdır.

İbn Haldun toplumların üç dönemden geçtiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki; insanların zor hayat şartlarını göğüsleyen, cengâverlik, yırtıcılık gibi durumlarının olduğu dönemdir. Toplumun ekonomik olarak gelişmediği, hayatlarına devam edebilmek için zorunlu gıdalarını üreten toplum tipinin olduğu dönemdir. İkinci dönemde mülk ve refah seviyesi artar. Darlıktan, fakirlikten bolluğa çıkılan, şan şöhret sahibi olmak için çaba sarf edilen dönemdir. Son olarak üçüncü dönemde

⁸⁸ A.g.e., s. 213-214.

⁸⁹ Arslan, **İbn Haldun**, s. 86-87.

yaşadıkları zor, güç dönemleri unutanların dönemidir. Sahip oldukları nimetlerden dolayı refah döneminin son raddesindedirler. Asabiye'nin yok olduğu bir dönemdir. Eğlenceye düşkünlük, zenginlik ve savurganlık kendini gösterir. Bu durumlardan dolayı toplum yok olur.⁹⁰

İbn Haldun toplumu organizmacı bir anlayışla ele almaktadır. O toplumların çeşitli evrelerden geçerek bir gün yok olacağını ifade eder. Toplumların da organizmalar gibi doğup, gelişip, büyüyüp, yaşlanıp ve sonunda öleceğini ifade eder. Uzviyetçi yani organizmacı görüşe sahip olan İbn Haldun insan toplumlarını, canlı organizmalara benzeterek aralarındaki benzerlikleri ele alarak toplumsal durumları ifade etmiştir. Toplumsal yaşamın, canlıların sahip olduğu uzuvlara benzeyen organları mevcuttur. Bu durum çerçevesinde işleyişlerinin de benzer olduğu ifade edilmektedir.⁹¹ Toplumu organizmaya benzeterek, toplumların zamanı ve yeri belirli olmasa da hepsinin benzer aşamalardan geçtiğini ele alan bu görüş kültür döngüsü adını almaktadır. İbn Haldun bu döngünün önemli fikir adamlarındandır. Toplumların doğum, gelişim, ölüm aşamaları oluş ve çözülüşün önemli belirtileridir. İbn Haldun ilerlemeci düşünceye karşı bir düşündürüdür. Tarihte böyle bir gidişatın olmadığını, döngüsel bir sistemin olduğunu belirtir.

Organizmacı bir anlayışla İbn Haldun, her yaşayan toplumun kendi içerisinde doğumlarının ve ölümlerinin olduğu belirtir. O her devletin ortalama 120-130 yıllık bir ömrünün olduğunu dile getirir. Ona göre devletlerin beş aşamalı süreçleri bulunmaktadır. Bu evrelerden ilki kuruluş evresidir. Asabiye adı verilen birlikte yaşama duygusu canlı bir haldedir. Bedevi hayattan getirilen alışkanlıkların terk edilmediği bir dönemdir. Bu evrede insanlar mütevazi, kanaatkar bir yaşam şeklini devam ettirirler. İkinci evrede ise mülkü yani egemenliği elinde bulunduran kimsenin, kendi kabilesi üzerinde otoritesini tam anlamıyla kurduğu, mülkü ve onun getirdiği durumları sadece kendisi üzerine tesis etmeye çalışan bir başkandan söz edilmektedir. Kabile reisi kendisini iktidara getiren arkadaşlarını ezmeye, egemenliği altına almaya çalışarak asabiye'nin parçalanmasına sebebiyet vermektedir. Üçüncü evrede, rahatlık çağı başlar. İbn Haldun'a göre bu evre devletin en mükemmel biçimine eriştiği evredir. Devlet sahibi bütün grupları egemenliği altına almıştır. Güçlü bir orduya sahiptir. Dördüncü evre barış ve huzur içinde yaşama istencinin

⁹⁰ Haldun, **Mukaddime**, s. 393-394.

⁹¹ A.g.e., s. 91.

olduğu dönemdir. Devler reisi, atalarının kendilerine bıraktıkları şeylerle yetinir ayrıca onların yaptıklarını taklit ederek yeniliğe kapalı taklitçi bir hayat sürdürürler. Son evrede ise israf ve saçıp savurmanın olduğu evredir. Devlet makamlarını donanımsız bireyler işgal eder. Atalarının kurmuş yükseltmiş olduğu devletin temellerine zarar verip onun yıkılmasına sebebiyet verirler.⁹²

İbn Haldun'a göre tarihsel ve sosyal olayların dayandığı genel yasalar vardır. Bu kanunlar aynı zamanda değişmeyi de ifade etmektedir. Değişme kendini zamanla ortaya koyabilmektedir. İbn Haldun, değişmeleri toplum sistemlerini inceleyerek ortaya koymuştur.

İbn Haldun için bir diğer önemli unsur toplumu bir arada tutan düzenleyiciye olan gereksinimdir. İnsanoğlu toplumsal yaşamla hayat bulmaktadır. Bu toplumsal yaşamda insanları birbirinden koruyacak, kötülük yapmaktan caydırıcı bir düzenleyici gerekmektedir. Saldırmak, haksızlık yapmak insanların tabiatında olan durumlardır. İnsanın, hayvanların saldırısından korunmak için diğer insanların yardımına ihtiyacı vardır. Fakat insanın diğer bireylerden korunması için de toplumda söz sahibi olan üstün bir insana ihtiyaç vardır. Birbirlerinin saldırılarına karşı korunmak için yaptıkları silahlar bütün insanlarda vardır. Bir başka şey gereklidir bu durumda. Çünkü birbirlerine verecekleri zarardan koruyacak güçlü birisi gereklidir. Bu başka şey bir hayvan olamaz. Hayvanlarda kavrama, idrak etme durumu söz konusu değildir. Toplumun birbirine zarar vermesini önleyecek insan yönetme vasfına sahip otoriter ve yasakçı olmalıdır. İnsanların birbirlerine zarar vermesi yönetici sayesinde önlenmektedir. O dönemin felsefecilerine göre insanlar arasındaki yönetici vasfı ancak bir peygambere yakışırdı. Bu hakemin yani düzenleyici insanın yargısı Tanrı katından geldiği varsayılan bir dinle oluşurdu. Tanrının vermiş olduğu birtakım özelliklere sahip olması lazımdır. İbn Haldun felsefecilerin bu akıl yürütmelerine farklı bir boyut getirmektedir. Önceki filozoflar bu mülk sahibinin bir peygamber olduğu görüşünü savunmuşlardır. Fakat İbn Haldun insani varlığın ve toplumun herhangi bir peygamberlik olayı olmaksızın ortaya çıkabileceğini ifade eder. İbn Haldun'a göre peygamber gönderilmemiş, ilahi kitap indirilmemiş pek çok

⁹² Arslan, **İbn Haldun**, s. 112-113.

toplumun devlet kurarak ictimai bir hayat yaşadıklarını, şeratsız bir şekilde yaşadıklarını ifade etmiştir.⁹³

İbn Haldun toplum halinde yaşayan bireylerin daha sonraki safhalarda devlet kurmaya doğru bir gidişat içerisinde olacağını ifade etmektedir. İbn Haldun devletlerin organizmalar gibi doğup gelişip ve birgün öleceğini söyler. Bir kuşağın ortalama ömrü kırk yıldır. Bir hanedanlık, üç kuşak devam ettiği için toplam yüz yirmi yıl yaşam süresine sahiptir.⁹⁴

2.4.İbn Haldun'da İlmi Umran ve Asabiye Kavramlarının Yeri

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde umran adıyla yeni bir bilim ortaya koymuştur. Kelime anlamı olarak inşa etmek, yerleşik hale gelmek, yerleşik düzende yaşamak gibi pek çok anlamlara gelmektedir. Umran ilminin aslında bugünkü adı sosyolojidir. Umran ilmi olaylara dinsel kaynaklardan çok doğal, nesnel bir tutumla yaklaşmanın hedef alınması gerektiğini ifade etmektedir.

İbn Haldun'a göre bilim hakikati ortaya koyacak şekilde olmalıdır. Bilimde hayal ve şüpheye yer verilmemelidir. Olay ve durumlara nesnel şekilde yaklaşılması gerekmektedir. İbn Haldun, sosyal olayların nedensellik ilişkisi ile ele alınması gerektiğini ve bununda ancak umran ilmiyle ortaya koyulabileceğini ifade etmiştir.⁹⁵ İbn Haldun, toplumsal olayların belirli kurallar çerçevesinde meydana geldiğini ifade eder. Umran ilmi bu kuralları ortaya koyan toplumsal sistemde oluşan durumları temellendirerek ele almaya çalışan ilimdir.

İbn Haldun, tarihçilerin tarihsel olayları aktarırken yeterince önem vermeyerek aktardıklarından yakınmaktadır. Ona göre tarihçiler tarihsel olayları değerlendirirken olaylara neden sonuç ilişkisiyle yaklaşmamaktadırlar. Oysa doğa olguları arasında nasıl nedensellik söz konusuysa, toplumsal olay ve olgularda da nedensel bir ilişki söz konusudur. Tarihsel olaylar, temelini insan doğasında, toplumsal yaşamda bulan düzenlilikler, yasalılıklar çerçevesinde ortaya çıkar. Bu düzenlilikler ve yasalılıklar zorunludur. Umran ilmi sayesinde neyin zorunlu neyin olanaklı olduğu hakkında bir zorunlu yasa bilgisine ulaşılır. Bu durum aynı zamanda

⁹³ Haldun, **Mukaddime**, s. 215-216.

⁹⁴ Süleyman Uludağ, **İbn Haldun Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara, 2013, s. 94-95.

⁹⁵ Mohammad Abdullah Enan, "İbn Haldun His Life and Works", **Nusrat Ali Nasri For Kitab Bhavan**, New Delhi, 1997, s. 111.

tarihçilerin aktardıkları haberlerin doğruluk ve yanlışlıklarını ayıklama olanağı sağlamaktadır.⁹⁶

İbn Haldun iki tip toplumsal yaşam şeklini ele alır. Bunlar, bedevi adını verdiği göçebe yaşam şekli ve hadari diye adlandırdığı yerleşik yaşam şeklidir. Bedevinin sözlükteki anlamı arazide kırdan oturan, çadır hayatı yaşayan, göçebe yaşayan insanları temsil eder. Hadari ise şehir, kasaba ve köyde oturan, yerleşik hayat süren insanları ifade etmek için kullanılan terimdir. Sabit yerlerde oturanlar, toprağa yerleşen insanlar hadari yaşam şekline sahiptir.⁹⁷

İbn Haldun bu iki toplumsal yaşayış şeklinin ancak umran ilmi sayesinde ele alınabileceğini ifade eder. Kırlarda kabile hayatı yaşayan bedeviler avcılık, hayvancılıkla uğraşırlar. Hadari toplumlarda bilim, teknik, sanat, ticaret gelişmiştir. Bedevi toplumların, kabilelerin yönetimini reisler yapmaktadır. Hadari toplumların yönetim işleriyle ise hükümdar vardır. Bu hükümdarın mülkü ve devleti vardır. Reislerin ise devleti yoktur.⁹⁸

İnsanların toplum halinde bir arada yaşamaları zorunlu gereksinimlerini elde etme, birbirlerinden faydalanma, dayanışma ve yardımlaşma amacına yöneliktir.⁹⁹ Bu açıdan insanlar öncelikle geçim için olanaklı imkânları değerlendirmektedirler. İbn Haldun ilkel yaşam süren insanların çoğunluğunun hayvancılıkla geçindiğini ifade eder. Bu şekilde yaşayan toplumlar tercihleri olmayan yapılara sahiptirler. Bunun neticesinde hayvanlarından verim alabilmek için çeşitli yerlere göç etmişlerdir. Çoğu toplumlar ise tarımla uğraştıkları için yerleşik yani hadari yaşam şekline geçiş yapmışlardır.

İbn Haldun'a göre asabiye en fazla bedevi toplumlarda kendisini göstermektedir. Bunun nedeni yaşama şartlarının zor, barınma durumunun yetersiz olması ve geçim kaynaklarının sınırlı olmasıdır.¹⁰⁰

İbn Haldun, yaşamdaki gerçekleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır ve bu yaşam dünyasının yaşandığı gerçek, esas temelleri bulmaya çalışmıştır. Onun bu

⁹⁶ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 39.

⁹⁷ Haldun, **Mukaddime**, s. 103.

⁹⁸ A.g.e., s. 106.

⁹⁹ Enan, "İbn Haldun His Life and Works", **Nusrat Ali Nasri For Kitab Bhavan**, s. 293.

¹⁰⁰ Süleyman Uludağ, **İbn Haldun**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 91-92.

çalışmasındaki amacı hem geçmişi hem de geleceği kolay bir şekilde anlayabilmektir. İbn Haldun toplumun anlık bir varlık olmayıp geçmişten bugüne ve geleceğe uzanan bir varlık konusu yapmaya çalışmıştır. İbn Haldun tarihsel süreç içerisinde olayları neden sonuç ilişkisi içerisinde almıştır. İbn Haldun toplumu yaşayan bir organizmaya benzetmiştir. Bu durum toplumlarında doğup, gelişip ve bir gün öleceğine işaret etmektedir.¹⁰¹

İbn Haldun, Umran'ın özelliklerini insanların toplum içerisinde yaşaması, içinde yaşadığı toplumla uyumlu bir hayat sürmesi, insani ihtiyaçlar için yardımlaşması biçiminde sıralamaktadır.¹⁰² İnsanları umrana iten noktalardan en önemlisi besin ihtiyaçlarının karşılanması durumudur çünkü tek başına insan tüm gereksinimlerini üretemez. Bir diğer önemli husus kendine zarar verecek diğer yırtıcı zararlı hayvanlardan korunma duygusudur.

İbn Haldun sosyal farklılıkları da teorileştirmiştir. Bu çerçevede göçebe ve yerleşik toplumlar arasındaki farklılıkları ortaya koymaktadır. İbn Haldun'un teorisinin temelinde asabiye kavramı bulunmaktadır. Asabiye milli ruha sahip güçlü toplumların özelliği iken bu özellik sayesinde zayıf olan toplumlar hâkimiyet altına alınmaktadır.¹⁰³

Toplumsal yaşayış aslında geçmişten günümüze devamlı bir şekilde göçebe ve yerleşik olmak üzere iki durumdan meydana gelmiştir. İnsanın doğasında hayatta kalabilme, güçlü olma, yaşamın zorluklarına rağmen ona boyun eğmeme güdüsü bulunmaktadır. Bunun yanında İbn Haldun'a göre insanların yerleşik ve göçebe hayat sürmesinin ana nedeni birtakım zorunluluklardır. Göçebe toplumlarda tarım ve sanayi gelişmediği için ve temel geçim hayvancılık olduğu için insanlar sürekli olarak göç etmek zorundadırlar. Bunun yanında nüfusun yoğunlaşması ve üretim tekniklerinde birtakım gelişmelerin olmasıyla tarımsal hayatın başlaması yerleşik yaşamı zorunlu kılmaktadır.

İbn Haldun bedevi toplumların bireylerinin cesur, yiğit, mert ve iyi ahlaka sahip olduğunu ifade etmektedir. Mazluma sahip çıkan, fakirlere, muhtaç insanlara yardım eden insan toplumudur. Devlet yöneticisi olan reis, asalet ve güç sahibidir.

¹⁰¹ Şahin, "İbn Haldun" **Türk İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri**, s. 240.

¹⁰² A.g.e., s. 241.

¹⁰³ Syed Farid Alatas, "Ibn Khaldun and Comparary Sociology", **National University of Singapore**, New Delhi, Vol 21(6), 2006, s. 785.

Belirli bir soydan gelen, asalet sahibi olan yetenekli biridir. Hadari toplumlar, mülkün yani devletin meydana geldiği toplumlardır. Ekonomik faaliyetlerin geliştiği toplum tipidir.¹⁰⁴

Asabiye kavramını meydana getiren temel konu, tek kelime ile söylenecek olursa mahrumiyettir. Diğer insanların yardımı olmadan, dışarıda yaşamak nerdeyse mümkün değildir. Bundan dolayı badiye hayatı, beraber yaşama, bir arada yaşama birlikte yetişme, birbirini savunma gibi hususlar asabiye meydana getirir. Asabiye zamanla oluşan bir durumdur. Zor şartların beraberinde getirdiği kaynaşmanın sonucu olarak ortaya çıkan bir durumdur. Asabiye insanların siyasi anlamda kolektif olarak hareket etmesine sebebiyet verir. Asabiye meydana getiren mahrumiyetin büyük oranda siyasi mahrumiyet olduğu dile getirilir.¹⁰⁵

İbn Haldun, geliştirdiği umran ilminde çeşitli toplum tiplerinden bahsetmektedir. En küçük toplumsal birimden devlete kadar toplumu toplum yapan ana unsur olarak asabiye göstermektedir. Asabiye ise toplumsal bilinç, ortak duyu, dayanışma ve birliktelik duygusu anlamlarını içermektedir. İbn Haldun'a göre toplumlar asabiye sayesinde var olurlar. Her toplumun asabiyesi farklıdır. Medeniyetler ve kültürler bu açıdan ele alındığında kendi gelişim evresini kendisi içerisinde birbirlerini çoğu zaman etkilemeyen, birbirlerine geçişleri olmayan yapılara sahiptirler. İbn Haldun'a göre her toplumun yaşadığı bu aşamalar aynı zamanda o topluma ait asabiye meydana gelmesi, dayanışma, yardımlaşma ve birliktelik duygusunun ortaya çıkması, gelişmesi ve sonunda yok olması aşamalarıdır. İbn Haldun'a göre her toplumun yaşadığı bu aşamalar döngüsel süreç halinde kendisini göstermektedir. Tüm insanlık için tek bir süreçten bahsedilemez. Bir toplum ortaya çıkıp gelişirken diğer toplum yok olma sürecini izlemektedir.¹⁰⁶

Asabiye'yi İbn Haldun için özünde kan bağıyla bağlı olan bireyleri temsil eden biyolojik bir durum olarak değerlendirebiliriz. Grup üyeleri asabiye duygusuyla birbirlerine bağlı olurlar ve çeşitli zararlı durumlarda birbirlerini korurlar. İbn Haldun akrabalığın kan bağılığının insana has bir özellik olduğunu belirtmektedir. Akrabalık

¹⁰⁴ Haldun, **Mukaddime**, s. 107.

¹⁰⁵ Akif Kayapınar, "İbn Haldun'un Asabiye Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2006, s. 92-93.

¹⁰⁶ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 41.

duygusuyla yaşayan gruplar birbirlerine bu bağ ile kitlenip, birbirlerini koruma güdüsüyle hareket ederler.

Asabiye Süleyman Uludağ'ın tarif ettiği manada birbirini tutmayı, arka çıkmayı ifade eden duygudur. Bu duygu imkanlar dahilinde devreye girer. Aynı ırka mensup olanların aynı toprak parçası üzerinde yaşayanların, aynı dine, ideolojiye bağlı olanların birbirlerine bağlanmasını sağlayan duygu, ekip bilincidir.¹⁰⁷

Kabile ve asabiyelerin çok olduğu yerde görüş ve yönelişler farklılaşır. Her bir görüş ve yönelişin arkasındaki asabiye diğer görüşlerle savaşaacağı, mücadele edeceği, devlete karşı isyanların ve başkaldırımların olması beklenir. Egemen olan güç diğer güçlere nazaran kendi asabiyesinin çok kuvvetli olduğuna inanmaktadır. Çok sayıda kabile olması sağlıklı bir devletin oluşumuna engel olmaktadır. Her kabilenin kendine ait yasalar sistemi birbirine uymamaktadır. Bu yüzden çok sayıda kabilenin varlığı bir noktada kaosu da beraberinde getirmektedir.¹⁰⁸

İbn Haldun'a göre iki çeşit asabiye vardır. Bunlar; nesep asabiyeti ve sebep asabiyetidir. İlkinde aynı soydan gelmek ve kandaş olmak durumu vardır. İkincisinde ise böyle bir durum yoktur. Nesep asabiyesi, ilk toplumlarda ve bedevilerde yaygın bir asabiyedir. Son dönemlerdeki toplumsal değişimler hadari toplumlarda durumu tersine çevirmiş kan bağı bulunmayan sebep asabiyesi yaygınlık kazanmıştır.¹⁰⁹

Hadari yaşam süren topluluklar daha sonra kendi haklarını korumak için hükümet yasalarına ihtiyaç duyarlar. Kendilerine uymayan yasalar söz konusu olduğunda toplumda direnişler meydana gelmektedir. Bunun sonucunda asabiye ruhu yok olmaya başlamaktadır.¹¹⁰ İbn Haldun asabiyelerin hangisi güçlü olursa diğerini kendi içerisine alarak gelişme göstereceğini ifade etmektedir.

İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinde ekonomi ve asabiye kavramlarının önemi büyüktür. Devletin bu iki temel üzerinde kurulduğunu ifade etmektedir. Bu unsurlar devleti kurmakla kalmayıp onu hayatı boyunca etkileyen ve ondan etkilenen güçleri oluşturmaktadır. Ekonomik sürecin işleyişi genel planda sosyal biçimlerle

¹⁰⁷ Haldun, **Mukaddime**, s. 95.

¹⁰⁸ Lokman Çilingir, **Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009, s. 117-118.

¹⁰⁹ Haldun, **Mukaddime**, s. 98-99.

¹¹⁰ Sohail İnayatulah, "İbn Khaldun: The Strengthening and Weakening of Asabiya", *Periodica Islamica Journal*, Vol 6, 1996, s. 4.

etkileşim halinde olmasından yöneticilerin kişiliklerine etkide bulunmasına kadar pek çok özellikleriyle dikkate alınmalıdır. İbn Haldun'un ekonomi anlayışı mali konuları yani para ve geliri kapsamaktadır. Ona göre devletin asabiyesinin üretim tabanlı yapıyla bağlantılı olması onun dinamik bir yapısının olduğunu gösterir.¹¹¹

2.5.İbn Haldun'un Etkilendiği ve Etkilediği Düşünürler

İbn Haldun'un fikir dünyası birçok filozofu etkilemiştir. Bunun öncesinde ise fikirlerinin oluşmasında ona katkıda bulunan düşünürlerde olmuştur. O, toplumu yakından inceleyerek fikirlerini meydana getirmiştir. Yaşadığı dönem siyasi olarak çalkantılı bir dönem olsa da o çeşitli şehirlere giderek yöneticilerle yakın diyaloglar kurup fikir dünyasını genişletmeye çalışmıştır.

Toplumsal yaşam İbn Haldun için önemli bir unsurdur. Çünkü insan doğası gereği diğer bireylere ihtiyacı olan bir yapıya sahiptir. Bu yeme, içme, güvenlik gibi çeşitli boyutlarda kendisini göstermektedir. Bunun için insanlar birbirlerine muhtaçtırlar. Toplumsal yaşam İbn Haldun da esas olarak maddi gereksinimlerden oluşmuştur. İnsanların toplum içerisinde birleşmelerinin zorunluluğunu İbn Haldun Aristoteles'in "İnsan yapısı gereği bir yurttadır" sözüyle açıklar. İbn Haldun'a göre bu söz oldukça doğrudur ve eski çağlarda da düşünürlerin insanın toplumsal bir varlık olduğu görüşünü vurguladığını ortaya koymaktadır.¹¹²

Aristoteles'e göre insan her şeyden önce sosyal bir varlıktır. Yani; "Zoon politikon"dur. Sosyal bir varlık olduğu içinde ahlak olgunluğuna insan devlette, toplumda erişme fırsatı bulabilmektedir. Devletin amacı yurttaşları ahlak bakımından biçimlendirmek, olgunlaştırmaktır. Yönetimde kişi, kişiler, gruplar veya herkes olabilir.¹¹³

İbn Haldun'un düşünceleri birtakım benzerliklerle Auguste Comte'de da görülmektedir. Auguste Comte insanın kültür hayatı üzerine bir bilim kurmaya çalışmıştır. Bu bilimin adı ise sosyolojidir. Fakat İbn Haldun Comte'den çok daha önce bu bilime ünvan adını vermiştir. Toplumu ele alış ve inceleme tarzı bakımından Comte'nin düşünceleri büyük oranda İbn Haldun'a benzemektedir. Yine İbn

¹¹¹ Ümit Hassan, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 234-235.

¹¹² A.g.e., s. 55-56.

¹¹³ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 80.

Haldun'da olduğu gibi Comte'de toplumun birtakım evrelerden geçtiğini belirtmektedir. Bunun dışında dođa yasalarının toplum yaşamında da geğerli olması dűřüncesi bakımından İbn Haldun Comte'yi inceleme özelliğine sahiptir.¹¹⁴

İbn Haldun'un organizmacı bakış açısı Herbert Spencer'de net olarak görűlmektedir. Spencer'e göre toplumlar birer organizmadır. Toplum incelemesi organizmaları oluşturan organların birbirleri ile ilişkileri örnek alınarak geręekleřtirilebilir. Bu görűřü ile Spencer organizmacı bir anoloji geliştirmiştir. Yine Spencer geliştirmiş olduğu bu anoloji sonrasında toplumların yapı ve işleyiş bakımından organizmalardan daha műkemmell bir biğime sahip olduğunu dile getirerek toplumu süper organik organizma olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamanın temel hareket noktası ise toplumu oluşturan her bir hücrenin yani insanın kendi başına bir bilince sahip olmasıdır.

A.J. Toynbee ise kűltürün insanların dođaya meydan okuma egemen olma anlayıřıyla meydana geldiđini ifade eder. Meydan okuma diđer kűltűrlere karřı yapılır. Kűltűrler arası çatıřma bařlar ve bunun sonucunda bir taraf galip gelir. Böylece kűltűrler yükselme, geliřme ve çökűř dönemi yařarlar. Bu durum İbn Haldun'un organizmacı anlayıřıyla örtűşmektedir. Ayrıca Toynbee de dűngűsel tarih anlayıřını benimseyen dűřünűrlerdendir.¹¹⁵

¹¹⁴ A.g.e., s. 415.

¹¹⁵ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 222-223.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSWALD SPENGLER'İN TARİH FELSEFESİ ANLAYIŞI

3.1.Oswald Spengler'in Hayatı ve Eserleri

Oswald Spengler, 1880 yılında Almanya'nın Blankenburg şehrinde doğmuştur. 1912-1918 yılları arasında kaleme aldığı ve 1918 yılında yayınladığı “Batının Çöküşü” adlı eseri ile ün yapan Spengler'in, namı bu tarihten sonra daha çok yaygınlaşmaya başlamıştır. Oswald Spengler bu eserinde Batı Avrupa'nın dünyadaki üstünlüğünün sona ermek üzere olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Batı Avrupa toplumlarını kendi gelecekleri üzerinde düşünmeye zorlamıştır. İkinci Dünya savaşından sonra önceki yılların lider devletlerinden İngiltere, Almanya ve Fransa'nın dünya politikasında ikinci plana düşmesinin önemli bir durum olduğunu belirten Spengler Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği gibi sonradan sahneye çıkmış devletlerin dünya politikası üzerinde hâkimiyet kurduğunu ifade etmektedir. Afrika ve Asya'nın eski sömürgelerinin siyasi ve ekonomik yönlerden istiklallerini kazanmak için gittikçe artan büyük bir çaba içerisinde çırpındığı görülmektedir. Japonya ve Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinin makina tekniğine verdikleri önem sonucunda giderek Batı'dan bağımsız bir hale dönüşmeleri Spengler'in düşüncelerini doğrulamıştır.¹¹⁶

Dünya görüşünün temel düşüncelerini Batının Çöküşü adlı eserinde ortaya koyan Spengler 1920 yılında Prusyalılık ve sosyalizmi 1924'te Alman İmparatorluğunun ihyasını 1932'de Alman Gençliğinin Siyasi Görevlerini yazmıştır. Ayrıca Spengler'in 1936 da vefatından sonra bazı yazıları “Konuşmalar ve Makaleler” isimli bir kitapta bir araya getirilmiştir.

1931 yılında “İnsan ve Teknik” ismi ile yayınlanan eser önceleri pek dikkat çekmemiştir. Bu eserin dikkat çekmemesinin nedeni ise toplum anlayışı ile yorumlanmaktadır. Bu devirde yirminci yüzyılın problemlerine, Almanya'da Nasyonal Sosyalizm, İtalya'da Faşizm, İspanya'da Falanjizm, Portekiz'de Salazarizm, Sovyetler Birliğinde Komünizm, Avrupa'nın demokratik ülkelerinde de

¹¹⁶ Oswald Spengler, **İnsan ve Teknik**, çev. Kamil Turan, Töre- Devlet Yayınevi, Ankara, 1973, s. 14-15.

farklı ideolojiler tarafından çözüm yolları teklif edilmekte idi. Modern teknolojiye toplum yapısını uydurmak zorunda bulunan Avrupa, heyecan ve kehanet bağları ile şartlanmıştı. Siyasi mezheplerin oluşturduğu kördüğüm İkinci Dünya savaşından sonra çözülmesi beş yıla yakın dünya çapında savaşın, teknolojik hamleleri bir taraftan fasıla olarak sıklaştırırken, diğer taraftan, toplumun iktisadi geri kalmışlığını gözler önüne sermesi Spengler'in bu eserinin daha çok önem kazanmasına sebebiyet vermiştir.¹¹⁷

3.2.Oswald Spengler'in Kültür ve Medeniyet Anlayışı

Tarihin görünen ön kısmı, eskiden beri olduğu gibi oluşmanın olduğu müddetçe seyredilmesidir. Oluşmak devlet şekilleri, sanatlar, ilimler, savaşlar vb. ruhun timsalleri ve ifadeleri oldukları müddetçe tarih göz için görünür bir hal almaktadır. Kültürler organizmalar gibidirler. Eğer şekillerini çözersek, bütün ferdi kültürlerin alt tabakasında ilkel kültür şeklini buluruz. Büyük kültürler altı bin yılı aşan üstün insanlık tarihine anlam ve cevher verir. Kültür bütün geçmiş ve gelecek dünya tarihinin temel olayıdır.¹¹⁸

Klan, kabile, halk ve ırk dediğimiz topluluk adları bir dizi nesilleri birleştirenlerdir. Yaratıcı güç ortadan kalktığı zaman fizyonomik, dilsel kimlik işaretleri de yok olur. Olaylar nesillerin buruşukluklarında devam eder. Bu yüzeyin üzerinde de büyük kültürler görkemli devirlerini başarırlar. Aniden görünür daha sonra yassılaşırlar ve sonra ortadan kaybolurlar, suların yüzü tekrar uyuyan bir boşluk olur. Büyük bir ruh, çocukluktan kurtulmayan insanlığın ilk ruhanilikten uyandığı ve kendini şekilsizlikten bir şekil, sınırsız ve devamlıdan sınırlı ve ölümlü olarak ayrı bir duruma geldiğinde kültür doğar. Bir manzaranın içerisinde çiçeklenir, bir bitki gibi ona bağlı olur. Bu ruh halklar, dogmalar, diller, sanatlar ve devletler imkânlarının tamamını gerçekleştirdiğinde ölür ve ruha döner.¹¹⁹

¹¹⁷ A.g.e., s. 15.

¹¹⁸ Oswald Spengler, **Batının Çöküşü**, çev. Giovanni Scognamillo, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978, s. 111.

¹¹⁹ A.g.e., s. 113.

Spengler toplumsal düzeni aşamalı bir şekilde ifade etmektedir. Buna göre medeniyet oluşmadan önceki kültür evresi ve kültür sonrası oluşan medeniyet evresi bulunmaktadır.¹²⁰

Spengler, kültür ve medeniyet kavramlarını şöyle açıklamaktadır. Kültür, özel bir ruhun itici gücü tarafından şekil verilmekte olan, üzerinde çalışılmakta olan ham maddedir. Üzerinde çalışılan madde oluşma, biçimlenme ve şekil alma sürecini yaşamaktadır. Medeniyet ise üzerinde çalışmalar yapılmış olan şeyin sonucudur. Bütün boyutları ve derinlikleri ile oluşmuş, rengi kokusu belirli, tamamlanmış bir eserdir. Kültür tamamlanmamış bir çalışma medeniyet ise bitirilmiş, oluşunu tamamlamış bir yapıdır. Kültür, doğumun ve büyümenin süreci, medeniyet ise doğumun, büyümenin sonucudur.¹²¹

Oswald Spengler medeniyet kavramına farklı bir perspektif getirir. Ona göre Batının çöküşü medeniyet sorunundan başka bir şey değildir. Her kültür kendi medeniyetine sahip olmaktadır. Medeniyet kültürün önlenemez kaderidir. Medeniyet, gelişmiş toplumların vardığı zirvedir, suni bir yapıdır. Değiştirilemeyen bir neticedir.¹²² Spengler'e göre medeniyet tamamlanmış bir aşamadır. Kültürler medeniyet evresine kaçınılmaz bir şekilde varırlar. Her kültür kendi bünyesinde medeniyeti de barındırmaktadır. Spengler için Batı medeniyet aşamasına gelmiştir. Ruhsuz bir insan yığını olarak yaşamlarına devam etmekte olduklarını ifade ediyor.

Spengler'e göre insanoğlunun ne bir planı, ne bir gayesi vardır. İlerlemeci tarih görüşünün belirli bir amaca doğru gidişatının olduğunu söyleyen Spengler insanoğlunun gayesinin olmadığını ayrıca tek bir kültürün değil birçok kültürün dramının tarih sahnesinde rol aldığını belirtir. Çünkü kültürler; çiçekler, ağaçlar misali yeşerir ve yaşlanırlar. Kültürler tıpkı tarlada yeşeren otlar misali amaçsız bir şekilde meydana gelirler. Onlar, Newton'un ölü tabiatı yerine Goethe'nin yaşayan tabiatına aittirler.¹²³ Bu noktada Spengler'in ifade ettiği husus, dünya tarihini, organik biçimlerin oluşumunun, değişiminin ve yok olmalarının bir görünümü olarak

¹²⁰ Oswald Spengler, "The Rise and Fall of Cultures", Johan Galtung and Sohail Inayatullah, 1997, s. 102.

¹²¹ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 21.

¹²² Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 44.

¹²³ A.g.e., s. 34-35.

ele almak istemiştir. Spengler tarih analizinde, tarihte var olmuş, yaşanmış olayla duygudaşlık kurma yoluyla onu idrak etmeye, anlamaya çalışmıştır.

Oswald Spengler her kültürün kendi ruhu olduğunu ifade eder. Ona göre her kültür farklılıklar gösterir ve farklı ruhları da vardır. Kültür en son olarak çeşitli uygarlıklara dönüşen çeşitli kozmik güçlerin oluşturduğu, meydana getirdiği benzeri olmayan yaratma şeklinde ifade edilmektedir.¹²⁴ Spengler kültürleri kategorize etmiştir. Sekiz tip kültürden bahsetmektedir. Dünya tarihini inceleyip ele aldığı kültür çeşitleri şunlardır; Klasik olarak adlandırdığı Yunan ve Roma medeniyeti, Magian olarak adlandırdığı Arap kültürü, Mısır, Babil, Çin, Hint, Meksika ve şimdi yaşadığımız Batı medeniyeti olmak üzere gruplara ayırmıştır.¹²⁵

Spengler Faustçu kültür olarak adlandırdığı Batı dünyası, kendini bilim, teknik, sanat ve birçok alanda kendisini ortaya koymuştur der. Batının geleceği için tehdit olarak gördüğü bilimin ve tekniğin gelişmesinin aslında Faustian ruhuna ağır darbeler vuracağını ifade etmeye çalışmıştır.¹²⁶

Spengler'e göre Batı kültürünün kaderinin ne şekilde yok olacağını tahmin edeceksek öncelikle yapılması gereken kültürün ne olduğunun incelenmesini şart koşar. Bunu da ancak görülebilen tarihle, hayatla, devletle, büyük adamlar ve büyük olaylarla, bilimler ve fikirlerin nereye kadar birer timsal olarak kabul edileceğini açık bir şekilde belirtmeliyiz. Ölü şekilleri tarif etmek için araç matematiğin kanunudur. Canlı şekilleri anlamak için ise analogi yani benzetmedir.¹²⁷ Spengler, insan kültürlerinin dünyasını belirli bir planın içine itilmek yerine içten samimi bir şekilde hayal gücünü etkilemesine izin verilmesi gerektiğini ve birçok yönden kültürler arası analogi yöntemine başvurarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.¹²⁸ Spengler, tarihte yinelenen benzer döngüleri ve bu döngülerin incelenmesiyle tarihin anlaşılmasına çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda İbn Haldun ve Oswald Spengler aynı görüştedir. Çünkü her iki düşünürde yerleri ve zamanları farklı olsa da her kültürün benzer aşamalardan geçtiğini dile getirmişlerdir.

¹²⁴ Spengler, "The Rise and Fall of Cultures", s. 101.

¹²⁵ Mustafa Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017, s. 61.

¹²⁶ Ricardo Dushesne, "Oswald Spengler and the Faustian Soul of the West", **The Occidental Quarterly**, Vol 4, 2014-2015, s.3.

¹²⁷ Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 16.

¹²⁸ A.g.e., s. 40.

Spengler'e göre tarih bilimsel yolla kavranamaz Tabiat bilimsel yolla incelenir. Tabiattaki bir durumda kadere bağılı değildir. Tarihi ele aldığımızda; tarih ve kültüre yönelecek araç bilim değildir. Spengler'e göre tarih sanattır. Bilimdeki gibi doğru ve yanlışlar yerine tarihte derin ve sığ kavramları hâkimdir. Tarihte her olay biriciktir. Tarih saf oluşmak değildir. Oluşmak oluşa üstün geldiğinde tarihçinin uyanan bilincinden fıskıran bir görüntüdür. Tarih sanat alanına dâhildir. Tarihte neden sonuç, kanun ve ölçü aranmaz. Spengler'e göre bir tarih bilimi yoktur. Ne olup bittiğine yönelik kehanette bulunma yeteneği vardır. Tarihi görüş için gerçek veriler daima timsallerdir yani sembollerdir. Gerçek tarihi oluş için kesin kelimeler "doğru" ve "yanlış" değil, "derin" ve "yüzeyde"dir. Birey, oluşmak ve tamamlamak yönüne bakarsa tarihi yaşar; oluş ve tamamlamayı incelerse tabiatı tanır. Spengler'e göre dünyayı anlamayı sağlayan her hareket, morfoloji olarak tarif edilmektedir. Mekanik ve uzantılı olanın morfolojisi, doğa yasalarını ve nedenli ilişkileri bulan düzenleyen ilim, sistematik adını alır. Organik olanın, tarih ve yaşamın kaderini, gidişatını taşıyan her şey fizyonomik olarak adlandırılmaktadır.¹²⁹ Bu noktada Spengler tarihin bilim olmadığını ifade ederken en önemli belirgin özelliğinin, ilime nedensellik prensibinin hâkim olduğunu söylemiştir. Spengler'e göre Batıda dünyayı incelemenin sistemli usulü son yüzyılda doruklara ulaşmıştır. Fakat bu durum bir gün son bulup fizyonominin tarih sahnesinde yeri büyüyecektir.

Oswald Spengler çeşitli kültürlerin tarihi açısından bir takım düşünceler ifade etmektedir. İlk örneği; Klasik kültürdür. Spengler için her düşünür tarihe sadece yaşadığı dönemle sabit kalmamalıdır. Klasik Yunan tarih yazıcılığı sadece şimdiki zamanla ilgilenmiştir. Şimdiki zamanın sorunlarını, problemlerini ele almıştır. Spengler için kültüre geniş perspektiften bakmayan, başka kültürleri bir bütün olarak ele almayan bir Klasik kültür vardır. Hint kültürünü ele alan Spengler Hint kültürü için tarihsiz bir tane sahiptir der. Mısırlılar ise; geçmişi, geleceği ve şimdikiyi ele alan tarihli bir toplumdur. Spengler Çinliler hakkında onların eski izleri yani kutsiyi takip ederek oluşturduğu koleksiyonları olduğunu ifade eder.¹³⁰ Spengler Apollonian ile Faustian arasında Magian olarak adlandırdığı Arap, İran kültürlerine de yer vermiştir. Magian olarak adlandırdığı kültür, dinler grubu olarak adlandırılmaktadır.¹³¹

¹²⁹ A.g.e., s. 109-110.

¹³⁰ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 35-36.

¹³¹ Philip J. Davis, "Spenglers Mathematics Considered or a Phoenix Reborn?", 2015, s. 3.

Spengler medeniyet aşamasındaki kültürler için değerlerini, canlı ruhunu kaybetmiş durumdadırlar der. Medeniyetler canlılıklarını yitirince taşlaşmış bir hal almaktadırlar. Kültür artık yaşama isteğini kaybeder. Ölmekte olan kültürler ortak yanları olan klasikliği meydana getirirler. Kültür- medeniyet ölüm aşamasına gelir ve başka bir kültürün doğmasına yol açar.¹³² Her medeniyet Spengler için çöküşü de beraberinde getirmektedir. Fikirlerini ortaya koyarken kaderci bir yaklaşım sergileyen Spengler ayrıca kader fikrinden de söz eder. Kader fikri tarihin dünya görüntüsünü ifade eder, kader ilk olayın hakiki varoluş şeklidir.¹³³ Spengler'e göre kültürlerin, siyaseti, sanatı, felsefesi kazıyla ortaya çıkan bir durum değildir. Ona göre her kültür kendi kaderini yaşamaktaydı. Her kültür medeniyet evresini yaşayacaktır. Medeniyet kültürün önlenemez kaderidir. Batı Dünyası medeniyet aşamasında olduğu için çöküşü de kaçınılmazdır.¹³⁴ Spengler Batı medeniyetinin kendi kendini yok ettiğini öne sürmektedir. Doğaya hâkim olma düşüncesi bir noktada insanın yaşama bağının kopmasına sebebiyet vermektedir. İnsan teknoloji ve bilim alanına aşırı ilgi duyduğundan bir noktada yaşam alanını darlaştırıp nefes alamaz hale gelmektedir.

Spengler için kültür; her medeniyetin başlangıcı, yaratıcı heyecanı, feyyaz baharıdır. Medeniyet ise ihtiyarlık dönemi, tekrar eden içi boş bir kalıptır.¹³⁵

Spengler kültürden medeniyete geçiş aşamalarını sistematik bir şekilde ele almıştır. İlk aşama kültür öncesi aşamadır. Bu dönemde ilk insan etle beslenen bir hayvandır. Bedevi hayat süren insan doğanın unsurlarıyla kargaşa halindedir. Daha sonra tarım ortaya çıkar insan köy hayatı sürmeye başlar. İnsan doğada bir ruh keşfeder. Bu dönemde insan yani köylü tarih dışı bir dönemdedir. Çünkü kültürden bağımsızdır. Kültürden medeniyete geçişte ikinci aşamada kültürün ilk dönemi başlar. Bu dönem feodalizm ve aristokratik devlet dönemidir. Feodalizmde şehir ortaya çıkar soylu ve rahip sınıfları vardır. Siyasal yapının oluşmasına bu katmanlar zemin hazırlarlar. Şehir, pazar yeri ve dinsel amaçlı bir yapıya sahiptir. Aristokrat

¹³² Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 60.

¹³³ Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 118.

¹³⁴ Oswald Spengler, "The Decline of the West", The Mit Press, Vol 103, 1974, s. 5.

¹³⁵ Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1977, s. 97.

devletler döneminde şehir önem kazanmaktadır. Siyaset, ekonomi gibi unsurlar kaos halindedir sonunda feraha kavuşur.¹³⁶

Üçüncü aşamada ise devlet ve ulusal hükümetle ilgili düşünceler olgunluğa erişir. Bu dönemde üçüncü bir sınıf ortaya çıkar oda burjuvazi yapısıdır. Şehir önemli derecede gelişme kaydeder. Şehir kırsal alanı sömürmeye başlar, şehirli değerler tarımsal değerlerin yerine geçmektedir. Burjuvazinin etkisi artmaktadır. Kültürden medeniyete geçişin son safhası medeniyet dönemidir. İnsan toplumları bir yığın hali alır. Ruhlu olmayan bir beden şeklinedirler. Uluslar, devletler parçalanma evresine girer. Bunun ardından şehirler kozmopolit bir Megalopolis haline gelir. Anarşist bir süreç devreye girer. Tiranca yönetim kendisini göstermektedir. Son olarak para değer kazanır ve çatışmaların ana sebebi para politikaları olur.¹³⁷ Siyasal bağlamda yönetim şekli olarak öncelikle feodalizm sistemi oluşur. Daha sonra aristokratik yönetim şekli kendisini göstermektedir. Bu dönemden sonra ulus doğmaktadır. Bu sistemden sonra burjuvazi sistem kendisini gösterir. Spengler, mühendislerin makine papazı olmamaları görüşündedir. Bu dönemde büyük şehirler ve gelişmiş makinalar kendisini göstermektedir.

Her kültürün, kendini ortaya koyabilmek için içinde çaba sarf ettiği yayılmayla birlikte mekân ile simgesel, mistik bir ilişkide bulunur. Amaca varıldığında kültür aniden sertleşir gücü kırılır ve Mısırlılık, Bizanslılık, kelimelerinde hissettiğimiz anladığımız medeniyet olur. İlkel ormanın bezgin devi gibi binlerce yıl, çürüyen dallarını semaya doğru uzatır. İşte, Klasik medeniyet bu şekilde imparatorluk devrinde birden yükselir, Doğunun genç Arap kültürünün ışığını ve havasını çalar. Her yaşayan kültürü bekleyen iç ve dış tamamlama çöküşlerin özüdür. Bunların arasında en çok tanınan Klasik kültürün çöküşü, diğer bir çöküş olarak da gidiş ve müddeti uygun olan, geleceği meşgul edecek, bugün bile hissedilebilen Batının çöküşüdür.¹³⁸

Spengler, timsal yani sembol konusunda fikirlerde bulunmuştur. Ona göre timsaller hassas işaretlerdir, belirli bir mananın katı, bölünmeyen ve aranmayan izlenimleridir. Timsal duyguları uyanık olan birey için ani ve içten kesin bir manası olan ve akıl işlemiyle bildirilemeyen bir gerçeklik göstergesidir. Dorik, Arap veya ilk

¹³⁶ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 62-63.

¹³⁷ A.g.e., s. 63.

¹³⁸ Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 113-114.

Romenesk süslerinin ayrıntısı; ailenin, ticaret, gelenek, görenek, tören şekilleri, bir sınıf halk ve insanların görünüşü, davranışı ve bütün bunların ötesinde ormanları, otlakları, yıldızları, çiçeklenme ve çürüme gibi doğanın, tabiatın bütün sessiz dili gibi bütün bunlar evrenin bize karşı belirtici izlenimleridir. Büyük evren düşüncesi ise bütün sembollerin toplamıdır.¹³⁹

Spengler çeşitli kültürlerin timsalleri hakkında bilgi vermektedir. İlki Klasik timsaldir. Klasik kültürün sembolü, yayılmış olanın ideal tipi olarak duyumsallıkla var olan bireyin vücududur. Faustçu kültürün timsali ise salt, sınırsız boşluktur. Spengler kültürlerin özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. İlki klasik kültürdür. Bu kültür hassas, yaşamı seven, tarihin ve tarihteki gelişmenin düşüncesini gözardı ederek güçlü sağlam çizgilerle somutu yakalar. Magian kültürü ise derin düşünme ve yaşam kaygısıyla dolu olan kültürdür. Hayatı iyi ve kötü güçlerin mücadelesi olarak görür. Masallar, rüyalar ve vahiyle iç içedir. Batı ruhu ise sınırsız olup her yerde aradığı durumlar yer, derinlik ve sonsuzluktur.¹⁴⁰

Her kültür, tabiat olarak dünyaya bakmak ve kavramak için ferdi bir biçime sahiptir. Yahut diğer insanların sahip olamayacağı kendine özgü tabiatı vardır. Fakat her kültür içerisindeki fertler dâhil olmak üzere belirli ve özel tarihe sahiptirler.¹⁴¹ Spengler'e göre her kültürün kendine ait ahlakı, inanç sistemi vardır. Batının ahlakında her şey yöndür, iktidar arzusudur. Herkes için ahlakın başlangıcı genel ve devam niteliği taşıması önemliydi. Bu Faustian ruhunun gerekli bir durumudur. Batının ahlak anlayışında örneğin; "Sen yapacaksın, devlet yapacak" gibi emir cümleleri kendisini göstermekteydi. Klasik çağda, Çinde veyahut Hindistanda durum böyle değildi. Örneğin Epikür nasihatler sunmaktadır.¹⁴²

Her kültür, kendi hayatına bağlı olarak yok olma sürecine sahiptir. Büyük kültürlerin yok olma evresi yani medeniyet evresinin morfolojileri dine ters düşen aykırı durumlardır. Spengler'e göre medeniyet dönemindeki bireylerin, şehir insanlarının dini yoktur.

Her ruh, kendisinden, varoluşundan başka anlamaya gelmeyen dine sahiptir. Kültürlerin kendilerini ifade ettikleri şekiller, sanatlar, gelenekler, metafizik ve

¹³⁹ A.g.e., s. 135-136.

¹⁴⁰ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 81.

¹⁴¹ Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 121.

¹⁴² A.g.e., s. 269.

matematik dünyaları, bütün süsleme, mısra, fikirleri, düşünceleri sonuçta dinidir. Her kültürün cevherinde, özünde din olduğu gibi her medeniyetin özünde de dinsizliğin var olduğu ifade edilmektedir.¹⁴³ Spengler, sosyalizmi Faustian dünya duygusunun dinsiz oluşu olarak görür. Faust insanı tabiatı hâkimiyeti altına alarak bir nevi Tanrı olma duygusunu ortaya çıkarmıştır. Faustçu bireylerin kendilerine itaat eden bir dünya kurmaları, teknik anlamda ilerlemeleri ve ben yaptım egosu dinle bağlantılarının kopmasına sebebiyet vermektedir.

Spengler kültürü dünyadaki bir organizma analogisiyle, doğum, gençlik, yaşlılık ve ölüm aşamalarından geçmekte olduğunu ifade eder. Kültürün gelişimini açıklamada ilkbahar, sonbahar, kış ve yaz evrelerini kullanmıştır. Her kültür hemen hemen bin yıllık hayat sürecine sahiptir. Ona göre çeşitli kültürlerin, değişik zaman ve mekân anlayışları üzerine kuruludur. Her kültür kendi içerisinde özgünlük barındırmaktadır.

Spengler'e göre kültürler birer organizmadır. Dünya tarihi, bu kültürlerin birer organizma olarak gelişimlerinin ve dönüşümlerinin hayat hikâyelerinden oluşmaktadır. Bu yaşam onların doğmalarından, büyümelerinden ve ölmelerinden ibaret olan sonsuz bir yaşamdır. Uygarlık yani medeniyet, kültürlerin önüne geçilmeyen kaderidir. Onların gelişimlerinin değiştirilemeyen sonucudur ve tekrar tekrar hep ona varılır. Uygarlık seviyesine gelen toplumlar, yaşama isteklerini tükettikleri için çözülmeye başlarlar ve sonuç olarak çökerler. Bu çöküş aslında tarihsel sürecin özüdür. Bu süreç içerisinde bütün kültürler bireylerinki gibi yaş aşamalarından geçmektedir. Kültürler; çocukluk, gençlik ve yaşlılık süreçlerinden geçmektedirler. Çocukluğa denk gelen dönem ilkbahardır, gençliğe karşılık gelen yaz, olgunluğa karşılık gelen sonbahar ve yaşlılığa denk gelen kıştır. Spengler için kış evresi dinsel bir bilincin uyandığı evredir. Yaz döneminde eleştiri ruhu canlanmaktadır, dinde yeni düzenlemeler yapılır. Sonbahar evresinde kültür, olgunluğun zirvesine varır bu aydınlanma çağıdır. Kış döneminde kültür karmaşık bir hal almaktadır. Kültür bu dönemde çok büyüdüğü için parçalanma evresine girer.¹⁴⁴

Oswald Spengler, İbn Haldun gibi kültürü organizmacı bakış açısıyla ele almıştır. Kültürleri mevsimlere, organizmalara benzeterek kültürden medeniyet

¹⁴³ A.g.e., s. 281-282.

¹⁴⁴ Aysevener, Barutça, **Tarih Felsefesi**, s. 24-25.

aşamasına gelen her toplumun birgün yok olacağını belirtmiştir. Bu duruma gelmekte toplumların doyumsuzluk, hep daha fazlasını isteme arzusu rol oynamaktadır. İnsanlar bir noktada çöküşünü hazırlamaktadırlar.

Oswald Spengler dünya tarihinin gidişatını değiştiren olaylara tanıklık etmiş bir düşündürdür. Yaşadığı dönem insanlık tarihinde milliyetçilik, liberalizm, sosyalizm ve faşizm gibi siyasi akımların boy gösterdiği dönemdir. Avrupa'ya biçim veren imparatorlukların yıkılıp, yerine modern ulus devletlerin kurulduğu, dini inançlar yerine bilimsel teorilerin önem taşıdığı ve Amerika Birleşik Devletlerinin siyasi olarak ön plana çıktığı bir döneme girdiği yıllardır. Silahlanmanın, sömürgeciliğin aşırı şekilde ilerleme kaydetmesi, erken küreselleşmenin ve beyaz adamın otoritesinin hâkim olması bu dönemin aşırılıklar ve zıtlıklar çağı olarak görülmesine sebebiyet vermiştir.¹⁴⁵

Oswald Spengler, yaşadığı dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarını ele alan önemli bir düşündürdür. Avrupa'daki kutuplaşma ve silahlanma yarışıyla ilgili konular üzerinde durmuştur. Batının Çöküşü adlı eseri 1914 ve 1918 yılları arasında dünya savaşının kendisinde bıraktığı izlerle, eserini dönemin zorluklarına rağmen yazmaya devam etmiştir. 1914 yılında Batının Çöküşü adlı eserini bitirmiş olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşının cereyan etmesinden dolayı bu eseri bitirdiği tarihte yayınlamamıştır.¹⁴⁶

Spengler Batının çöküşü adlı eserinde Dünya üzerinde Batı Avrupa'nın üstünlüğünün artık bitmekte olduğunu ifade etmektedir.

3.2.1.Oswald Spengler'de Batı'nın Tekniği ve Çöküşü

18. yüzyıl, kültürün değeri ve anlamıyla ilgili sorunları ortaya koymuştur. Bu mesele hakkındaki soru, bu dönemde yaşamış insanları daha çok araştırmaya itmiştir. 18. Yüzyıl insanın teknik yönünün ihmal edilmiş olduğu bir yüzyıldır. Napolyon'dan sonra, Batı Avrupa'nın makina tekniği giderek önem arz etmiştir. Sanayileşen kentler, buharlı gemiler, demiryolları git gide gelişen makina tekniği insanları

¹⁴⁵ Hasan Aksakal, "Oswald Spengler'in Tarih, Kültür ve Medeniyet Anlayışı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 3, 2010, s. 38.

¹⁴⁶ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 18-19.

sorularla karşı karşıya bırakmıştır. Tekniğin mahiyeti nedir? Tarihteki yeri ve anlamı nedir? Gibi sorular bu dönemde kendini göstermiştir.¹⁴⁷

Spengler'e göre tekniğin gerçek anlamını ortaya koymak için konuya ruhtan başlamak gerekmektedir. Teknik yaşamın taktiğidir diyen Spengler için teknik sadece aletle açıklanamaz ve bu bakımdan tekniğin kullanım amacı önemlidir. Örneğin; bir silahın şekli, neyden yapıldığı nasıl yapıldığı önemli değildir önemli olan kullanım amacıdır. Tekniğin asıl gayesi onu belli bir amaca doğru sevk eden bir ruhunun olmasıdır. Spengler bunu söylerken maddeci anlayışın dışında bir görüş ifade etmektedir.¹⁴⁸

Spengler aslında insanlık adına gelişen teknoloji yahut makinalaşmanın hedef olarak neyi amaçlamış olduğunun düşünülmesini sağlamıştır.

Spengler'e göre her etkinliğin aleti olan makina hareketin meydana gelmesine yol açmaktadır. Bu etkinliği harekete geçiren karar, Spengler için daha önemlidir. Spengler'e göre düşünceler eşyaları meydana getirir, eşyalar düşünceleri meydana getirmez. Marksizm de bu düşünce tam tersidir. Marx'a göre fikirler hayat şartlarını değil, hayat şartları fikirleri meydana getirmektedir.¹⁴⁹ Marx'a göre insanların varlığını belirleyen bilinçleri değil, bilincini belirleyen sosyal varlıklardır.¹⁵⁰ Spengler'e göre Marx'ın söylediği gibi insanlık tarihinin seyrini, gidişatını ekonomiye bağlayamayız. Çünkü bir toplumda sanat, bilim, kültür, din gibi unsurlarda yer almaktadır.

Spengler teknolojik gelişmeleri açıklamada ilerleme kavramı üzerinde durmaktadır. Avrupa da bilimde ve toplumda ilerleme olduğu fikri slogan halindeydi. Bu durum tarihte de bir ilerlemenin olduğu görüşünü doğurmuştur. İnsanlar tarihin içerisinde insanlığın daha ziyade beyaz ırkın yani kültürlü elit kesimin sürekli olarak ileriye doğru gidişat gösterdiğini ifade ediyorlardı. Spengler için bu durum gülünçtü. Çünkü sonsuzluğa doğru yapılan bu ilerleme beraberinde bir gayeye doğru yol almayı da ifade ediyordu. Yani her amaç bir sonuç teşkil etmekteydi. Bunun neticesinde her başlangıcın bir neticesi vardır. Gençlik devamında yaşlılığı, hayat

¹⁴⁷ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 24.

¹⁴⁸ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 96-97.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 97.

¹⁵⁰ Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, s. 277.

ölümü ifade ediyordu. Bu bakış açısıyla Spengler ilerlemeci görüşe karşı bir düşünür özelliğine sahiptir.¹⁵¹

Spengler, *Batının Çöküşü* adlı eserinde tarihin devamlı bir ilerleme şeklinde olmayan, döngüsel bir şekilde devinen tarih anlayışını ortaya koymaktadır. Böylece dünya tarihi, ayrı birer ruha sahip olan kültürlerin art arda birbirlerini takip etmesiyle oluşmaktadır. Oswald Spengler, büyük kültürlerin dünya olaylarının merkezi olarak kabul edilmesine karşı çıkar. Ona göre her kültür kendine has özelliklere sahip ve biriciktir. Batı Avrupa tarih planının en uygun belirtme şekli Batlamyus sistemidir. Spengler her kültürün önemli olduğunu düşünüp Batlamyus sistemi yerine Kopernik sistemini ele almıştır. Bu yüzden de sadece Klasik veya Batı kültürüne öncelik vermeyip diğer kültürleri de ele almıştır.¹⁵² Spengler'e göre tarihte bir ilerleme olduğu fikri oldukça saçmadır. İlerleme fikri tarihi eski, orta ve yeni şekilde bölümlere ayırarak, belirli bir gayeye doğru gidişatı olan düşünce sistemidir. Spengler, tarihte böyle bir durum yerine her medeniyetin ilerleme ve geriye dönme şeklindeki döngüselliklerinin incelenmesinin daha elverişli olduğunu ifade eder. Tarihte ilerleme düşüncesi bir noktada Batlamyusçu sisteme benzemektedir. Batıda kilisenin kabul gördüğü Batlamyusçu sistem Batıya öncelik tanıyan, ön planda tutan diğer medeniyetleri arka plana atan bir düşünce sistemiydi. Spengler, Kopernikçi sistemin tarihi anlama da daha elverişli olduğunu ifade eder. Spengler Kopernikçi sistemle aslında her kültürün önemli olduğu düşüncesini bağdaştırıyor. Batlamyusçu sistemin oluştuğu dönem, kilisenin ve onun dogmalarının kesin kabulüne dayalı bir dönemdi. Batı ön plandaydı. Spengler, Kopernikçi sistemle tüm medeniyetlere eşit ve hepsinin ayrı ve önemli bir ruha sahip olduklarını bağdaştırmıştır. Spengler için Klasik, Hint, Mısır, Babil, Magian, Çin, Meksika ve Faustçu kültürlerin hepsinin eşit önemi olduğunu belirtmektedir.

Spengler her milli ruhun kendisine özgü ve benzersiz olduğunu ifade eder. Milli ruhların kişilik özellikleri bulunmaktadır. Buna göre iki tür kişilik özelliği vardır ki bunlar otyiyenler ve yırtıcılar biçimindedir. Yırtıcı kişilik etle beslenen yırtıcı hayvanlar gibi hayatlarını serbestçe hareket ederek geçirirler ve bu hayat en

¹⁵¹ Cihan, *Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi*, s. 98.

¹⁵² Spengler, *Batının Çöküşü*, s. 30.

yüksek yaşama şeklini temsil etmektedir. Yırtıcıların, varlık ve bütünlüğünü kavga ve zafer sağlamaktadır. İnsan yırtıcı hayvanda olsa üstün bir yaratıktır.¹⁵³

Spengler, ilerlemeci düşünceye sahip milletlerde papazların, tüccarların, askerlerin, devlet adamlarının yırtıcılık tutkusuyla dolu olduğunu ifade etmektedir. İnsan ne doğuştan iyi olan bir aptal ne de Haeckel'in ifade ettiği ve Gabriel Marx'ın vasıflandırdığı gibi teknolojik şeylere meyilli olan maymundur. İnsanın hayat taktiği hayvaninkine benzer cesur, kurnaz, yırtıcı ve zalimdir. Var olduğu günden beri efendi olarak hükmetmeye çabalamış ve çabalamaktadır.¹⁵⁴

Ferdi, özgür ve bilinçli hareketin kuvvetli baskısı ile soydan gelen itici ve kollektif hareketin safından ayrılan gerçek insan ruhu şimdi biçim almaktadır. İlk insan yırtıcı av kuşu gibi yalnız yaşam sürüyordu. Birkaç ailenin yığınak yapması ile bu yığının homojen bir karakteri oluşmadı. Bu evrede kabilelerden bahsedilmiyordu ve milletlerin belirtisi de yoktu. Oluşan yığın ise aralarında kavga etmeyen, karıları ve çocuklarıyla yaşayan birkaç erkeğin tesadüfen bir araya gelmelerinin eseri idi. Bu yığının üyeleri biz değildi ve sadece aynı cinse mensup örneklerin oluşturduğu sürüyü ifade etmekteydi.¹⁵⁵

Her medeniyetin iki temel düşüncesi olan büyük şehir ve taşra tarihin bütünüyle yeni bir şekil meselesini ortaya koyar. Topraktan doğan ve büyüyen insan yerine, akıştan yığınlar şeklinde birbirine dengesiz bir şekilde bağlı olan yeni bir göçebe ortaya çıkmıştır. Bu göçebeye parazit şehirli denmiştir. Bu şehirliler geleneksiz, bütünüyle dinsiz, zeki, verimsiz, köylüyü ve köylünün en ileri boyutu olan köy beyini küçümseyen, sona ve inorganik olana doğru büyük bir adımdır.¹⁵⁶ Bugünkü büyük bunalımı anlamak istiyorsak; o dönemin ortadan yok olma, ölüm sürecine gitmemiz gerekmektedir. Batı kültürünü Megalopolis yıkmıştır. İnsan aslında hayatın kolaylığına kaçmıştır. Birey bir noktada cinsiyetinin vermiş olduğu görevleri unutmuştur. Kadınlar artık çocuk doğurmaz olmuş erkekler ise savaşçı, cesur yanını kaybetmiştir.

Kültürlerin yükselişe geçtiği dönem Megalopolistir. Bu taşlanmış yığınlar; topraktan oluşan, sürekli gelişen insan kümeleri, suni ve kısa ömürlü bedenlerin

¹⁵³ Aksakal, "Oswald Spengler'in Tarih, Kültür ve Medeniyet Anlayışı", s. 39.

¹⁵⁴ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 44.

¹⁵⁵ A.g.e., s. 54-55.

¹⁵⁶ Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 45.

yoğrulanabildiği şekilsiz insan kütlesi için yaşamın verimliliği kalmamıştır. Amaçsız bir hayat onları beklemektedir. Çocuk nesli artık tükenmiştir çünkü saçma ve basit bir durum olarak görülmüştür.¹⁵⁷ Kùltürlerin medeniyet aşamasındaki durumlardan biriside insanların ruhsuz beden misali boş bir hayat sürdürdüklerine dair durumların ortaya çıkmasıydı. Birey cinsiyetinin vermiş olduğu özellikleri yerine getiremeyecek hale gelmekteydi. Bunlardan en belirginini Batı dünyasının nüfusunun azalmasıydı. Çünkü çocuğun bir önemi yoktu, kadın çocuk doğurmaz hale gelmişti.

Spengler, makina tekniğinin insan hayatına zarar verdiğini ifade etmektedir. Spengler için toplumun ayakta durması ekonomik gücüyle ifade edilmez, toplumu ayakta tutan milli ruhtur. Tekniğin ilerlemesiyle toplumsal üretimde bireyler kendi aralarında zorunlu, iradelerinden bağımsız ilişkiler kurarlar. Gelişmelerinin belli dönemlerinde üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar, emek gücünü harcayan insanları kullanmaya başlarlar ve proleterya ve burjuva arasında çatışmalar kendisini gösterir.

İnsanlığın gayesi, çalışmanın verdiği yükü makinaya aktararak bireyi çalışmanın eziyetinden kurtarmaktı. Amaç; ücretli kölelerin sefaletten kurtarılması herkesin eşit istirahat zamanlarında sanat eserlerinden yararlanmasıydı. Olgunluk döneminin dev şehirlerinin rahatlıktan ve ekmekten başka bir şey istemeyen düşüncesi buydu. Bu dönemlerde işgücü ekonomisinden ve eğlenceden başka hiçbir şey düşünülüyordu. Ruhtan hiç bahsedilmiyordu.¹⁵⁸ Milli ruh milletin yükselmesine ve alçalmasına neden olan bir algıydı. Bu ruh birlik ve beraberliği oluşturan bir unsurdu. Toplumu ayakta tutan ana parçaydı. Batı dünyası zamanla tekniğe kendini teslim ettiği için birey paraya odaklanmış ve bu durum ruhun ölmesine sebebiyet vermiştir.

Üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar, emek gücünü harcayan insanları kullanmaya başladılar ve proleterya ve burjuva arasında çatışmalar kendini gösterdi. Burjuvazi ile karşı karşıya kalan bütün sınıfların içerisinde sadece devrimci sınıf proletaryadır. Diğer sınıflar modern sanayi karşısında yıkılmıştır. Proleterya onun

¹⁵⁷ Oswald Spengler, “ Karar Anı”, **Batıya Yön Veren Metinler IV.**, Der: Alev Alatlı, Kapadokya Meslek Yüksek Okulları Yayınları, 2010, s. 1684-1685.

¹⁵⁸ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 26-27.

özel bir üründür.¹⁵⁹ Marksizm'in düşünce yapısında özel mülkiyete ait makinaların devletin elinde olması ve özel mülkiyet anlayışını ortadan kaldırmaya çalışılması, herkesin özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürmesi taraftarı olan düşünce sistemi vardır.

Dünya görüşü yirminci yüzyılda tamamen değişmiştir. Artık dünya tarihini meydana getiren olaylar ve durumların sonucunu önceden kestirebilecek kadar olgunluk evresine girmiş bulunmaktadır. Olaylar hakkındaki görüşler bu böyle olmalıdır yerine bu böyle olacaktır şeklinde değişmiştir.

İnsanlar zamanla teşkilatlanmış yapılara büründüler. Doğanın karşısında yenik düşmemek için yaşamlarını sürdürebilmek için ona karşı güçlü olmaya çalıştılar. Teşkilat müşterek hayatın en uygun biçimde ne olursa olsun bir teşebbüste teksif edilmesidir. Bu müşterekle organik mevcudiyetten organize mevcudiyet haline, tabii gruplardaki hayattan suni gruplardaki hayata, yığından halka, yeteneğe, sosyal sınıfa, devlete doğru kesin adımlar atılmış bulunmaktaydı. Yırtıcı hayvanların yerini, ferdi kavgalar, ferdi kavgaların yerini savaş almıştır. Savaş, bir kabilenin başka bir kabileye karşı tuzaklarla, akınlarla, donanımlı çarpışmalarla teşebbüse geçilmesidir. Mağlup olanların, hezimetinden sonra egemenliğine girdikleri düzene kanun adı verilmiştir. Beşeri kanun daima zayıfların uymak zorunda kaldıkları en kuvvetli olanların kanunudur. Bu hukukun devamlı sürede kabileler arasında geçerli kabul ettikleri devrelerde barış meydana gelmektedir. Dış devletler açısından devlet bir milletin iç düzenidir. Tarih eskiden olduğu gibi savaşın tarihidir. Politika daha fazla entelektüel olan silahların kullanıldığı geçici olarak harbe ikame edilen bir faaliyet tarzıdır.¹⁶⁰

İnsanlar yaptıkları aletlerle, icatlarla bir nevi silahlı elin çağı şeklinde bir döneme gelmişlerdir. İnsanların bir zamanlar hayvanlara karşı korunmak için yaptıkları aletlerin yerini, yine kendi elleriyle yaptıkları fakat bu kez hayvanlara karşı değil de insanların birbirlerine karşı savaşmaları için yaptıkları aletlere bırakmıştır. Zamanla değişen insanlardan ziyade eşyalar olmuştur. İnsan ürettiğinin devamlı bir üst kademesine geçmiştir. Bunun sonucunda aslında kendi sonunu kendisi yazıp

¹⁵⁹ Viladimir İliç Lenin, **Marksizmin Bir Açıklaması ve Kısa Bir Biyografik Özeti**, çev Vahap Erdoğan, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 24.

¹⁶⁰ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 72-73.

oynamıştır. İnsanların doyumsuzluk hissiyatı onların devamlı daha fazla arzularına, isteklerine yol açmıştır.

Milletlerin çoğu istila ederek, fetih yaparak, yırtıcı, zalim tavırlar göstermiştir. Zayıf milletleri yağmalayarak egemenliği altına almaya çalışmışlardır. Onları tabiata karşı ekonomik mücadeleyi yapmakta serbest bırakmışlardır. Kültür anlayışı yavaş yavaş aletlerin hayata şekil vermesiyle oluşan bir yapıya dönüşmüştür.

Elle cihazlandırılmış kültür, canlı bir kültürdür ve bütün insanları kapsamına almıştır. Bugün bile çoğu kültür yerini başka kültürlerle bırakmıştır. Milattan önce üç bin yıllarında topraklarımız üzerinde yüksek kültürler doğmaya başlamıştır. Bunlardan pek çoğu dünyanın büyük bir kısmını işgal etmiştir, bin yıl bile yaşamamışlardır.¹⁶¹ Her yüksek kültürün ilk evresinde büyük ve boş arazilerdeki köylü hayatından kopmuş iki ana sınıf asil ve ruhban sınıfı oluşmuştur. Birbirlerine karşıt gruplardır bunlar. Asiller maceracı ve silahşordur. Rahip ise bilgin ve filozoftur. Gerçekler âleminde yaşamaktadır. İlki belirli bir kaderi sürüklemektedir. İkincisi ise düşünmektedir. Birincisi ruhu, güçlü hayatın hizmetkârı yapmaya çalışmaktadır. Diğer hayatını bu ruhun hizmetine koymaktadır. On ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda imparatorluk fikri ile papalık arasında anlaşmazlıklar oluşmuştur. Monarşi, asiller ve ordu gibi topluluklar ile rasyonalizm, liberalizm ve sosyalizm gibi halk nazariyeleri arasında mücadeleler de oluşmuştur. Tarih, Fransız İhtilalinden, Alman İhtilaline bu mücadelelerin ilkinden sonuncusuna kadar harbi kazanmaya çalışan çabalayanların hikâyesidir.¹⁶²

İnsanlar zamanla kendilerini ilah olarak görmeye başlamışlardır. Sanayinin, teknolojinin gelişmesiyle tarih farklı bir boyut almaktadır. İnsanları para politikası sarmıştır. Mülkiyeti elinde bulunduran elit kesim kendisini efendi, çalışanları köle olarak görmüştür. Din materyalist bir boyut kazanmıştır. Spengler için kültürün yok olma evresi kış mevsimiyle benzerlik göstermektedir. Kış Batı'ya 19. Yy'da gelmiştir. Kültür yerini medeniyete bırakmıştır. Medeniyet Spengler için yok oluşun resmi göstergesidir. Medeniyet aşağı sınıfın saltanatına yol açan para her şeyin

¹⁶¹ A.g.e., s. 78.

¹⁶² A.g.e., s. 81-82.

hakimi, hüküm vereni olma yolunda ilerlemiştir. Medeniyet ekonomiyile, politikayla kendisini göstermektedir.¹⁶³

İnsan tabiatı egemenliği altına alıp, köleleştirmek canlı kuvvetlerini bile gemlemek istemektedir. Oluşturduğumuz dünya sadece bize hizmet edecektir. Kendi kendine dünya kurmak yani bir nevi Allah olmak bir Faust araştırmacısının hayaliydi. Batı Avrupa'nın teknik tarihi ilerlemeye devam etmiştir. 1500 yıllarında Colombe tarafından Yeni Vikingler çağı başlatılmıştır. Amerika ve Antillerde yeni krallıklar kurulmuştur. Barut ve matbaa icat edilmiştir. Gotik devrin rahiplerini dünyevi mucit ve bilginler olan makina papazları devam ettirmiştir. Tekniğe olan inanç materyalist bir din oluşturmuştur. Tanrı gibi teknikte ebedi ve ölümsüz bir hal almıştır.¹⁶⁴

Amerika'nın keşfi, Ümit Burnunun keşfedilmesi burjuva sınıfına yeni yollar açmıştır. Doğu Hindistan ve Çin pazarları, Amerika'nın sömürgeleştirilmesi ticarete denizciliğe sanayiye verilen önemi arttırmıştır. Pazarlar büyüdükçe taleplerde artıyordu. Bunun neticesinde buhar makinesinin bulunması Sanayi Devrimini gerçekleştirdi. El ile üretimin yerini büyük sanayi makinaları aldı. Sanayici orta sınıfın yerini sanayici milyonerler, modern burjuvalar aldı. Bunun neticesinde artık insanlar makinaya bağlı duruma geldiler ve insanları makinaya bağlayan araç ise para oldu. Mülk sahibi olanlar toplumda yer edinirken olmayanlar emek gücünün karşılığını alamadan ölü bedenler olarak fabrikalarda hayatlarını tükettiler.¹⁶⁵ Makinanın kölesi olan faust insanı kendi senaryosunu kendisi yazıp oynamıştır. Dünyanın giderek makinalaşması bir çok problemi beraberinde getirmiştir. Organik yapılar medeniyet aşamasına geldiğinde bozulmaya başlamıştır.

Her yüksek kültür bir trajedidir. İnsanlar dünyanın efendisi makinanın kölesi haline gelmişlerdir. Yirminci yüzyıl başlarında dünyanın kumandası İngiltere, Amerika, Almanya ve Fransa'nın elinde idi. Siyasi güçleri zengin olmaktan gelmekteydi. Onun dayandığı nokta ise sanayi gücüydü. Sanayileşmiş ülkeler bir

¹⁶³ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 70

¹⁶⁴ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 86-87.

¹⁶⁵ Spengler, "Karar Anı", **Batıya Yön Veren Metinler IV.**, s. 1420.

düğmeye basınca çalışacak şekilde ordular meydana getirmişlerdir. Askeri kuvvetlerin derecesi sanayi yoğunluğuna bağlıydı.¹⁶⁶

İnsanlığın oluşturduğu dünya bir noktada sınırsız kâinat gibi insanın parmağının iradesine itaat edecekti. Kendi kendine bir dünya oluşturmak yani Allah olmak, bir Faust araştırmacısının hayali olmaktadır. Buluşlarla beraber icat edilen yeni ürünlerle mühendisler makina papazı haline gelmiştir. Rasyonalizm vasıtasıyla tekniğe olan düşkünlük materyalist bir din olarak kendini göstermiştir.¹⁶⁷ Ahlakın şekli olarak, ahlak buyruğu Faustian'dır. Hristiyanlığı ahlak buyruğu ile bağdaştırmak yanlış bir harekettir. Faustian insanını değiştiren Hristiyanlık değil Hristiyanlığı değiştiren Faustian insanı olmuştur. Hristiyanlığı yeni bir din haline getirmekle kalmamış ayrıca ona ahlaki bir yönde vermiştir.¹⁶⁸ Faustian kültürü anlayışında ruh insanın içinde yükselir. Buradaki formül ben yaptım egosudur. Şahsi merhamet kişinin Tanrı önünde haklı çıkmasıdır. Faustçu insan artık tabiata hükmetme kudretini kendisinde görmektedir. İnsan bir noktada Tanrılaşma arzusunu kendisinde görmektedir. Bu durum Batıyı çöküşün eşğine getirmektedir.

Dünyanın makinalaşması son derece tehlikeli olan gerginlik evresine girdirmiştir. Ormanların bir kısmı gazete kâğıdı gibi ortadan yok olmuştur. Yaşanan iklim değişikliği tarımsal faaliyetlerin tehlikeye girmesini sağlamıştır. İnsan eliyle birçok ırk yok olmaktadır. Kuzey Amerika'nın Kızılderilileri gibi makina devrimi lüksü, zihni bir zorunluluğun sonucudur. Kömür kaynaklarının tükenmesi Avrupa'nın gerilemesine yol açacaktır. Tabiata karşı yapılan mücadele yerini bıkkınlığa bırakacaktır. İnsanlar yavaş yavaş donuk bir hayatın esiri haline geliyordu. İnsan eliyle oluşturduğu dünyanın esiri haline gelmekteydi bunun sonucundan kaçmakta mümkün değildi.¹⁶⁹ Tekniğe verilen aşırı ilgi Batı medeniyetinin makinalaşmadan kaçıp tabiata sığınmasına yol açmıştır. Faustian insanının hevesli, isteki ruh halinin yerini bıkkınlık almaktaydı. Tekniğe verilen önem giderek azalmaktaydı. İnsanlar doğal yaşam biçimlerine tekrar dönmeye çalışma eğilimi gösteriyordu. Sanayileşmenin verdiği ruhsuzluk hali bireyin şehirlerden kaçıp kırsal alanlara gitmesine yol açmaktadır.

¹⁶⁶ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 92.

¹⁶⁷ A.g.e., s. 86-87.

¹⁶⁸ Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 270-271.

¹⁶⁹ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 94-95.

Aydınlanmanın getirdiği ilerlemeci tarih anlayışını tenkit eden Spengler, var olan her şeyin kaderinde doğma ve göç etme gibi fani bir yaşantısı olduğunu ifade etmektedir. İster hayvan ister bitki olsun ona göre her canlı bütün kültürler gibi yok olacaktır. Spengler'e göre her icat, her eser uçmaya ve unutulmaya mahkûmdur.¹⁷⁰

Ellerin kaderi makinaya karşı, başkaldırmadır. Artık yönetilenlerin yok oluşu başlayacaktır. Subaysız bir ordu faydasız insan kütesinden başka bir şey değildi. Bu yıkılıştan liderler canlarını kurtarabilirler fakat yönetilenler mahvolacaktı.

Spengler kültürlerle ilgili olarak bugün kurulmuş olan bir kültürün yok olup gideceğini ifade eder. Yeryüzünde yüksek kültürler doğmuş belirli toprakları hükmü altına almış fakat belirli bir süre sonra ortadan kaybolmuştur. Oswald Spengler'e göre Batı Avrupa'nın Faust kültürü geçmiş yaşantıda ve gelecekteki kültürlerin en sonuncusu olmayabilir fakat Batı kültürü kültürler arasından en trajik, en çarpıcı ve en şiddetlisidir. Bu kültürün de yerini başka bir kültür alacaktır diyen Spengler'e göre insanlık tarihi bütünüyle trajiktir.¹⁷¹

Son safha Batının çöküşüne sıra gelmişti. *Kaçınılmaz bir şekilde kadere bakma gücü, Faustianın özel istidatlarından olan tarihi yeteneğin bir kısmıdır. Bizim öleceğimiz gibi klasikte öldü fakat bunu bilmeden. O, ebedi bir varlığa inandı ve sonuna kadar içten bir memnurlukla yaşadı, her gününü Tanrıların bir bağışi gibi harcayarak. Fakat biz tarihimizi biliriz. Önümüzde bütün Avrupa'yı ve Amerika'yı saracak olan, son bir manevi buhran durmaktadır. Akışının ne olacağını bize genç Hellenizm göstermektedir. Aklın zulmü ki bunun farkında değiliz. Çünkü onun doruğu biziz. Her kültürde insan ile yaşlı insan arasındaki çağdan başka bir şey değildir.*¹⁷²

19. yüzyılın sonuna doğru güç arzusu en önemli hatalarını işlemeye başlamıştır. Beyaz milletler en iyi kozları olan teknik bilgiyi kendileri için saklayacaklarına Hint ve Japonların onları takdir etmesiyle bütün öğretim müesseselerinde herkese açıklamıştır. Japonlar birinci sırada teknisyen olmuşlardır. Batı Avrupa'ya karşı rakip pek çok ülke çıkmaktaydı.¹⁷³

¹⁷⁰ A.g.e., s. 33.

¹⁷¹ Cihan, **Oswald Spengler'de Tarih ve Kültür Felsefesi**, s. 151.

¹⁷² Spengler, **Batının Çöküşü**, s. 334.

¹⁷³ Spengler, **İnsan ve Teknik**, s. 100-101.

Spengler'in teknolojik gelişmelere, sanayileşme durumlarına bakışı Batı'yı farklı bir konuma sokmuştur. Çünkü o, teknikteki ilerlemenin bir noktada Batı'ya zarar verdiğini ve yok olmasına neden olacağı görüşü üzerindeki ısrarlı bir tutum sergilemiştir. İnsanların sanayileşme, teknik olarak ilerleme kaydetmesi aslında hayatlarını kolaylaştırmak yerine giderek zorlaştırmıştır.

3.3.Oswald Spengler'in Etkilendiği ve Etkilediği Düşünürler

Oswald Spengler fikirlerini meydana getirirken etkilendiği düşünürler olmuştur ki bunların birisi Nietzsche'dir. Nietzsche 19. Yüzyılın üzerinde durduğu tarihsel anlam denilen durumun aslında hasta bir düşüncenin ürünü olduğunu ifade etmiştir. Bu üşüşme aslında tipik bir çöküştür ifadesine yer verir. Ona göre tarihe bu derece düşkünlük, yaşama ve kültür açısından büyük tehlikelere yol açmaktadır. Bu durumun yaşamayı zehirlediğini ve kültürel yaşamı barbarlaştırdığını ifade etmektedir. Nietzsche'ye göre tarihçilik, her şeyi tarihselleştirmek için çırpınan bu anlayış, yaşamayı, insani toplumsal varoluşu bir yerde boğazlamaktır. İnsanın hayatındaki her şeyi tarihselleştirmek, insani ve toplumsal olanı tarihe tutsak kılmıştır.

Nietzsche'ye göre geleneklerin ve tarihin belirleyiciliğine bel bağlamak aslında insanın eğilimlerinin tutkularının, güdülerinin yaratıcı etkinliğinin zincire vurulmasıdır. Ona göre bugün, yaşam geleneğe ve gelenekten gelen belirleyici ölçütlere göre değerlendirilemez. Tarihe anlam kazandıracak tek şey bugünkü gerçek yaşamdır.¹⁷⁴

Oswald Spengler Goethe'den de etkilenmiştir. Goethe'nin yaşayan tabiatı Spengler'in tarih olarak dünya tabiriyle bağdaşmaktadır. Goethe'nin Faustu Spengler'in Batı dünyasının insanının adıdır. Batı insanı bir noktada şeytana uymuştur. Bu yüzden kendisini ürettiklerinden, yapıp ettiklerinden dolayı ilah olarak görmeye başlamıştır. Bu durum Faustian insanının çöküşünü kaçınılmaz kılmaktaydı.

Spengler'in etkilendiği bir başka düşünür ise Dilthey'dir. O yorumlamayı tarihle ilişkilendirmiştir. Anlamanın tarihsel boyutuna önem vermiştir. Ona göre yorum tarihsel bir zemin üzerinde yapıldığı zaman geçerlilik kazanmaktadır. Anlama

¹⁷⁴ Özlem, **Tarih Felsefesi**, s. 162-163.

bir nevi yaşama deneyimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre insan bir yanılla doğa bilimlerinin konusu olabilen varlıktır. Çünkü netice itibariyle insan da doğanın bir parçasıdır. Dilthey'de ön plana çıkan anlamadır. Nedensellikte açıklanan dünya bizi, biz olmamızı sağlayan öğelerden uzak bir dünyaya götürmektedir.¹⁷⁵ Oswald Spengler için de yorumlama önemli bir vasıftır. Ona göre tarihi olaylar, oluştuğu dönemin şartlarına göre değer kazanıp yorumlanmalıdır. Dilthey gibi Spengler için de olaylar nedensellikte bağıyla ele alınmamalıdır.

Oswald Spengleri etkilediği düşünürlerden birisi de Arnold J. Toynbee'dir. Toynbee döngücü tarih tasarımı benimseyen bir düşünürdür. Tarihsel süreci anlamak için siyasi terimler yerine kültür kavramını kullanmıştır. Spengler de aynı şekilde bu fikirden yola çıkmıştır. Kültürel yapılar daha verimli ve belirleyici öneme sahiptir ve toplumsal yapının genel işlevini oluştururlar. Toynbee'nin toplum olarak ifade ettiği şey aslında insanlar arası ilişkiler ağıdır. Medeniyet ona göre yaratıcı bir grup ve elverişli bir ortam neticesinde doğmaktadır. Uygarlıkların yaratılış nedeni üzerine düşüncelerini sembollerle ifade etmeye çalışan Toynbee ilk sembolü Goethe'nin Faustu olarak niteler. İnsanlar arası ilişkiler ona göre tepki yaratan meydan okumalar şeklindedir.¹⁷⁶

Toynbee'ye göre tarih kendisini yirmi kere yinelemiştir ve Batı uygarlığının dışındaki tüm uygarlıkların toplumlarının hepsinin ölü veya ölmek üzeredir. Ona göre uygarlıkların derinlemesine incelenmesiyle çözülme, gerileme ve yıkılmalarında yinelenen durumların var olduğunu rahatlıkla görülebilir.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Aysevener, **Tarih Felsefesi**, s. 155-156.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 49-50.

¹⁷⁷ A.g.e., s. 60-61.

SONUÇ

İbn Haldun tarih felsefesi hakkındaki düşünceleri, kaleme aldığı eserleri, fikir dünyasına yaptığı katkıları, en önemlisi de toplum üzerinden yaptığı çalışmalarla kendisinden sonra gelecek olan Comte, Toynbee, Vico ve birçok düşünürün düşünce alt yapısına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan İbn Haldun tarih felsefesi açısından oldukça önemli bir düşünürdür. Mukaddime adlı eserinde topluma yönelik yaptığı çalışmalarla tarihin nasıl bir yön çizdiğini ifade etmiştir. İbn Haldun, organizmacı bakış açısıyla toplumu ele almıştır. Nasıl insan doğup, gelişip ve sonunda ölüyorsa toplumda da oluş, gelişme ve yok olma durumlarının olduğunu ifade etmektedir. Toplumunu “Umran İlmi” ve “Asabiye” kavramları adı altında incelemiştir. İbn Haldun, umran’ı insanların toplum içerisinde yaşaması, içinde yaşadığı diğer bireylerle uyumlu bir şekilde hayat sürmesi, insani ihtiyaçları için birbirleriyle dayanışma, birliktelik duygusuyla küçük gruplar halinde veyahut kentlerde yaşaması şeklinde ele almıştır.

Tarih felsefesi bağlamında düşüncelerini ele aldığımız Oswald Spengler’in yaşadığı dönem Avrupa’nın kaos, kargaşa halinde olduğu dönemlere denk gelmektedir. Milliyetçilik, sosyalizm, faşizm ve liberalizm gibi siyasi akımların kendini gösterdiği, insanların bir ayırım bir düzensizlik içerisinde yaşam sürmeye çalıştığı bu dönem zarfında Avrupa da imparatorluklar yıkılmış, toplumsal düzen yerini düzensizliğe bırakmıştır. Bu kaosun etkisinde kalan Spengler toplumda organizmacı bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Toplumun da canlılar gibi bir gün doğup, gelişip ve sonunda yok olacağını dile getirmiştir. Avrupa’nın dinamik yapısının bir gün son bulacağını ifade eden Spengler kaos halinde olan toplumlarda milleti ayakta tutan ruhun bir gün kaybolacağını ve bunun da o milletin çöküşüne sebebiyet vereceğini ifade etmektedir.

Oswald Spengler Faustçu insan anlayışının aslında Batının kendi kendisini çökertmesine sebebiyet veren bir durum olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu anlayış, Tanrının vermiş olduğu nimetleri insanın hiçe sayarak sanki dünyayı kendi elleriyle yaratıp, kurmuş olduğu düşüncesinden hareketle, her şeyin kurucu benim gözüyle hareket etmesine sebebiyet vermiştir. Bu anlayışın temelinde, gelişen teknoloji yer almaktadır. Teknik Spengler’in düşüncesinde önemli bir kavramdır.

İbn Haldun ve Oswald Spengler'in toplum ve tarih felsefesi hakkındaki düşüncelerinde birtakım benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır.

İbn Haldun ve Spengler'in tarih ve toplum araştırmaları onların önemli görüşler ve tespitler öne sürmelerini sağlamıştır. Öncelikle bu iki düşünürün fikirlerinde birtakım benzer yanların olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu açıdan ilk olarak İbn Haldun'a göre tarihçi, tarihi olayları ele alırken neden sonuç çerçevesinde ele almalıdır. Kuruntu fikirler yoluyla temellendirmelere gitmemelidir. Çünkü temeli sağlam olmayan fikir safsata şeklinde ortaya çıkar ve hakiki bir bilgi değildir. Araştırmacı olayları ele alırken tarafsız olmalıdır. Herhangi bir düşünürün fikrine uymamalıdır. Dini, siyasi olarak belli ideolojilerle ilerleyen insanların fikirlerinden uzak durmalıdır. Eğer herhangi bir düşünceye saptanıp kalırsa hakikat yerine hataya doğru yol alır. Bu açılardan tarihin araştırılması Oswald Spengler içinde önem arz etmektedir. Oswald Spengler büyük bunalımları anlayabilmek için, bir partizanın, ideoloğun, ahlakçının bakış açısından değil, tarafsız bir gözle daha geniş perspektifle olaya odaklanması gerektiği fikrini ileri sürmektedir.

İbn Haldun'da tarih araştırmalarının olayın geçtiği zamanın şartlarına göre ele alınması gerektiği noktasına özellikle vurgu yapmaktadır. Açıklığa vardişılmaya çalışılan tarihi olay, olduğu dönemin şartlarıncı değerlendirilmelidir. Benzer biçimde Oswald Spengler'e göre de tarihi olaylar, o dönemin koşulları çerçevesinde değerlendirilip, zekâya kolay gelen yönlerine doğru, yani anlaşılabilen tarzda bir gidişatla ele alınmalıdır.

İbn Haldun toplumsal varlık alanını incelemek için umran adı altında bir bilim inşa etmeye çalışmıştır. Bu bilimin iki önemli varoluş biçimi olan iki ayrı toplumsal sistemi vardır. Bedevi umran ve hadari umran'dır. Oswald Spengler'de insan topluluğunu ifade ederken kültür ve medeniyet kavramlarını ele almaktadır. Ona göre her kültür kendi medeniyetine sahiptir. Hatta Batının çöküşünü medeniyet kavramına bağlamaktadır. Medeniyet, kültürün önlenemez kaderidir. Ayrıca medeniyet, gelişmiş toplumların, insanlığın en dış ve en suni durumudur. Her medeniyetin iki temel yapısı vardır. Büyük şehir ve taşradır. Şehir, geniş bölgelerin hayatını bir arada tutan ve gerisini kurutan bir yapıya sahiptir. Oswald Spengler topraktan meydana gelen, büyüyen gerçek insan yerine, yığınlar şeklinde birbirlerine dengesizce bağlı olan, asalak olarak yaşayan yeni bir göçebe olduğunu ifade eder.

Bunun adına parazit şehirli adını verir. İki düşünürün ortak yanı şehirleşmeyle birlikte toplumun benliğini kaybettiği ve yok oluşa doğru gittiği yönündeki düşünceleridir.

İbn Haldun hadari toplumu ve bu toplumda yaşayan insanların yaşam biçimleri ve yaşam amaçları ile Spengler'in Megalopolis tanımı oldukça birbirine benzerlik göstermektedir. Spengler'in kültür medeniyeti adını verdiği Megalopolis kültürün son dönemini ifade etmektedir. Megalopolis'te insanlar kütle yığını halinde yaşamakta ve lüks, savurganlık bu yaşamın ana özelliği durumdadır.

İbn Haldun ve Oswald Spengler, toplumu organizmacı bir yaklaşımla ele almışlardır. Analoji yani benzetme yöntemini kullanarak, kültürleri organizmalara benzetmişlerdir. Kültürler her iki düşünür için organik bir yapıya sahiptirler. Toplumun tıpkı organizmalar gibi doğup, gelişip ve son olarak öleceğine yönelik ifadelerde bulunmuşlardır. Ayrıca İbn Haldun ve Spengler kültürlerin ve dolayısıyla toplumların döngüsel bir şekilde devinip durduğunu ifade etmektedir.

İbn Haldun'un önemli kavramlarından birisi olan asabiye terimi, grup ruhu, dayanışma duygusu veyahut milliyetçilik şeklinde ifadeler karşılık gelmektedir. Kavramın önemi ilk olarak bedevi toplumda kendisini göstermesidir. Asabiye adı verilen dayanışma ruhu toplumu dış etkenlerden korumak için etkili olan önemli bir terimdir. Bu terim toplumu ayakta tutan ve tehlikelere karşı koruyan önemli bir unsurdur. İbn Haldun'un asabiye kavramına karşılık Oswald Spengler de "milli ruh" anlayışını ileri sürmektedir. Milli ruh anlayışı, toplumun birliğini ve beraberliğini sağlayan bilinçsel bir durumdur. Bu ruh yok olursa toplumun çöküşü gerçekleşmiş olacaktır. Milleti ayakta tutan bu ruhtur. Asabiye ve milli ruh kavramları bir bilinç durumudur, tinsel bir olgudur. Her iki filozof, toplumu ayakta tutan beraber yaşama duygusunun önemini vurgulamaktadır. Çünkü milletlerin yaşadığı şartların dışına çıkmak istemesi ve elde ettiği şeylerin devamlı daha üstünü istemesi doyumsuz ruhlarına darbe vuracaktır. Bu durum da yok olmalarına sebebiyet verecektir.

İbn Haldun için mülk önemli bir kavramdır. Mülk veya egemenlik yöneten ve yönetilen ilişkilerini gerekli kılan bir yapıdır. Oswald Spengler için ise özel mülk sahipleri, mülk sahibi olmayan işçi sınıfını egemenliği altına alır ve bu durumda düzensiz bir sistem kendisini gösterecektir.

İbn Haldun ve Oswald Spengler ilerlemeci tarih görüşünün karşısında durmaktadır. İbn Haldun için toplumların belirli dönemlerini tamamlamalarıyla daha sonra yeniden başladıklarını ifade eden döngüsel anlayışın tarihte rol oynadığını belirtir. Spengler içinde durum aynı şekildedir. Spengler ilerlemeci tarih görüşünü Batıdaki elit kesimin kendi çıkarlarını hesaba katarak savunduğu düşünce olarak görmektedir. Ona göre tarihte amaç yoktur. İlerlemeci tarih görüşü bir noktada belirli bir gayeye doğru giden gidişatı temsil emektedir. Spengler tarihte amaç yoktur, kaderciliğin hâkim olduğu bir durum vardır der.

İbn Haldun ve Oswald Spengler arasında belirgin farklılıklarda mevcuttur. Bunlardan en belirgin olanı İbn Haldun'un madde ve ekonomiyi temel almasıdır. Haldun temel olarak kültürü ve kültürel değişmeyi ifade etmez geçinme, gereksinimleri elde etme, yaşamak için ekonomiye yönelik çabaları temele alarak topluma yaklaşır. Toplumların çöküşlerinin temelini ekonomiye bağlamaktadır. Spengler ise toplumda sadece ekonomik yapının değil aynı zamanda dini, kültürel, hukuki ve siyasi yapıların da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Spengler, ekonomiden öte batı toplumunu irdelerken gününün değerleri, gidişatı açısından teknik ilerlemenin, sanayileşmenin batıya zarar verdiğini düşünmektedir. Batının tekniğe önem vermesi sonunun yavaş yavaş geldiğinin sinyallerinden biri olmuştur.

İbn Haldun tarihsel olayları neden sonuç bağlamında ele alarak tarihin bir bilim dalı olmasını sağlamıştır. Şüphecilğe, hayale, akla dayanmayan durumları olayları değerlendirme girişiminin doğru olmadığını belirtmiştir. Umran ilmi sayesinde olaylar akli temellendirilmelere giderek, nesnel bir şekilde irdelenerek ele almıyordu. Realist ve rasyonalist yönü olan İbn Haldun tarihin bir bilim olmasını sağlamıştır. Oswald Spengler ise tarihi bir bilim olarak ele almıyordu. Onu bir sanat olarak görüyordu. Çünkü tarihi olaylarda nedensellik aranması ona göre doğru bir durum değildi. Tarihe kader düşüncesi hâkimdi. Kùltürler gelişigüzel şekilde yetişen bitki misali meydana geliyordu. Kaderi kendimiz belirleyemedik. Spengler için tarihte bilimsel tecrübeler yerine yaşam tecrübelerinin önemli olduğunu ifade eder.

İbn Haldun'un topluma dair gerçek olan olayları ele alması onun realist olduğunun; tarihi olaylarda akla uygun şekilleri ele alması, nedenselliğe yer vermesi rasyonalist olduğunun en önemli göstergeleriydi. Oswald Spengler ise sezgi ve sanat

duygusunu ön plana çıkarmıştır. Tarih sanattı. Spengler'e göre kültür mistik edim ve yönelişlerin ürünüydü.

İbn Haldun için insanda olan düşünme ve el becerisi önemlidir. İnsan diğer canlılara karşı kendisini bu yetiler ile savunmaktadır. Bunun için silah ve aletlere ihtiyacı vardır. Fakat insan bunları tek başına yapamadığı için diğer hem cinsleriyle iş birliğine girmek durumundadır ve böylece güçlü yapılar olarak toplumlar, birliktelikler oluşturur. Oswald Spengler'de de el ve fikir önemli vasıflardır. Fakat bedevi şekilde yaşayan insan kendisini korumak için araç gereç üretmiştir. İnsanın üretmiş olduğu araç gereçler ile ortaya çıkan teknoloji, icatlar daha sonraki dönemde insanlığın yaşamını zora sokmakta medeniyetin yıkılmasına neden olmaktadır.

Spengler tarihe karşı kaderci bir yaklaşım sergiler ve neden sonuç bağlantısını esas almaz. Çünkü her neden yani her amaç belirli sonuçlara götürmektedir. Spengler tarihe kaderci anlayışla yaklaşarak ancak geçmiş hakkında kehanetlerde bulunulabileceğini ifade eder. Spengler tarihte amaçlılık konusuna karşı çıkan bir düşündürdür. Kültürlerin gelişigüzel bir şekilde oluştuğunu ifade ederek teleoloji konusuna olumlu bakmaz. İbn Haldun ise neden sonuç bağlantısıyla tarihsel olayları ele almıştır. Biz her olayın sebebine inerek olayın sonucuna daha rahat ulaşabiliriz düşüncesini savunan İbn Haldun olayların bu şekilde temellendirilmesinin sağlanabileceği görüşündedir.

İbn Haldun Mukaddime adlı eserinde yeryüzünün bazı kesimlerinin coğrafi özellikler hakkına bilgi vermektedir. Bu konuda ise Batlamyus'un kitabından onun sistemine ait olan coğrafi bilgilerinden yararlanmıştır. Spengler Batlamyus'un getirmiş olduğu coğrafi bilgilerin önemli olmadığını sadece batı toplumunu baz alan onu ön plana çıkaran diğer kültürel çevreleri ikinci plana atan bir sistem olarak görmektedir. Bu yüzden Kopernikçi sistemin daha geniş alanlara yayılan kültürlerin hepsinin önemli olduğunu ifade eder.

KAYNAKÇA

- Acun, Fatma, “Tarihte Objektiflik Tartışması”, **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, Sayı 7, 2006, s. 109-125.
- Aksakal, Hasan, “Oswald Spengler’in Tarih, Kültür ve Medeniyet Anlayışı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 3, 2010. s. 37-42.
- Aksu, Şener, **Hegel ve Tarih Felsefesi**, Anı Yayınları, Ankara, 2006.
- Alatas, Syed Farid, “Ibn Khaldun and Comparary Sociology”, **National University of Singapore**, New Delhi, Vol 21(6), 2006, <https://www.researchgate.net> > publication. (E.T. 02.02.2018).
- Arslan, Ahmet, **İbn Haldun**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Aysevener, Kubilay, **Collingwood’un Tarih Felsefesi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Aysevener, Kubilay, **Tarih Felsefesi**, Say yayınları, İstanbul, 2015.
- Aysevener, Kubilay, Barutça, E. Müge, **Tarih Felsefesi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Ballıkaya, Cihan, “Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyojik Düşünceye Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 33, 2015, s. 87-106.
- Baykara, Tuncer, **Tarih Metodu**, Bilgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.
- Bıçak, Ayhan, **Tarih Felsefesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015.
- Biçer, Bekir, **Tarihe Giriş**, Dem Yayınları, İstanbul, 2008.
- Cihan, Mustafa, “Giambattista Vico: Tarihsel Bilgi ve İnsan Doğası Sorunu”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı 4/3, 2015 s. 1339-1352.

- Cihan, Mustafa, **Oswald Spengler’de Tarih ve Kültür Felsefesi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017.
- Collingwood, R. C, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtuluş Dinçer, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007.
- Çilingir, Lokman, **Farabi ve İbn Haldun’da Siyaset**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009.
- Davis, Philip J., “Spenglers Mathematics Considered or a Phoenix Reborn?”, 2015, <https://carma.newcastle.edu.au> (E.T. 24.07.2017), s. 1-22.
- Dushesne, Ricardo, “Oswald Spengler and the Faustian Soul of the West”, **The Occidental Quarterly**, Vol 4, 2014-2015, <https://www.researchgate.net/publication/280091611>. (E.T 10.08.2017).
- Enan, Mohammad Abdullah, “Ibn Khaldun His Life and Works”, Tr. Nusrat Ali Nasri, For Kitab Bhavan, New Delhi, 1997, s. 1-193.
- Ergeshov, Ermamat, “İslam Dünyasında Tarihi Doğru Anlama ve Yazmayla İlgili Önemli Bazı Şahsiyetlerden Biruni”, **Geçmişten Günümüze İslami İlimlerde Usul/ Metodoloji Arayışları Öğrenci Sempozyumu**, 2015, s. 1-13.
- Gilderhus, Mark T., **Tarih ve Tarihçiler-Tarih Yazıcılığına Giriş**, çev. Emine Sonnur Özcan, Atıf Yayınları, Ankara, 2014.
- Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Gökberk, Macit, **Kant ile Herder ’in Tarih Anlayışı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
- Güleç, Cansu, “Descartesciliğe Karşı Vico: Yeni Bilim ve Tarih”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, 2014, s. 1-16.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, Hzl. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2017.
- Hassan, Ümit, **İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2015.

- Inayatullah, Sohail, "Ibn Khaldun: The Strengthening and Weakening of Asabiya", **Periodica Islamica Journal**, Vol 6, 1996, s. 1-18.
- Kayapınar, Akif, "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2006 s. 83-114.
- Lenin, Viladimir İliç, **Marksizmin Bir Açıklaması ve Kısa Bir Biyografik Özeti**, çev. Vahap Erdoğan, Eriş Yayınları, İstanbul, 2003.
- Löwith, Karl, **Tarihte Anlam**, Say Yayınları, İstanbul, 2012.
- Macit, M. Hanifi, İplikçi, Alper, **Tarih Felsefesi**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2017.
- Mayerhoff, Hans, **Zamanımızda Tarih Felsefesi**, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
- Meriç, Cemil, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1977.
- Önal, Sema, "Giambattista Vico'da Sosyal Bilimlerin Temeli", **Beytulhikme An International Journal of Philosophy**, Sayı 2, 2016, s. 313-323.
- Özlem, Doğan, **Kültür Bilimleri ve Felsefesi**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.
- Özlem, Doğan, **Tarih Felsefesi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2010.
- Özlem, Doğan, **Tarihe Felsefeyle Bakmak**, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya, 2015.
- Spengler, Oswald, **İnsan ve Teknik**, çev. Kamil Turan, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1973.
- Spengler, Oswald, "Karar Anı", **Batıya Yön Veren Metinler IV**, Der. Alev Alatlı, Kapadokya Meslek Yüksek Okulu Yayınları, 2010, s. 1684-1689.
- Spengler, Oswald, "The Decline of the West", Tr. Charles Francis Atkinson, **The Mit Press**, Vol 103, 1974, s. 1-13.
- Spengler, Oswald, "The Rise and Fall of Cultures", Tr. Johan Galtung and Sohail Inayatullah, 1997, s. 98-104.
- Spengler, Oswald, **Batının Çöküşü**, çev. Giovanni Scognamillo, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978.

- Stowasser, Barbara, “İbn Khaldun’un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükseliş ve Çöküşü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 39, Sayı 1, 1984, s. 173-181.
- Şahin, Kamil, “İbn Haldun”, **Türk İslam Tarihinde Yönetim Bilgeleri**, Ed.: Murat Akçakaya, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.
- Şulul, Kasım, “Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 2002, s. 108-109.
- Timuçin, Afşar, **Düşünce Tarihi 1**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2010.
- Uludağ, Süleyman, **İbn Haldun Hayatı, Eserleri, Fikirleri**, Harfeğitim Yayıncılık, Ankara, 2013.
- Uludağ, Süleyman, **İbn Haldun**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.
- Vico, Giambattista, **Yeni Bilim**, çev. Sema Önal, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007.
- Yapıcı, Utku, Yapıcı, Merve İrem, “Robin George Collingwood ’un Tarih Tasarımı: Tarih Felsefesi ve Tarih Yazımı Süreçleri Üzerine Bir Tartışma”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 1, 2015, s. 149-160.